

UPPSALA UNIVERSITET

Teologiska institutionen

Systematisk teologi med livsåskådningsforskning

D2-uppsats, 15 hp

Vt 2008

Handledare: Maria Essunger

Livet som pilgrimsvandring

En kritisk diskussion av Hans-Erik Lindströms
pilgrimsteologi

Pär Friberg

Storforsplan 5, 10 tr

123 47 Farsta

Tfn: 08-724 80 27, 070-750 60 07

E-post: par.friberg@telia.com

Innehåll

FÖRORD.....	4
1. INLEDNING.....	5
Hans-Erik Lindström och den svenska pilgrimsrörelsen	6
Syfte och frågeformulering	7
Material	8
Metod och disposition	9
Forskningsöversikt	11
2. PILGRIMSMOTIVET I HISTORISK BELYSNING	12
Gamla testamentet	13
Nya testamentet	14
Den kristna traditionen	15
Urkristen tid.....	15
Medeltiden.....	17
Reformationstiden	18
3. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	19
Kristen människosyn	20
Människan, Guds avbild och fallen i synd	20
Ande, själ och kropp.....	22
Eskatologi och människans liv här och nu	24
Främlingskap	25
Människans förmåga att göra egna val och ”bli någon annan”	26
Främlingskap som konsekvens av synd	26
Ontologiskt främlingskap.....	27
Samhällsanalys	29
Känsla av sammanhang	29
Att skapa balans i livet	30
Det motstridiga i världen.....	32
”Snabb” och ”långsam” tid	33
4. LINDSTRÖMS FÖRSTÅELSE AV PILGRIMSVANDRING.....	34
Om begreppet pilgrim, människosyn och eskatologi	34
Olika sätt att använda begreppet pilgrim.....	34
Lindströms användning av begreppet pilgrim.....	35
Lindströms tolkning av begreppet pilgrim	36

Människan lever i spänningsfältet mellan två poler	38
”I världen men inte av världen”	41
Pilgrimsmotivet	43
Pilgrimsvandring och betoningen på vandring	43
Syftet med pilgrimsvandring	45
Bibeln och pilgrimsvandring	46
Ideal från medeltiden	48
Möten på gator och torg eller i det svenska landskapet?	48
Sammanfattning och slutsatser	50
5. LINDSTRÖMS SJU NYCKELORD, SYMBOLER OCH VANDRINGSBEGREPP... 52	
Pedagogisk modell för pilgrimsvandring	52
Nyckelorden – en samhällskritik	53
Pilgrimens utrustning – symboler	54
Vandringsbegreppen – ”En enkel pilgrimsteologi”	55
Överarbetad modell?	55
Analys av nyckelord, symboler och vandringsbegrepp	56
Långsamhet – Skor – Uppbrott	56
Frihet – Staven – Vandringen	58
Enkelhet – Tältet – Måltiden	59
Tystnad – Kappan – Bönen	59
Bekymmerslöshet – Hatten – Rastplatsen	60
Delande – Ränseln – Mötet	62
Andlighet – Korset – Målet	63
Sammanfattning och slutsatser	64
6. VÄGENS TEOLOGI	66
Hur beskrivs pilgrimen?	66
Hur ser eskatologin ut?	67
Vilka konsekvenser får betoningen på vandring?	68
Var vandrar pilgrimsvandraren?	69
Vad sägs om kyrkan och den lokala församlingen?	71
Är pilgrimsteologin relevant för nutidsmänniskan?	72
7. SAMMANFATTNING	73
BILAGOR	76
LITTERATURFÖRTECKNING	79

Förord

Vårterminen vid Uppsala universitet har varit mycket stimulerande. Intressant läsning och författande av denna uppsats har varvats med uppsatsseminarier och deltagande i högre seminariet vid teologiska institutionen.

Jag vill tacka lärare och studenter för en givande tid tillsammans. Ett särskilt tack till min handledare Maria Essunger, lektor i systematisk teologi med livsåskådningsforskning. Tack!

Farsta den 4 juni 2008

Pär Friberg

1. Inledning

Under de senaste tio-femton åren har pilgrimsvandring fått förnyad aktualitet i Sverige. Människor har på nytt börjat pilgrimsvandra, en verksamhet som i Sverige har legat i träda sedan 1500-talet. Den moderna människan finner dragningskraft i pilgrimsmotivet och ger sig ut på vägar och stigar, kortare eller längre vandringar, enskilt eller i grupp. Fenomenet har uppmärksammats genom media och ett antal böcker. Den välkända författaren Paulo Coelho:s första roman *Pilgrimsresan* skrevs 1987 och kom i svensk översättning 2006. Programledaren Agneta Sjödin gav 2007 ut romanen *En kvinnas resa* som skildrar huvudpersonen Marias sökande efter fördjupad identitet under en pilgrimsvandring. Dessa båda böcker har sålts i många exemplar och är tecken på att pilgrimsvandring är ett känt fenomen hos en bredare allmänhet i Sverige.¹

Hans-Erik Lindström, präst i Svenska kyrkan, har en framträdande roll för pilgrimsvandrandets förnyelse i Sverige. Traditionellt uppfattas begreppet ”pilgrim” som en människas färd till helig ort eller plats, vanligtvis benämnd som ”vallfärd” eller ”pilgrimsfärd” vilka utgör synonymer i ordbruket.² Hos Lindström är det dock inte målet i form av heliga platser som är det viktigaste för pilgrimsvandringen. Snarare verkar vandringen i sig få större betydelse. Pilgrimsvandring är ”en inre vandring i den yttre vandringens form”, en formulering som Lindström ofta använder. Genom att vandra utvecklar pilgrimsvandraren sina relationer till Gud, sig själv, till andra människor och sin omvärld. Lindström har i sin verksamhet skapat förståelse för vandringen och utformat nyckelord, symboler och begrepp för pilgrimsvandringar och därmed gett förslag till teologiskt innehåll och form för vandringen.

Med denna uppsats vill jag undersöka och kritiskt diskutera det idémässiga innehållet i och formen för pilgrimsvandring hos Lindström. Titeln på uppsatsen, *Livet som pilgrimsvandring. En kritisk diskussion av Hans-Erik Lindströms pilgrimsteologi*, vill ge uttryck för vandringens grundläggande betydelse och samtidigt peka på att pilgrimsvandring är något mer än en yttre geografisk förflyttning. Lindströms pilgrimsteologi berör såväl människans inre som det yttre

¹ Enligt uppgift från bokförlaget Bazar 2008-04-03, har *Pilgrimsresan* sålts i 78 000 exemplar, och *En kvinnas resa* i 39 500 exemplar.

² ”Vallfärd (tyska *Wallfahrt*, av medelhögtyska *wallevert*), *vallfart*, *pilgrimsfärd*, besök på en helig ort för att fullgöra en religiös plikt, för att bedja och få välsignelse eller annan religiös förmån som förknippas med vallfärden”. Källa: Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=338552 Datum: 2008-02-23.

livet och innehåller en samhällskritik. Genom uppsatsen vill jag även ge ett bidrag till arbetet med att utveckla samtida pilgrimsteologi.

Hans-Erik Lindström och den svenska pilgrimsrörelsen

Hans-Erik Lindström (född 1944), präst i Svenska kyrkan, har påverkat den svenska pilgrimsrörelsen på ett markant sätt. Lindström kallas pilgrimspräst och är grundare av Pilgrimscentrum i Vadstena 1997,³ för vilket Linköpings stift, Svenska kyrkan, är huvudman. Pilgrimscentrum har ekumenisk prägel då personer med hemvist i andra kyrkor, främst olika frikyrkor, deltar i vandringar, kurser och andra samlingar. Personer utan kyrklig hemvist deltar också i verksamheten.

Lindström har skrivit några böcker om pilgrimsvandring och han har lyckats föra ut sina tankar om pilgrimsvandring också via artiklar, föredrag, konferenser, samtal och nätverk. Lindströms idéer har även påverkat hur vandringar kan planeras och genomföras.

Lindström är inte längre föreståndare för Pilgrimscentrum, men är fortfarande en del i arbetslaget på 50 procents tjänst. Pilgrimscentrum i Vadstena, med flera anställda och volontärer, anordnar vandringar, pilgrimsledarkurser, föredragskvällar, konferenser och riksmöten för pilgrimsvandrare, håller ett regelbundet andaktsliv i den näraliggande Klosterkyrkan och inbjuder till samtal. Pilgrimscentrum har tagit fram en pilgrimssymbol som används på pilgrimsleder och som återfinns på tryckt material, hemsida och säljs som pin att fästa på kläder och dylikt (se bilaga 1).

Det är svårt att uppskatta hur många som deltar i pilgrimsvandringar och hur ofta de deltar. Enligt Anna Davidsson Bremborg, religionssociolog, är pilgrimsvandring vad gäller antalet deltagare inte någon större folkrörelse även om antalet deltagare ökar. Det anordnas pilgrimsvandringar varje år i var sjätte församling inom Svenska kyrkan. Ca 25 procent av dem som deltar i pilgrimsvandringar räknar Davidsson Bremborg som ”kyrkligt perifera”, dvs de går mer sällan än en gång i månaden på gudstjänst och deltar inte i annan aktivitet i Svenska kyrkan. Ca 60 procent av pilgrimsvandrarna är ”kyrkligt aktiva”, vilket betyder att de är aktiva i Svenska kyrkans gudstjänster och församlingsverksamhet.⁴ Inom frikyrkorna är antalet pilgrimsvandringar uppskattningsvis mindre vanliga än i Svenska kyrkan. Det har på senare tid bildats pilgrimsnätverk där man delar erfarenheter, inbjuder till vandringar, genomför temadagar och kurser för pilgrimsledare. Inom Katolska kyrkan har pilgrimsmotivet

³ Se hemsida för pilgrimscentrum: [www.pilgrimscentrum.se/En kort historik](http://www.pilgrimscentrum.se/En_kort_historik)

⁴ Mejlkorrespondens med Anna Davidsson Bremborg 2008-03-04 och 2008-03-05. Se även avsnittet ”Forskningsöversikt” i detta kapitel.

alltid hållits levande och det är naturligt att bege sig till heliga platser. Det är mestadels pilgrimsfärder med mål utanför Sverige som är aktuella, t ex Santiago de Compostella, Rom, Jerusalem, Lourdes och Fatima. Undantagsvis genomförs pilgrimsvandring på det sätt som Lindström talar om det.⁵ Även för Ortodoxa kyrkan ligger de viktiga pilgrimsmålen utanför Sverige. Ofta är dessa platser kopplade till undergörande helgon vars relikier fortfarande betraktas som undergörande, t ex helige Sergij av Radonezh i Ryssland, helige Basilios av Ostrog i Montenegro, helige Savvas den Helgade i Juda öken. De viktigaste pilgrimsmålen ligger i Israel/Palestina, främst gravkyrkan i Jerusalem.⁶

Pilgrimsmotivet och pilgrimsfärder till heliga platser kan alltså sägas involvera alla kyrkofamiljer i Sverige. Den typ av pilgrimsfärd som pilgrimsvandring utgör engagerar främst de protestantiska kyrkorna.

Trots att pilgrimsvandringar i Sverige har relativt få deltagare, kan pilgrimsmotivet sägas ha ett relativt starkt ideologiskt inflytande i kyrkorna. Som exempel kan nämnas att Sveriges Kristna Råd (SKR) hade temat ”Tillsammans på vägen” för sin verksamhetsplan åren 2000-2002. Enligt SKR ger pilgrimsmotivet ”en aktuell och gemensam utmaning till kyrkorna och den ekumeniska rörelsen i Sverige”.⁷ Ett annat exempel är den gemensamma årskonferens som Metodistkyrkan i Sverige, Svenska Baptistsamfundet och Svenska Missionskyrkan höll i Västerås 2004 under temat ”I rörelse” där det ekumeniska perspektivet aktualiserades. Till konferensen anordnades pilgrimsvandringar och i konferensens gudstjänster och seminarier lyftes pilgrimsmotivet fram. På liknade sätt framhålls pilgrimsmotivet och ekumeniken i årets konferens ”Göteborgsmötet 2008” där frågan om eventuell gemensam framtid för dessa tre samfund kommer att behandlas. Inom Svenska kyrkan är det flera församlingar och stift som är involverade i pilgrimsverksamhet, men man har inte använt sig av pilgrimsmotivet i ideologisk bemärkelse på ett markant sätt. Pilgrimsverksamheten inom Svenska kyrkan är mer direkt relaterad till arbetet med vandringar, upprättande av pilgrimsleder och samarbete med andra organisationer och föreningar.

Syfte och frågeformulering

Eftersom pilgrimsmotivet och vandringar har fått förnyad aktualitet i vår tid och Hans-Erik Lindström har en ledande roll inom pilgrimsrörelsen i Sverige, vill jag undersöka Lindströms pilgrimsteologi. *Uppsatsens syfte är att analysera och kritiskt diskutera det teologiska*

⁵ Uppgift av syster Katrin Åmell, direktor för ekumenisk teologi, Sveriges Kristna Råd, 2008-03-05.

⁶ Uppgift av fader Misha Jaksic, Ortodox samordnare, Sveriges Kristna Råd, 2008-04-09.

⁷ Segerbank, 2003, s 9.

innehållet i Hans-Erik Lindströms böcker om pilgrimsvandring och därigenom ge ett bidrag till utvecklingen av samtida pilgrimsteologi.

Den övergripande frågeställning som jag ställer i uppsatsen formuleras enligt följande:

Vilken teologi kommer till uttryck vad gäller form och innehåll i Hans-Erik Lindströms förståelse av pilgrimsvandring?

Jag ställer också följande delfrågor i uppsatsen:

- Hur beskrivs pilgrimen, dvs människan?
- Hur ser eskatologin ut?
- Vilka konsekvenser får betoningen på vandring?
- Var vandrar pilgrimsvandraren?
- Vad sägs om kyrkan och den lokala församlingen?
- Är pilgrimsteologin relevant för nutidsmänniskan?

Material

Hans-Erik Lindström har skrivit två böcker om pilgrimsvandring som han är ensam författare till. I den första boken, *Det sjunger under skosulorna: om livet som pilgrimsvandring* (1997), varvas en nio dagars vandringsberättelse med teologiska reflektioner kring livet och pilgrimsvandring.

Den andra boken är *Pilgrimsliv. Handbok för vandrare* (2005). Det är i denna bok som det ges en mer sammanhängande teologisk reflektion och beskrivning av sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp. Boken innehåller också kapitel som ger grundläggande kännedom om pilgrimens historia, pilgrimer i Norden, Europa och världen, pilgrimstanken i Bibeln, ord på vägen (diktlika texter) och praktika (hur man kan genomföra pilgrimsvandringar). Boken är försedd med studiehandledning utarbetad av Sensus studieförbund och studieförbundet Bilda.

Lindström har varit redaktör och medverkat med artiklar eller essäer i fler böcker: *Lilla pilgrimsboken* (1 uppl 1997, 2 uppl 2000, 3 uppl 2004) som är en till formatet liten bok med kortare texter, böner, sånger, ordning för nattvard/mässa, en bok att ta med på vandringen; *Ord för vandrare. Pilgrimsmeditationer* (2005) som också har det lilla formatet för att kunna tas med på vandringen, och som innehåller dikter, böner och meditationer; *Gå med Gud. Ett sätt att erövra långsamhetens kultur. En introduktion i pilgrimsvandring* (1999) är en bok med längre essäer om pilgrimsvandring. Lindström bidrar med tre essäer.

I den danska antologin *Pilgrimsspor* (2007) medverkar Lindström med en essä. Innehållet är hämtat från tidigare publicerade texter. Lindström har även gett ut en liten skrift om den franciskanska pilgrimsrörelsen i Sverige, *Livsvandring* (1995), utgiven av Linköpings stift.

Dessa böcker utgör mitt *primära material*. *Det sjunger under skosulorna* och *Pilgrimsliv* är de två böcker jag ängar mest uppmärksamhet eftersom de enbart är författade av Lindström.

Lindströms böcker om pilgrimsvandring har karaktären av bruksböcker, dvs de är skrivna för att kunna användas av dem som vill pröva på att pilgrimsvandra.

Jag har använt ett antal böcker och artiklar i mitt uppsatsarbete, vilka utgör mitt *sekundära material*. Jag har haft nytta av såväl teologisk som annan litteratur som har hjälpt mig att formulera en samhällsanalys och studera frågor som Lindström berör i sina texter. Författare och böcker presenteras i det sammanhang de används och finns redovisade på sedvanligt sätt i litteraturförteckningen. Till mitt sekundära material hör också några hemsidor på internet, främst Pilgrimscentrums hemsida, vilka finns angivna tillsammans med litteraturen.

Mitt eget erfarenhetsmaterial är också en viktig resurs. Jag har deltagit i vandringar i Sverige och på ön Iona, Skottland, samt kurser och samlingar om pilgrimsvandring.

Metod och disposition

Uppsatsens metod består av fyra arbetsätt och moment:

1. Det *beskrivande* momentet där jag dels studerar litteratur om pilgrimsvandring och teman som har betydelse för uppsatsen, dels studerar Lindströms framställning och argument.
2. Det *analyserande* momentet där jag genom jämförande studium och analys tydliggör Lindströms förståelse av pilgrimsvandring och hans pilgrimsteologi.
3. Det *diskuterande* momentet där jag med hjälp av teologer och forskare genomför en kritisk reflektion, granskar och bedömer.
4. Det *konstruktiva* momentet där jag ger förslag till alternativa hållningar och positioner.

När jag studerar Lindström uppfattar jag att han har en *grundläggande förståelse av pilgrimsvandring* och att han till detta ger ett *konkret innehållsligt förslag*. Detta förslag utgörs i *Pilgrimsliv* av sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp som förs samman i en pedagogisk modell (se kap 5 och avsnittet ”Pedagogisk modell för pilgrimsvandring”). Jag betraktar dessa två delar som *form* och *innehåll*. Förståelsen av pilgrimsvandring (form), hänger naturligtvis samman med nyckelord, symboler och vandringsbegrepp (innehåll), men

det är samtidigt möjligt att hålla isär Lindströms uppfattning om pilgrimsvandring och hans innehållsliga förslag. Det går ju exempelvis bra att genomföra en pilgrimsvandring på det sätt som Lindström beskriver vandringen utan att använda sig av hans nyckelord.⁸

En grundläggande kännedom om bibelteologiska motiv och pilgrimer i kristen tradition är nödvändig för att förstå Lindströms tänkande kring pilgrimsvandring och hans pilgrimsteologi. Kap 2 i uppsatsen, ”Pilgrimsmotivet i historisk belysning”, innehåller ett studium av grund och orsak till pilgrimsfärd i Gamla testamentet, Nya testamentet och i den kristna traditionen.

Några av de frågor och teman som berörs i framställningen om pilgrimsvandring och pilgrimsteologi studeras närmare i kap 3 ”Teoretiska utgångspunkter”. Innehållet i kap 2 och kap 3 används sedan som analysverktyg och resurs i diskussionen av Lindströms pilgrimsteologi.

Analysen av ”Lindströms förståelse av pilgrimsvandring” genomförs i kap 4. Analysen av ”Lindströms nyckelord, symboler och vandringsbegrepp” genomförs i kap 5. Här använder jag mig även av några frågor om människosyn. Frågorna är hämtade från Hans Hofs bok *Gudsuppfattningar och människosyner. En problemhistorisk översikt. Del 1*.⁹ Valet av frågor är styrt av att Lindström tecknar bakgrunden till sina nyckelord i det nutida samhället som han till vissa delar menar är ett ”omänskligt samhälle”.¹⁰ Lindström tar sin utgångspunkt i de brister han ser i samhället när han formulerar sina sju nyckelord som ett svar på nutidsmänniskans behov. Det blir därför viktigt att fråga vem människan är, vilka behov människan har och vilka svårigheter människan möter i sin strävan att leva ett fullödigt liv. Frågorna ställs till nyckelorden, symbolerna och vandringsbegreppen. Nyckelorden är bärare av ”det goda livet” som ska möta bristen, vilket rymmer såväl samhälleliga som individuella aspekter.

Hans Hof föreslår fyra analysfrågor att ställa för att erhålla en ökad klarhet vad gäller människosyn. Två av dessa frågor har jag omarbetat och gjort till en fråga.¹¹ Följande tre analysfrågor kommer jag att använda mig av i uppsatsen:

1. Vad är kännetecknande för en sann eller autentisk människa?

⁸ I *Lilla pilgrimsboken* presenteras ”Frälsarkrans för pilgrimer” och i *Ord för vandrare* finns tio förslag på meditationer som kan användas under pilgrimsvandringar. Lindström har utöver en kortare version av ”De sju nyckelorden” skrivit meditationerna ”De fyra elementen” och ”Trädet”.

⁹ Frågorna återfinns i den bakre delen av boken under ”Seminarieövning 1”, s 1-2.

¹⁰ *Pilgrimsliv*, s 41.

¹¹ ”Vad är det att vara en sann eller autentisk människa?”, samt ”Vad utmärker den autentiska människans livsföring och handlande?” utgörs av fråga nr 1.

2. Hur förklara att människan i sitt liv avviker från det som kan anses utmärka en autentisk människa?
3. Hur kommer en människa från bristen i sitt liv till förverkligande av sina möjligheter att vara en autentisk människa?

De delar som analysen har granskat var för sig behöver också granskas utifrån hur delarna förhåller sig till varandra och hur deras sammantagna betydelse kan uppfattas. Detta görs i ”Sammanfattning och slutsatser” i kap 4 och kap 5, samt i kap 6 ”Vägens teologi”. I kap 6 försöker jag besvara de frågor som jag formulerat för uppsatsen och som sedan sammanfattas i kap 7 ”Sammanfattning”.

Till uppsatsen finns även ”Bilagor” och ”Litteraturförteckning”.

Forskningsöversikt

Eftersom pilgrimsmotivet och pilgrimsfärder har fått en renässans under de senaste tio-femton åren i Sverige, och kanske under de senaste tjugo åren i Europa, har det börjat komma en del forskning om pilgrimsfärd, pilgrimsvandring och pilgrimsteologi. Den forskning som finns är mestadels religionssociologisk eller religionshistorisk forskning.¹²

I Sverige genomför Anna Davidsson Bremborg, teolog i religionssociologi, ett fyraårigt forskningsprojekt om pilgrimsvandringar i Sverige. Davidsson Bremborg har publicerat en vetenskaplig artikel i *Svensk Teologisk Kvartalsskrift*, 2/2007, under rubriken ”Hur ser pilgrimens värld ut? En sociologisk analys av Hans-Erik Lindströms pilgrimsteologi”. Jag har också fått ta del av en ännu inte publicerad text av Davidsson Bremborg under rubriken ”Pilgrimsvandringar – en inkörspport för sökare eller ännu en aktivitet för kyrktrogna?” Denna text kommer att publiceras i en kommande bok som ges ut av Svenska kyrkan med titeln *På spaning II. Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*.

Internationellt finns några publicerade studier och vetenskapliga framställningar som också de hör hemma inom religionssociologin. *On the Road to Being There: Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity*, William H. Swatos (red). Boken innehåller tolv empiriska studier om pilgrimsfärd och religiös turism. Som en följd av tekniska och sociala förändringar i samhället har också människors religiösa uttryck förändrats, vilket behandlas i boken. *From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism: The Social and Cultural Economics of Piety*, William H Swatos och Luigi Tomasi (red). Genom tio essäer av olika författare beskrivs

¹² Artiklar och böcker som tas upp i ”Forskningsöversikt” finns angivna i uppsatsens litteraturförteckning.

nutida pilgrimsfärder i jämförelse med medeltida pilgrimsfärder. *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*, Simon Coleman och John Eade (red). Också denna volym är en antologi om åtta olika studier av pilgrimsfärder hos kristna, mormoner, hinduer och muslimer såväl som i sekulära rörelser. Gemensam utgångspunkt i dessa studier är hur pilgrimsfärder påverkas av sitt samtida kulturella sammanhang.

Brouria Bitton-Ashkelony studerar i sin bok *Encountering the Sacred. The Debate on Christian Pilgrimage in Late Antiquity* hur den tidiga kyrkan försökte hantera den framväxande dyrkan av martyrer vid deras gravar, frågor om heliga platser och synen på Jerusalem som pilgrims mål.

När det gäller vetenskapliga studier och forskning inom det systematiska teologiska fältet, har jag enbart funnit *Explorations in Christian Theology of Pilgrimage*. Craig Bartholomew och Fred Hughes är redaktörer för denna antologi som rymmer essäer om bibliska, historiska och teologiska perspektiv för pilgrimsfärd.

Värt att nämna är också två böcker om vandrandets historia och dess sociala, politiska och kulturella betydelser. *Wanderlust: A History of Walking* av Rebecka Solnit, och *On Foot. A History of Walking*, av Joseph A Amato.

Det finns också ett allt rikare utbud av populärvetenskapliga böcker som handlar om pilgrimsfärd.¹³

2. Pilgrimsmotivet i historisk belysning

Pilgrimer har funnits genom historien och förståelsen av vad det innebär att vara pilgrim har varit olika i olika tider, religioner och kulturer. Begreppet pilgrim förknippas med en pilgrimsfärd till helig ort eller plats. ”Vallfärd” eller ”pilgrimsfärd” utgör synonymer i ordbruket. Välkända kristna pilgrimsfärder går till Jerusalem, Rom, Santiago de Compostela (Jakobs grav), eller Vadstena i Sverige (heliga Birgittas klosterkyrka och Birgittas skrin) eller Trondheim i Norge (Nidarosdomen och Olav den heliges skrin). Resan kan genomföras med olika transportmedel (flyg, buss, bil etc) eller genom vandring.

Begreppet pilgrim har också en mer övergripande innebörd. I kristen tradition kan den troende människan beskrivas som pilgrim. Begreppet pilgrim är välkänt i kristen tradition. Den engelske baptisten John Bunyan skrev t ex *Pilgrim's Progress* (i svensk översättning

¹³ För den intresserade finns några av dessa böcker listade i litteraturförteckningen.

Kristens resa) som kom ut 1678 i England. I våra psalmböcker finner vi under rubriken ”Pilgrimsvandringen” en av de mest kända psalmerna, ”Härlig är jorden”.

I detta kapitel behandlar jag begreppet ”pilgrimsmotiv”, med vilket jag menar det som utgör grund och orsak till pilgrimsfärd. Jag kommer i avsnitten om pilgrimsmotivet i Gamla testamentet, Nya testamentet, och i den kristna historien att utgå från essäer i boken *Explorations In a Christian Theology of Pilgrimage*.

Gamla testamentet

Begreppet ”pilgrimsfärd” i Gamla testamentet är relaterat till landet Israel. När israeliterna gjorde sin pilgrimsfärd tre gånger om året reste de till den centrala helgedomen, templet i Jerusalem. Här firade man sin besittning av det utlovade landet.

Av de föreskrivna judiska högtiderna är tre högtider pilgrimsfärdsfester som ska genomföras årligen: 1) Det osyrade brödets högtid eller påsken, 2) skördehögtiden och 3) lövhyddohögtiden. Dessa högtider beskrivs i 2 Mos 23:14-18, 5 Mos 16:1-17, 3 Mos 23 (högtid, *hag* på hebreiska, kan här översättas med ”pilgrimshögtid”). Under Gamla testamentets tid är pilgrimsfärd en förpliktelse som varje rättrogen jude ska genomföra.

Påsken är ett tecken på befrielse, att tiden i fångenskap och ökenvandringen är över och att folket har kommit in i löfteslandet, det land som Gud (Jahve) gett till sitt egendomsfolk. Gud vandrar med sitt folk och får genom folkets besittning av landet en fast ”boning” i templet i Jerusalem (Psalm 68:17). Även skördehögtiden och lövhyddohögtiden har tydlig betoning på landet som gåva från Gud. Detta är bakgrunden till att platsen som sådan har fundamental betydelse för pilgrimsmotivet i Gamla testamentet.

I de gammaltestamentliga texterna som berättar om pilgrimsfärder kan vi uppmärksamma pilgrimsmotivet. Gordon McConville, professor i Gamla testamentet, skriver i “Pilgrimage and ’Place’: an Old Testament View” att internalisering av den yttre resan och tolkningen av den heliga platsen är kännetecknande för pilgrimsfärd i Gamla testamentet. De som pilgrimsvandrar har inte bara en yttre resa att gå, de arbetar också med sitt andliga liv och sitt moraliska liv: ”Vem får gå upp till Herrens berg, vem får gå in i hans tempel? Den som har skuldlösa händer och ett rent hjärta, som inte håller sig till falska gudar och aldrig har svurit falskt” (Psalm 24:3-4).¹⁴

¹⁴ *Bibel 2000*. Samtliga bibelcitater i uppsatsen är hämtade från *Bibel 2000*.

Nya testamentet

Frågan om Guds tempel och den heliga platsen ställs också i Nya testamentet. Paulus skriver att de troende är ”Guds tempel” (1 Kor 3:16-17; 2 Kor 6:16) och Guds närvaro är lokaliserad inte primärt till en plats utan där Anden är verksam genom församlingen (Ef 2:20-22). Paulus förtydliga detta i en diskussion i Gal 4:21-5:1 där det jordiska Jerusalem kontrasteras i förhållande till det himmelska Jerusalem (jfr Fil 3:20).

I Hebreerbrevet 11:13 står att de (jude)kristna är ”gäster och främlingar”. Den troende är på väg till sitt ”hemland” (11:14), ”ett bättre land, ett i himlen” (11:16). I tider av förföljelser kan den troende känna hopp (11:1). Platsen som de kristna söker är inte det jordiska Jerusalem. Hebreerbrevets författare påminner om att Jesus blev korsfäst ”utanför stadporten” (13:12). Det som i judiskt tänkande betraktades som orent, oheligt och profant blir genom Jesu död rent och heligt. ”Låt oss då gå ut till honom utanför lägret” (13:13), uppmanas läsaren.

Andrew T Lincoln, professor i Nya testamentet, framhåller i sin essä, ”Pilgrimage and the New Testament”, att de judekristna utmanades att gå utanför det som deras judiska bakgrund har lärt dem. Genom Jesu död och uppståndelse är nu gränsen mellan rent och orent, heligt och profant, förändrat. Förhänget i templet har rämnat i två delar och det allra heligaste är synligt. Det betyder att Guds närvaro är tillgänglig för alla människor i hela världen.

I Johannesevangeliet berättas det hur Jesus vandrar till Jerusalem och vid fyra tillfällen skildras hur han deltar i judiska högtider (2:13-3:21, 5:1, 7:1ff, 10:ff). Det upprepas vid alla dessa fester att Jesus nu är den heliga ”platsen” där Guds närvaro kan upplevas.

I Johannesevangeliet berättas om Jesu möte och dialog med den samariska kvinnan vid brunnen (4:1-42). I denna berättelse blir det också tydligt att Jesus är den plats där de troende tillber. Att tillbe i ”ande och sanning”, skriver Lincoln, är att tillbe ”i Kristus” (vv 21-26):

it is in Jesus that the divine presence is now to be located. If God has an address on earth, it is no longer in Jerusalem but in the incarnate Logos. /.../ The goal of pilgrimage, temple worship, has been transformed Christologically. Jesus is the true place of worship and so to go on pilgrimage is to come to Jesus.¹⁵

Genom Jesu liv, död och uppståndelse blir pilgrimsmotivet förändrat. Att färdas till en helig plats blir nu att färdas till Jesus Kristus. Begreppet pilgrimsfärd lösgörs från den geografiska

¹⁵ Lincoln, 2004, s 39.

färden till att bli en metafor för det kristna livet. Platsen är inte längre någon ort eller plats, utan Jesus Kristus.

Den engelska teologen Steve Motyer skriver i sin essä ”Paul and Pilgrimage” att något krav eller förpliktelse att genomföra pilgrimsfärd till helig ort eller plats inte går att finna hos Paulus. Motyer hävdar dock att det finns motiv som skulle göra pilgrimsfärd till något användbart.¹⁶ Paulus resa till Jerusalem, för att tillsammans med representanter för olika hednakristna församlingar överlämna den insamlade gåvan till den judekristna församlingen, visar på några viktiga motiv som skulle kunna utgöra motiv för kristen pilgrimsfärd (Apg 20:4, 16, Rom 15:26, 2 Kor 8:23). Pilgrimsfärd kan genomföras för att fysiskt kunna närvara där människor lider och därigenom vara ett stöd. På detta sätt kan pilgrimsfärden ge uttryck för samhörighet och gemenskap med andra människor och bli ett vittnesbörd om evangeliet. Enligt Motyer är det inte längre *platsen* i sig som är helig utan *människorna* som lever på en viss plats eller stad som är *heliga*. Dessa frågor kommer att bli viktiga i den tidiga kyrkan när pilgrimsmotivet diskuteras. Är det platsen, till följd av tidigare händelser där Guds närvaro och handlande med människan har blivit synlig, som är helig? Eller är det de nu levande kristna systrar och bröder i Kristus som är heliga? (jfr 1 Petr 2:5).

Lincoln och Motyer hävdar utifrån Nya testamentet att helig plats framför allt är Kristus eller de på Kristus troende. Lincoln och Motyer har dock olika förslag till användningen av begreppet pilgrimsfärd. Motyer använder begreppet pilgrimsfärd för kristnas resa i syfte att vara evangeliets tjänare.¹⁷ Lincoln anser, eftersom det utifrån Nya testamentet inte finns någon uppmaning till pilgrimsfärd, samt att begreppet pilgrimsfärd oftast förknippas med resa till helig plats eller ort, att begreppet pilgrimsfärd enbart ska användas som en metafor för det kristna livet. Den pilgrimsfärd som kristna är kallade att genomföra är att leva ”i Kristus”. Den fysiska resan bör benämnas på annat sätt än som pilgrimsfärd, t ex studieresa eller solidaritetsresa.¹⁸

Den kristna traditionen

Urkristen tid

Den unga kyrkan sprids ut över världen (Apg 1:8). Peter Walker, teologie doktor och präst i Anglikanska kyrkan, skriver i sin essä ”Pilgrimage in the Early Church”, att kyrkan under de

¹⁶ Motyer, 2004, s 64.

¹⁷ Motyer, 2004, s 65.

¹⁸ Lincoln, 2004, s 43.

första århundradena betonade den andliga och universella aspekten i den kristna tron.¹⁹ Även de faktiska, historiska omständigheterna kom att förstärka denna utveckling. Moderförsamlingen i Jerusalem försvagades av de svåra förhållanden som rådde i staden. Antiokia, Rom och Alexandria blir med tiden nya centralorter för kristenheten. Det judiska upproret år 70, som ledde till att romarna raserar templet och staden Jerusalem, innebar att kristendomens fortsatta utbredning gick vidare utan att moderförsamlingen fanns kvar eftersom den upplöstes i och med oroligheterna i Jerusalem.²⁰ Ett senare uppror år 140 markerade att Jerusalem som geografiskt centrum för kristenheten var upplöst.

That centre was replaced by an understanding of Christ being present with his people throughout the world by his Spirit... Jerusalem is significant by its absence. In terms of both politics and spirituality, no special place was given to Jerusalem.²¹

En markant förändring vad gäller synen på Jerusalem inträffar i och med att Konstantin blev kejsare i romarriket år 324. Det tjänade Konstantins politiska intressen att finna lämpliga symboler som kunde gestalta den nya era i imperiet som Konstantin hade för avsikt att etablera. Att göra kristendomen till den påbjudna religionen i imperiet behövde manifesteras i synliga byggnader. Att återuppliva Jerusalem som ”den heliga staden” blev en del i Konstantins politiska strategi.²²

År 348 utsågs Kyrillos till biskop för kyrkan i Jerusalem. Han verkade som biskop fram till sin död år 384. Walker skriver att det med honom kom en förändrad teologisk syn på Jerusalem som helig stad, vilket även kom att omfatta Palestina som det heliga landet. Platser där händelser i evangelierna ägt rum blev markerade på kartan, fler kyrkor byggdes och blev snart föremål för kristna pilgrimsresor. Vid slutet av 300-talet hade antalet pilgrimsresor blivit omfattande. Walker menar att denna utveckling, som utgör början på kristna pilgrimsfärder, delvis kan förklaras av kyrkans nu förändrade situation. Den tidigare förföljda och därför osynliga kyrkan, blev den officiella och synliga kyrkan.²³

¹⁹ Walker, 2004, s 74.

²⁰ Walker, 2004, s 75. Walker menar att det är troligt att de kristna tolkade de omstörtande händelserna i Jerusalem som uppfyllelse av Jesu domsord i Luk 19:41-44, att fiender ska komma till staden och ”slå ditt folk till marken, och de skall inte lämna sten på sten, eftersom du inte förstod att tiden var inne för Guds besök” (jfr Mark 13:2, 14).

²¹ Walker, 2004, s 77.

²² Walker, 2004, s 77.

²³ Walker, 2004, s 83.

Denna orsakade kontroverser inom kyrkan. Diskussionen om heliga platser blev en viktig teologisk fråga.²⁴

Medeltiden

Dee Dyas, författare och direktor för ”Christianity and Culture” i England, skriver i sitt bidrag om pilgrimsfärd under medeltiden, att det under denna omfattande tidsperiod fanns olika sätt att se på pilgrimsfärd: ”Medieval Christianity was not a monolithic structure but a synthesis of competing discourses, each in its turn driven by the interaction of Biblical, patristic and contemporary preoccupations.”²⁵

I sin essä ”Medieval Patterns of Pilgrimage: a Mirror for Today”, berättar Dyas om hur det runt pilgrimsfärderna byggdes en omfattande affärsverksamhet, transporter och gästgiveri. Mot denna verksamhet fanns flera kritiker. Bland kritikerna av pilgrimsfärderna i England hörde lollarderna, efterföljarna till John Wycliffe (ca 1330-1384). Lollarderna bestod främst av hantverkare och annan medelklass. Dyas nämner tre huvudpunkter i deras kritik. 1) Det finns ingen religiös förmån att hämta från besök av heliga platser. Gud är närvarande på alla platser genom den heliga Anden. 2) Pilgrimsresorna kom att föra med sig oansvar och omoral, som t ex utnyttjande av omfattande prostitution. 3) Pilgrimsfärd är främst en moralisk pilgrimsfärd. Genom att hjälpa utsatta i samhället genomförs den resa som är till nytta och leder till ett fördjupat andligt liv. Att vara pilgrim är att vandra i Kristi efterföljd.²⁶

Bernhard av Clairvaux (ca 1090-1152), grundare av klostret Cîteaux i Frankrike som blev cisterciensernas moderkloster, beskriver pilgrimsfärd främst som en inre resa. Det kontemplativa livet framhölls som ett ideal. Munkarna reste i sitt hjärta samtidigt som de höll sig stilla. Bernhard av Clairvaux gick även längre i sin beskrivning av klosterlivet, där han såg klostret som en bild för det himmelska Jerusalem.

Dyas sammanfattar medeltidens olika föreställningar av pilgrimsfärder med att den övergripande uppfattningen såg livet som pilgrimsfärd (”life pilgrimage”).²⁷ Den omfattande pilgrimsverksamheten i Europa – med resor till heliga platser (”place pilgrimage”) och till olika helgons skrin där pilgrimerna sökte förlåtelse för synder, hoppades få del i undergörande krafter, uppleva Guds närvaro och be till Gud – kritiserades.²⁸ Dels fortsatte kyrkan att debattera frågan om den heliga platsens betydelse. Dels riktades kritik mot att pilgrimsfärder

²⁴ Walker, 2004, s 82-87.

²⁵ Dyas, 2004, s 94.

²⁶ Dyas, 2004, s 96.

²⁷ Dyas, 2004, s 94, 97-98.

²⁸ Dyas, 2004, s 97-98, 100.

ofta genomfördes med inte alltför goda motiv. Det var inte Guds närvaro som, företrädesvis, den manlige resenären sökte, utan att komma ifrån vardagens förpliktelser och se världen. Två tydliga strömningar för denna kritik blev det som Dyas benämner ”moral pilgrimage” och ”interior pilgrimage”.²⁹ En sann pilgrimsfärd är enligt ”moral pilgrimage” att färdas i Jesu fotspår, vilket inte tolkades som att pilgrimen ska resa till Jerusalem utan följa Jesus i ansvar och relationer där pilgrimen bor. Pilgrimen kan också välja att göra sin egen inre resa, ”interior pilgrimage”, genom kontemplation, bön och meditation.

Dyas reflekterar över vilket bidrag medeltida syn på pilgrimsfärd har till dagens kristna. Att tolka livet som pilgrimsfärd är ett användbart motiv, anser Dyas. Det ger riktning åt det kristna livet som en meningsfull resa i vardagligt liv. Att resa till särskilda platser betraktar Dyas som ett mänskligt behov och människor har i alla tider knutit vissa händelser och minnen till geografiska platser. Att detta även gäller människans erfarenheter av Guds närvaro är naturligt och behöver inte betyda att Gud är frånvarande på andra platser.

Att genomföra pilgrimsfärder, menar Dyas, kan bli ett sätt att utveckla det kristna livet och stärka den kristnes engagemang i världen. Var och en kan göra detta på det sätt han eller hon själv finner meningsfullt.³⁰

Dyas nämner också missionsmotivet som var kännetecknande för den keltiska synen på pilgrimsfärder. Martin Robinson, församlingspräst och tidigare direktor för ”Mission and Theology” i England, utvecklar detta motiv i sin essä ”Pilgrimage and Mission” och menar att kelterna förstod det kristna livet som en ständigt pågående resa som motiverades av missionsuppdraget.³¹ Ian Bradley, lärare i praktisk teologi och författare, skriver mer ingående om den missionerande aspekten av kelternas kristendomstolkning i sin bok *Colonies of heaven. Celtic models for today's church*. Missionen syftade till att etablera ”himmelens kolonier” på de brittiska öarna, platser där det heliga blev synligt. Efterföljelsen till Kristus tolkades som *peregrini pro Christo* (lat, ”pilgrim för Kristus”).³²

Reformationstiden

Martin Luther (1483-1546) och Jean Calvin (1509-1564) gick till angrepp mot religiöst missbruk och kritiserade starkt senmedeltidens pilgrimsfärder. Kyrkohistorikern Graham Tomlin sammanfattar Luthers kritik i fyra punkter i sin essä ”Protestants and Pilgrimage”.

²⁹ Dyas, 2004, s 97-98, 101.

³⁰ Dyas, 2004, s 106.

³¹ Robinson, 2004, s 178.

³² Bradley, 2000, s 201.

Huvudskälet till att Luther var emot pilgrimsfärder var att verksamheten var en del i avlatshandeln och införlivad i den gärningsteologi som Luther motsatte sig, dvs om människan gör vad hon kan för att eftersträva rättfärdighet kan Gud inte förneka människan nåd utan belönar henne efter hennes insats.³³

Ett andra skäl till att Luther ville avskaffa pilgrimsfärderna var att de fjärmade pilgrimen från det lokala församlinglivet. Luther hade inte svårt att se att Gud kunde vara mer närvarande på vissa platser än på andra platser. Men dessa platser definierade Luther inte som geografiska platser utan som teologiska platser. Gud finns främst närvarande i Ordet, i dopets vatten, i nattvardens bröd och vin, och i församlingens gemenskap.³⁴

Under senmedeltiden utvecklades pilgrimsverksamheten till något som levde sitt eget liv vid sidan av de lokala kyrkorna. Luther var mycket kritisk till detta och såg även att det fanns många andra intressen än att hjälpa människor att söka Gud som drev på och motiverade människor att ge sig ut på pilgrimsfärd. Ett tredje skäl för Luther att motsätta sig pilgrimsfärder var därför att människor spenderade mycket tid och pengar på resor (vilket Luther inte fann något stöd för i Bibeln) i stället för att hjälpa de fattiga och ta hand om sin familj (vilket Luther fann starkt stöd för i Bibeln).³⁵

Ett fjärde skäl för Luthers uppfattning att motsätta sig pilgrimsfärder var den utbredda korruption som omfattade pilgrimsverksamheten.³⁶

Calvin var i likhet med Luther motståndare till pilgrimsfärder. Flera av de punkter som här har nämnts av Luthers kritik gällde också för Calvin, enligt Tomlin. Calvin lade dock större vikt vid tillbedjan och menade att resor till helgons skrin och att på dessa platser förrätta bön leder människor bort från de platser de verkligen borde vara på och där be till Gud, dvs i gudstjänsten.³⁷

3. Teoretiska utgångspunkter

För att få en närmare belysning av några frågor och teman som Hans-Erik Lindström tar upp i sina böcker om pilgrimsvandring, har jag studerat några teoretiker som behandlar kristen människosyn, frågor om främlingskap och som genomför samhällhållsanalys.

³³ Tomlin, 2004, s 112-113.

³⁴ Tomlin, 2004, s 114.

³⁵ Tomlin, 2004, s 115.

³⁶ Tomlin, 2004, s 115-116.

³⁷ Tomlin, 2004, s 118.

Kristen människosyn

I min undersökning av Lindströms pilgrimsteologi blir frågan om kristen människosyn viktig. Jag diskuterar i detta avsnitt synen på människan i kristen teologi med hjälp av tre essäer i boken *Systematisk teologi: en introduktion*. ”Antropologi och eskatologi” av Katarina Westerlund, teologie doktor i systematisk teologi med livsåskådningsforskning, ”Kristologi” av Ola Sigurdson, professor i systematisk teologi, samt ”Synd och frälsning” av Ann Heberlein, teologie doktor i etik.

Människan, Guds avbild och fallen i synd

Att människan är skapad till Guds avbild (1 Mos 1:26-28) brukar traditionellt tolkas som grund för människovärdet, så att alla människor har lika värde. En annan viktig grundaspekt i kristen människosyn är att människan tillsammans med Gud utövar makt över skapelsen och av Gud har fått uppgiften att ”bruka och vårda den” (1 Mos 2:16). Människan medverkar i Guds pågående skapargärning. Med denna uppgift följer också ett moraliskt ansvar. Människan har förmågan att utnyttja sina intellektuella kapaciteter och medvetet sträva efter att förverkliga sina föresatser. I skapelseberättelsen, som egentligen är två berättelser (1 Mos 1 och 2), framhävs i den andra berättelsen att Eva skapades av ett revben som Gud tar från Adam (1 Mos 2:21-22). Denna berättelse säger något om en tredje viktig aspekt av kristen människosyn, nämligen att människan är en social varelse. En fjärde aspekt av människan är att hon fått förmågan till gudsgemenskap. Till skillnad från allt annat skapat har människan möjlighet att komma i en medveten och personlig relation till Gud som i Bibeln beskrivs som tillvarons källa och mål.

Berättelsen om syndafallet säger något om den tragiska erfarenhet som präglar hela mänskligheten, nämligen att människan inte enbart är god utan också ond. Westerlund skriver att människan är skapad till gudsgemenskap, men hon är samtidigt skadad: ”Alla människor är efter fallet underkastade synden och misslyckas ständigt med att leva i lydnad och gemenskap med Gud. Synden skadade eller deformerade således den gudslighet människan fick i skapelsen.”³⁸

Sigurdson och Heberlein skriver i sina framställningar att det onda kommer efter det goda. Syndafallsberättelsen kommer efter skapelseberättelsen. Guds skapelse är god. Det är människan, som genom sitt uppror mot Gud, släpper lös ondskan. Heberlein skriver att ondskans ursprung ligger i människors högmod då de trotsar de gränser Gud satt för deras

³⁸ Westerlund, 2007, s 149.

existens: ”Genom att trotsa Guds vilja vänder de sig bort från Gud, mot det egna jaget – och den varelse som vänder sig från sitt ursprung till förmån för sig själv vänder från liv till död.”³⁹ Sigurdson skriver att tillvarons innersta natur är kärlek, inte ondska. Det liv vi nu lever, som faktiskt är präglad av söndring, våld och rivalitet, är inte det liv som Gud avsåg när Gud skapade livet på jorden.

Våldets principiella icke-nödvändighet innebär att det inte *måste* vara som det faktiskt är, utan att det finns möjligheter till förändring. Även om konflikt omissskännligen präglar den verklighet vi lever i betyder tanken på Guds kärlek att vi inte är utan hopp.⁴⁰

Konsekvenserna av syndafallet för synen på människan behandlas i den kristna teologin i huvudsak enligt två huvudlinjer. Den ena huvudlinjen, som har en mer positiv bild av människan, går tillbaka på Irenaeus (död ca 202). Irenaeus skilde mellan avbild (lat *imago*) och likhet (lat *similitudo*).⁴¹ Avbild står för människans förnuft medan likheten är människans andliga dimension. I syndafallet förlorade människan sin gudslighet men hon förblir Guds avbild. Den andra huvudlinjen, som är mer pessimistisk i sin syn på människan, går tillbaka på Augustinus (354-430). Augustinus menar att synden skadade människan på ett mer genomgripande sätt, vilket han uttrycker i arvsyndsläran. Westerlund skriver att människan enligt Augustinus är så skadad att hon inte längre kan vilja leva efter det goda och Guds vilja.⁴²

Heberlein skriver också om Augustinus arvsyndslära och låter några olika teologer komma till tals.⁴³ Det finns, menar hon, en kritik hos flera teologer som handlar om Augustinus syn att synden överförs sexuellt och att alla människor därför är födda i synd. Heberlein menar att detta inte är vad Augustinus säger i arvsyndsläran. Det är inte sexualiteten eller kroppen som är syndig i sig, utan det är begäret, vare sig det är kroppsligt eller psykiskt betingat, som skiljer människan från Gud. Heberlein poängterar att flera teologer vill se en skillnad mellan att som människa födas in i en värld präglad av kampen mellan det goda och onda, och människans frihet och ansvar för sitt eget handlande.

³⁹ Heberlein, 2007, s 191.

⁴⁰ Sigurdson, 2007, s 169.

⁴¹ Westerlund, 2007, s 148.

⁴² Westerlund, 2007, s 148.

⁴³ Heberlein, 2007, s 193-197.

Arvsyndsläran fångar således en fundamental mänsklig erfarenhet av att vara del av ett större ont, ett destruktivt skuldsammanhang som upplevs vara utanför vår kontroll. Flera teologer inskräper vikten av att tala om social synd som kontrast – eller komplement – till personlig synd.⁴⁴

Traditionellt har Romersk-katolsk teologi och ortodox teologi knutit an till den positiva synen på människan medan protestantisk teologi traditionellt har hållit sig till en mer negativt färgad syn på människan. Martin Luther menade att människan som helhet är defekt och att människan därför är helt beroende av Gud och frälsningen i Jesus Kristus.⁴⁵

Synen på människan och hennes frihet och ansvar är olika också hos nutida teologer. Gemensamt för en kristen människosyn är dock att människan har kapacitet att ta ansvar; för sig själv, sina relationer till andra människor, till Gud och till skapelsen. Människan har ansvar för sitt handlande inför Gud.⁴⁶

Ande, själ och kropp

När Gud skapade människan använde Gud enligt skapelseberättelsen jord från marken och ”blåste liv genom hennes närborrar, så att hon blev en levande varelse” (1 Mos 2:7). Westerlund skriver att man i den tidiga kristendomen såg människan som en helhet. Människosynen präglades av det judiska tänkandet där människan är skapad av Gud och där kroppsligt, själsligt och andligt blir tre dimensioner hos den hela människan. Att människan har del i det fysiska livet är inget problem i sig. Att människan är kropp är grundläggande för att vara människa. Det är först när kristen tro möter den grekiska filosofin som synen på människan förändras. Själen (grek *psyke*) och anden (grek *pneuma*) kom att betraktas som finare än kroppen (grek *soma*):

Kropp och själ är mer precisa begrepp än de bibliska bilderna ”jord” och ”ande”. När kristen teologi tog över de filosofiska begreppen förstärktes skillnaden mellan dem och en tydlig hierarki infördes. Själen ger liv och form åt den annars förstenade kroppen, eftersom själen råder över kroppen.⁴⁷

⁴⁴ Heberlein, 2007, s 195.

⁴⁵ Heberlein, 2007, s 200-201.

⁴⁶ Heberlein, 2007, s 209.

⁴⁷ Westerlund, 2007, s 151.

Det är den kroppslösa själen som hos flera teologer kom att förknippas med gudslighet. Kroppen har med det jordiska livet att göra och anden/själen har med Gud och det himmelska att göra eftersom det finns en likhet mellan Guds ande och människans ande. Denna dualism har gjort sig påmind under kyrkans historia och har även påverkat synen på manligt och kvinnligt, hävdar Westerlund. Kvinnan har förknippats med det kroppsliga och mannen med det andliga och själsliga.⁴⁸

Den efterhängsna dualismen mellan kroppsligt å ena sidan och andligt/själsligt å andra sidan, har fortgått genom historien in i modern tid. Även uppdelningen att knyta ”manligt” till det högre och att knyta ”kvinnligt” till det lägre gör sig smärtsamt påmind trots kamp för jämlikhet mellan könen.

Synen på kroppen som något negativt är dock inte helt konsekvent genomförd inom kristendomen. I centrum för den kristna teologin är Guds människoblivande i Jesus Kristus. Sigurdson för samman Guds skapelse med Guds frälsningshandlande när mänskligheten lider av syndens skada. Inkarnationen blir ”en bekräftelse av den samhörighet mellan Skaparen och det skapade som etablerats genom själva skapelseakten.”⁴⁹

I grekisk filosofi ansåg man kroppen vara förgänglig medan själen var odödlig. Men i kristendomen kom man att hålla fast vid att allt liv är kroppsligt. Om Gud gjort sig närvarande på ett särskilt sätt i människan Jesus Kristus innebär det att inget kroppsligt eller mänskligt är främmande för Gud. Detta blir också synligt i Nya testamentets berättelse om den uppståndne Jesus som inte är något ”väsen” utan är en fysisk kropp. ”Känn på mig och se på mig, en ande har inte kött och ben, och det kan ni se att jag har”, säger den uppståndne Jesus till sina lärjungar (Luk 24:39, jfr Luk 24:28-32, Joh 20:20, 21:12-14, Apg 1:4). Paulus skriver att människan vid uppståndelsen till det eviga livet kommer att ha en kropp på samma sätt som Jesus (1 Kor 15, Fil 3:20-21). Sigurdson understryker därför att frälsning i kristen tro inte handlar om ”frälsning från det materiella och det kroppsliga... utan av det materiella, kroppsliga”.⁵⁰ Westerlund menar att läran om kroppens uppståndelse utgör en markant skillnad mellan kristen teologi och grekiska filosofi.

⁴⁸ Westerlund, 2007, s 155-156.

⁴⁹ Sigurdson, 2007, s 181.

⁵⁰ Sigurdson, 2007, s 182.

Trots att de kristna hånades för sin tro, och föraktfullt kallades det kroppsälskande folket, höll man fast vid läran om kroppens uppståndelse och gav därmed det kroppsliga livet en ny och viktigare plats i den tidens tänkande.⁵¹

Jesu död och uppståndelse var kroppslig och de första kristna tänkte sig att den troende skulle uppstå på samma sätt som Jesus hade uppstått från de döda. Jesu uppståndelse uppfattades inte som en isolerad händelse utan som en startpunkt för hela mänsklighetens och skapelsens befrielse. Till en början fanns förväntningarna att Jesus snart skulle komma tillbaka och att tidens slut var nära förestående. Med tiden förändrades denna syn och Jesu återkomst förlades alltmer i framtiden. Men tanken på kroppens uppståndelse förblev en central trosföreställning.⁵²

Eskatologi och människans liv här och nu

Eskatologi (grek *echatos* ”slutet” och *logos* ”ord” eller ”lära”) har inom den kristna teologin traditionellt handlat om olika föreställningar om vad som kommer att ske vid tidens slut. Westerlund menar att behandlingen av eskatologin har tenderat till att lösgöra dessa frågor från vad som händer idag och förlägga dessa frågor i en avlägsen framtid. Frågor som världens slut, Jesu återkomst, den yttersta domen och ett liv efter döden får på så sätt ingen naturlig koppling till övriga teologiska ämnen. Westerlund hävdar att eskatologin tydligt hänger ihop med teologin som helhet. ”Kristologin, läran om skapelsen och antropologin rymmer således också eskatologiska föreställningar om mål och mening med det mänskliga livet och med tillvaron som helhet.”⁵³

En bärande tanke i Nya testamentet handlar om att evigheten redan nu finns i den här världen. Genom Guds handlande genom Kristus befrias människan från synden och döden och har del i det eviga livet. Det frälsningsverk som påbörjats, i Jesu undervisning främst uttryckt i liknelserna om Guds rike, ska växa i styrka och omfång för att fullbordas vid tidens slut. Den kristne, som genom tro och dop har del i Jesu uppståndelse och har inlemmats i kyrkan, lever på så sätt i tid och rum med ett evighetsperspektiv. Det finns i kristen eskatologi ett ”redan nu” och samtidigt ett ”ännu inte”. Redan nu är Guds rike närvarande i världen, en befriande kraft som verkar för att realisera Guds syften med mänskligheten och skapelsen. Samtidigt har Guds rike inte fullbordats utan väntar fortfarande på att förverkligas.

⁵¹ Westerlund, 2007, s 152.

⁵² Westerlund, 2007, s 153.

⁵³ Westerlund, 2007, s 146.

Ett problem för eskatologin har med tiden blivit att Guds rikes utbredande i världen har låtit vänta på sig. Den tidiga kyrkan väntade otåligt på att Jesus skulle komma tillbaka, vilket också återspeglas i Nya testamentet.⁵⁴ Under kyrkans historia har det varit svårt att hålla samman tanken på att Guds rike finns här och nu och samtidigt vänta på Guds rikes fullbordan vid tidens slut. Westerlund menar att det finns behov av att återupprätta eskatologin och försöka hålla samman Nya testamentets ”redan nu” och ”ännu inte”.

Tidigare traditionella eskatologier har inte sällan haft en individuell och abstrakt utformning. De har i hög grad handlat om individens situation efter döden och samtidigt tappat kontakten med det vardagliga livet genom spekulationer om domen, himmel och helvete... Människans fullkomning och *shalom* – fred och frid, harmoni och kärlek med allt levande – bör omfattas av en meningsfull eskatologi.⁵⁵

Sigurdson skriver att det frälsningshandlande som Gud genomför i Jesus Kristus inte går att begränsa till den individuella själens frälsning, utan involverar mänskligheten och världen. Jesu försoning har i den kristna teologin framställts i tre betydelser, enligt Sigurdson. Dessa tre betydelser är 1) försoning som förlåtelse av människans synder, 2) försoning som befrielse från makter och strukturer som skadar människor och livet, och 3) försoning som förnyelse av Guds skapelse.⁵⁶ På liknande sätt som Westerlund poängterar Sigurdson att den stora utmaningen för kyrka och kristen tro är att i sin samtid utveckla förmågan att inte enbart tänka eller tala teologi om försoning, utan i handling visa vad försoningens möjlighet innebär ”genom konkreta förkroppsliganden”.⁵⁷

Främlingskap

Pilgrimsmotivet rymmer ett spänningsförhållande i synen på pilgrimen. Å ena sidan är pilgrimen som människa skapad av Gud till Guds avbild och människan har sin hemvist i Guds skapade värld som är god. Å andra sidan är världen också präglad av ondska och brustenhet som gör att människan upplever främlingskap i den här världen. Detta spänningsförhållande berördes i föregående avsnitt om kristen människosyn. Jag vill här ta upp frågan om främlingskap och diskutera olika aspekter av främlingskap med hjälp av den

⁵⁴ Jfr de synoptiska evangeliernas förväntan att Jesus snart ska komma tillbaka (t ex Markus 1:15, 9:1, 13:24-27) med Johannesevangeliet som i vissa texter talar om att eskatologin redan är förverkligad (Joh 3:18, 5:24). Se även Kieffer, 1977, s 54-56, 89-90.

⁵⁵ Westerlund, 2007, s 159.

⁵⁶ Sigurdson, 2007, s 170.

⁵⁷ Sigurdson, 2007, s 171.

engelske teologen John Macquarrie. Macquarrie behandlar främlingskap i boken *In Search of Humanity. A Theological and Philosophical Approach* i kapitlet "Alienation".

Människans förmåga att göra egna val och "bli någon annan"

Begreppet "alienation", som jag här översätter med "främlingskap", används oftast med en negativt laddad betydelse. I kristen teologi kan det vara ett sätt att tala om synd och syndens konsekvenser. Macquarrie skriver att det finns en grundläggande aspekt av begreppet främlingskap som varken är positiv eller negativ, utan som beskriver människans förmåga till annorlundaskap ("otherness").⁵⁸ Macquarrie utgår från Bibelns berättelse om hur människan skapades. Att människan skapas av jord från marken och att Gud blåser in liv i människan (1 Mos 2:7) uttrycker människans dubbelhet. Människan är både materia och ande. Macquarrie kommenterar spänningsförhållandet mellan själ och kropp i kristen människosyn, och poängterar att det inte finns något sådant spänningsförhållande i bibeltexterna om hur människan skapades.⁵⁹ Dubbelheten bör i stället förstås som ett sätt att tala om människans komplexitet. "Jord" kan läsas som symbol för alla de livsbetingelser som det fysiska livet involverar människan i. Att Gud ger människan "ande" kan läsas som människans förmåga till kreativitet, frihet och konstituerar en grundläggande öppenhet i hennes väsen. Människan är inte skapad att vara på ett fast och givet vis under hela sin levnad utan har inom sig förmågan att förändras och utvecklas. Människan har en inneboende förmåga att överskrida, transcendera sina nuvarande livsbetingelser och bli någon annan. [The human being] "is not simply a given, but has the possibility of becoming other than he is at any particular moment".⁶⁰

Macquarrie skriver att människans frihet och förmåga till transcendens inte i sig ska ses som dålig eller ond. Hennes frihet är dock en förmåga som möjliggör uppror mot Gud.

Främlingskap som konsekvens av synd

Macquarrie menar att synd kan ses som handlingar där människan bryter mot Guds vilja men också som ett tillstånd som människan drabbas av. En konsekvens av synden är att människan blir främmande inför Gud, inför sig själv, inför andra människor och skapelsen. En människa som på detta sätt drabbas av främlingskap förlorar något av sin mänsklighet, blir avskuren från omvärlden och kan inte förverkliga de förmågor hon har inom sig.

⁵⁸ Macquarrie, 1993, s 112.

⁵⁹ Macquarrie, 1993, s 113.

⁶⁰ Macquarrie, 1993, s 113.

The sinner is estranged from himself, in the sense that he misses and falls short of his own potential, while there is also estrangement among individuals and groups, in the form of a failure to achieve a true human community.⁶¹

Ann Heberleins framställning om synd i essän ”Synd och frälsning” ligger nära Macquarries sätt att formulera främlingskap som en konsekvens av synd:

Med ”självförverkligande” avser jag att ta sig själv, sina rättigheter och plikter i relation till både sig själv och andra på allvar, att sträva efter att leva så gott man har förmåga till. Formuleringen har rötter i ett av de bibliska uttrycken för synd, *hamartia* med betydelsen att ”missa målet”. Detta uttryck tydliggör tanken att människan har ett mål med sitt liv, både som individ och kollektiv.⁶²

Människan har förmåga att utvecklas, att ta vara på sina resurser. Att misslyckas med att förverkliga sin egen kapacitet är ett sätt att beskriva hur människan ”missar målet” med sitt liv. Upplevelsen av att misslyckas med det människan djupast sett upplever är hennes bestämmelse eller uppdrag försätter henne i ett tillstånd av främlingskap. Orsakerna till detta kan vara av många olika slag. Macquarrie skriver att enskilda och grupper i samhället har olika förutsättningar att föreverkliga sin inneboende potential. Människan behöver därför aktivt arbeta för befrielse från de hot som hindrar henne att nå sina mål, att på djupet bli sig själv.

Ontologiskt främlingskap

Är den här världen meningsfull? Macquarrie menar att livet ställer en fråga som är vidare än huruvida människan lyckas förverkliga sina föresatser eller inte. Frågan är av en annan art än om människan för tillfället känner sig ”lyckad” eller upplever sig ha ”en bra dag”. Människan behöver även ha tillit till att livet, så som vi känner det, är något gott och meningsfullt i sig självt.

Aaron Antonovskys tar i sin bok *Hälsans mysterium* upp begreppet ”känsla av sammanhang” (KASAM).⁶³ Människan kan uppleva att världen är meningsfullt ordnad och att det går att både förstå sig på världen och att det därför går att leva och handla på ett sätt som

⁶¹ Macquarrie, 1993, s 116.

⁶² Heberlein, 2007, s 208-209.

⁶³ Se nästa avsnitt, ”Samhällsanalys”.

är konstruktivt. Men tänk om detta bara är en *känsla* hos den enskilda människan och att världen i sig själv saknar sammanhang?

Macquarrie menar att meningsfrågan är en trosfråga och en överlåtelsehandling som människan behöver genomföra. Macquarrie citerar teologen Hans Küng som frågar hur människan ska kunna motivera sig att ta ett steg på sin vandring om livsvandringen i sig är absurd, men tillägger: ”To express the matter in another way, does not the taking of a single step imply the faith, however weak or tentative, that the whole journey will make sense?”⁶⁴

Att förhålla sig till denna frågeställning inbegriper personligt deltagande. Varje försök att släta över den existentiella ångest som människan kan uppleva stärker upplevelsen av främlingskap.

Macquarrie skriver att om den yttersta verkligheten av människan uppfattas som meningsfull medverkar det till att skapa en känsla av tillhörighet och hemkänsla. Om den yttersta verkligheten upplevs mer som av tillfällig eller slumpartad karaktär, att planeten jorden är utkastad i ett kosmiskt rum som i sig självt inte har något syfte eller mening, blir det svårare att erfara livet som meningsfullt.

Det finns inga enkla svar på de här frågorna utan svaren involverar kamp, aktivt prövande för att finna en livshållning som förmår hålla ihop livet och ge det sammanhang.

All religion knows the dark side of human existence (Hegel’s ”unhappy consciousness”) and its ”peace” is neither a facile acquisition nor an unthreatened possession. For instance, in Christian theology, over against alienation is set a theology of atonement and reconciliation, teaching that only through costly struggle and suffering can the division be overcome.⁶⁵

Ett kännetecken på livsduglig teologi kan sägas höra samman med brottningen med livets frågor utan att negligera allvaret eller tillhandahålla förenklade svar på komplexa frågor. Den existentiella eller ontologiska kluvenhet som människan tvingas leva med, mellan att vara ett ”stoftkorn” i ett oändligt universum och samtidigt vara dess oändligt betydelsefulla centrum, är en av dessa angelägna och komplexa frågor.

⁶⁴ Macquarrie, 1993, s 120.

⁶⁵ Macquarrie, 1993, s 120.

Samhällsanalys

I detta avsnitt diskuterar jag några av de svårigheter och problem som nutidsmänniskan möter i det svenska samhället. Hos Lindström är protesten mot stress och det ökade tempot i samhället framträdande. Jag har därför i min samhällsanalys tagit i beaktande vad fyra forskare har att säga om skadlig stress, och om huruvida snabbhet är en del av stressproblematiken och i så fall på vilket sätt. Lindström tar upp fler samhällsfrågor, som individualism, pluralism, brist på solidaritet och konsumtion. Inom ramen för denna uppsats har jag inte kunnat studera dessa frågeställningar, utan har koncentrerat mig till de frågor som är mest framträdande i Lindströms texter.

Känsla av sammanhang

Aaron Antonovsky (1923-1994) var professor i medicinsk sociologi och har skrivit boken *Hälsans mysterium* som numera är en klassiker hos alla som intresserar sig för vad som hjälper människan att hålla sig frisk.

Den medicinska forskningen inriktar sig på att förstå vad det är som gör människor sjuka (patologiskt synsätt). Antonovsky fokuserar i sin forskning på vad som håller människor friska (salutogenetiskt synsätt). Det är främst faktorer i människans uppväxt och i hennes livssituation som ger hälsoeffekt, hävdar Antonovsky. Alla människor utsätts för stress och påfrestningar, men vissa människor har större förutsättningar att klara av svårigheter än andra.⁶⁶ En del människor har resurser att stå emot stress medan andra har mindre eller svagare resurser. Det behöver inte vara påfrestningen i sig som är skadlig.

Det som gör att människor klarar av att hantera stress och påfrestningar i det moderna samhället formulerar Antonovsky som *känsla av sammanhang* (KASAM), som byggs upp av de tre delarna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Begriplighet ”syftar på i vilken utsträckning man upplever inre och yttre stimuli som förnuftsmässigt gripbara”.⁶⁷ Olika slags informationer, vilka kan vara av både positiv och negativ art, går att ordna till något sammanhängande som kan förstås. Även när oväntade saker händer, som kanske upplevs som hotfulla, behöver en människa med hög grad av begriplighet inte uppfatta tillvaron som kaotisk, utan kan göra dem (be)gripbara.

Hanterbarhet definierar Antonovsky som de resurser som står till människans förfogande och med vars hjälp människan kan möta de krav och utmaningar hon ställs inför. Dessa

⁶⁶ Antonovsky, 2005, s 16.

⁶⁷ Antonovsky, 2005, s 44.

resurser kan vara personer som människan har ett nära förhållande till, personer med särskild kompetens eller egna kunskaper och förmågor. Antonovsky nämner också tron på Gud som en resurs. Gemensam nämnare för dessa resurser är att människan själv litar på dem och att de hjälper henne. ”Olyckliga saker händer i livet, men när så sker kommer man att kunna reda sig och inte sörja för alltid.”⁶⁸

Meningsfullhet är den komponent i KASAM som Antonovsky finner vara den viktigaste. Känslan av att livet är meningsfullt ger motivation att ta sig igenom svårigheter, ”att åtminstone en del av de problem och krav som livet ställer en inför är värda att investera energi i, är värda engagemang och hängivelse”.⁶⁹

Antonovskys KASAM-modell är allmänt erkänd och utgör för stressforskare en grundmodell för tänkandet kring hur människan kan möta nutidens krav. Det är därför inte förvånande att Antonovsky återfinns både i Alexander Perskis bok *Ur balans. Om stress, utbrändhet och vägar tillbaka till ett balanserat liv*,⁷⁰ och i Ingalill Erikssons bok *Arbetsmiljö, kaoskompetens och mening*.⁷¹

Att skapa balans i livet

Alexander Perski är docent i psykologi och chef för stressmottagningen, en forskningsklinik som drivs i samarbete mellan Institutet för Psykosocial Medicin och Karolinska Institutet i Stockholm. Med boken *Ur balans* ger Perski en grundläggande kännedom om vilka faktorer som utgör skadlig stress och vilka åtgärder som kan behöva genomföras för att återställa balansen.

Perski uppmärksammar, i likhet med Antonovsky, att människor inte blir sjuka eller far illa för att de utsätts för påfrestningar. Utmaningar och ansträngningar kan snarare vara en stimulans till att få något betydelsefullt utträttat. Perski kallar detta för positiv stress. Den negativa stressen uppstår när det råder obalans mellan de krav som ställs och de resurser som finns till förfogande. Utifrån denna definition av skadlig stress följer att ett underskott av resurser kan leda till stressrelaterade sjukdomar, men också att ett betydande överskott av resurser kan innebära skadlig stress. I det senare fallet handlar det om människor som har kompetens och färdigheter som inte tas i bruk på ett sätt som överensstämmer med deras

⁶⁸ Antonovsky, 2005, s 45.

⁶⁹ Antonovsky, 2005, s 46.

⁷⁰ Perski, 2006, s 189.

⁷¹ Eriksson, 2006, s 77, 111-115, 141, 172.

kapacitet, vilket kan bli passiviserande. I det förra fallet handlar det om människor som pressas över sin förmåga och som inte har tillräckliga resurser att hantera sin situation.⁷²

Det finns stora skillnader mellan hur kvinnor och män reagerar på stress. Perski uppger att 70 procent av dem som vänder sig till stressmottagningen är kvinnor.⁷³ Att kvinnor och män har olika grad av stresskänslighet har delvis biologiska förklaringar. Men det råder samtidigt ojämlikhet mellan könen vad gäller belastning och resursfördelning. I Sverige arbetar kvinnor totalt sett mer än män (10-20 timmar mer per vecka). Kvinnors arbete upphör inte när de kommer hem. Familj och hushållsarbete ger snarare upphov till ökad stress, medan män generellt sett får en period av återhämtning efter arbetstidens slut. Andra faktorer som spelar roll är att kvinnors arbeten oftare hör till tjänstesektorn, rymmer mindre möjlighet till kontroll, är mer enformiga och att kvinnor har lägre lön än män.⁷⁴

När människan utsätts för stress och blir ”uppvarvad” under en längre tid, får detta förhållande ofta märkbara reaktioner i form av sömnstörningar, energiproblem, försämring av minnesfunktionen och olustkänslor, t ex aggressivitet. Några dagars vila brukar hjälpa för att återställa balansen. Perski hävdar att en del människor inte lyssnar till kroppens och själens reaktioner utan fortsätter leva med negativ stressexponering. Andra saknar möjlighet att åstadkomma de förändringar som behövs. Det kan vara att deras livssituation inte tillåter det, men det kan också ha att göra med okunskap om vilka åtgärder som bör vidtas för att hantera den negativa stressen.

Perski betonar att sömnen är mycket viktig för att människan ska återhämta sig och hitta balans. Det är främst då vi sover och under den sk djupsömnen som återuppbyggnaden sker.⁷⁵

Viktiga resurser till att återskapa balans är vänner, kärleksfulla relationer till sin partner och familj, uppfattning om vad som gör livet meningsfullt, god arbetsgemenskap, bra chefer och arbetsledning, egna intressen, motion, goda och regelbundna vanor. Perski poängterar, i likhet med Antonovsky, att det viktigaste är att ha kontroll över sin livssituation, att utveckla kompetens att förstå vad som händer, och delta i de beslutsprocesser som påverkar ens liv. ”Om vi i livet, arbetslivet eller privatlivet, konfronteras med ökade krav behöver vi uppleva en motsvarande ökad makt, kontroll och kompetens för att förbli friska.”⁷⁶

Individen har ansvar för sitt eget liv och behöver utveckla dessa resurser, menar Perski. Samtidigt är det samhälle som växer fram idag på många sätt hotfullt för människan. Perski

⁷² Perski, 2006, s 41.

⁷³ Perski, 2006, s 81.

⁷⁴ Perski, 2006, s 82-83.

⁷⁵ Perski, 2006, s 163.

⁷⁶ Perski, 2006, s 177.

avslutar sin bok med några reflektioner kring samhällsutvecklingen och hävdar att det behövs kraftfulla insatser till förändring. Stora grupper av befolkningen i Sverige är sjukskriva eller förtidspensionerade, eller hänvisas till arbetslöshet eller låglönearbeten, för att de inte klarar av samhällets- och arbetslivets krav. Perski skriver att en fjärdel av den vuxna befolkningen i Sverige har hamnat utanför arbetslivet.⁷⁷

Det motstridiga i världen

Ingalill Eriksson, biträdande professor i sociologi, riktar kritik mot att långsamhet skulle vara ett bra botemedel mot snabbhet i dagens samhälle. I sin bok *Arbetsmiljö, kaoskompetens och mening* granskar Eriksson ett flertal populärvetenskapliga böcker som förespråkar långsamhet och paus som protest mot ett samhälle som går för fort. Eriksson drar slutsatsen att långsamhet i sig inte är en konstruktiv problemlösning, utan snarare kan betraktas som flykt från problematiken.⁷⁸ Snabbhet och långsamhet finns samtidigt i varje människas liv, i samhället och på arbetsplatser. Ibland är snabbhet eftersträvansvärd och ibland problematisk, liksom långsamhet vid vissa tillfällen är välbehövlig och vid andra tillfällen missriktad.⁷⁹

Eriksson intresserar sig för vad som händer i arbetslivet. Nutiden präglas av motstridighet där olika impulser och utvecklingsprocesser pågår samtidigt. Hennes grundtanke är att arbetsmiljön består av ”en rad *genomströmningar*”,⁸⁰ att arbetsmiljön är öppen för att ta emot olika trender, stå emot dem och/eller utöva påverkan av trender. Varje arbetsmiljö står i förbindelse med hela världen och den kompetens som behövs är att hantera det kaos som uppstår då motstridiga trender uppträder samtidigt. Erikssons förhållningssätt har flera likheter med Antonovsky och Perski. Den avgörande frågan handlar om ”att få in de stora sammanhangen och samtidigt hitta ett meningsfullt och fokuserat handlande.”⁸¹

Den viktigaste orsaken till globaliseringsprocessen ser Eriksson i kapitalismen som ekonomiskt system som har *acceleration* som inneboende kraft: ”Takten i olika samtida cykler av produktion, distribution och konsumtion ökar”.⁸² Försök har gjorts i olika länder att via politiskt arbete modifiera kapitalismen, den socialdemokratiska folkhemspolitiken är ett exempel i vårt eget land. Eriksson utvecklar inte något politiskt tänkande i sin bok, men beskriver kommersialismens negativa sidor och den ”statusstress” som gör sig gällande i

⁷⁷ Perski, 2006, s 215.

⁷⁸ Eriksson, 2006, s 17-35.

⁷⁹ Eriksson, 2006, s 152.

⁸⁰ Eriksson, 2006, s 11.

⁸¹ Eriksson, 2006, s 14.

⁸² Eriksson, 2006, s 40.

arbets- och samhällsliv.⁸³ Eriksson utvecklar framför allt sina tankar kring den positiva och förändrande kraft som individer, organisationer och arbetsmiljöer kan utgöra. Tron på människans goda sidor, hennes vilja att må bra och att skaffa sig de kunskaper hon behöver för att uppnå sina mål, är det centrala hos Eriksson.⁸⁴ Det är i detta perspektiv som hon riktar sin kritik mot långsamhet som botemedel mot dagens stress. Pauser kan vara välbehövliga, men arbetsglädje och välbefinnande uppstår när människors ”förmågor och skicklighet matchas mot deras möjligheter”.⁸⁵

”Snabb” och ”långsam” tid

Thomas Hylland Eriksen, professor i socialantropologi, har skrivit boken *Ögonblickets tyranni. Snabb och långsam tid i informationssamhället*. Hylland Eriksen försöker i sin bok analysera övergången från det moderna till det post-moderna samhället och uppehåller sig särskilt vid stress, tidsbrist, ny teknologi, relationer och lärande. Hylland Eriksen menar att den genomgripande förändring som vårt samhälle idag genomgår är att likna vid den förändring som tidigare ägde rum när samhället utvecklades från bondesamhälle till industrisamhälle. Det var inte bättre förr, menar Hylland Eriksson, men informationssamhället ställer andra typer av krav än tidigare och nutidsmänniskan behöver lära sig hantera dessa krav och utveckla nya förhållningssätt och strategier.⁸⁶

Hastigheten i informationsflödet har ökat drastiskt och präglar idag i stort sett alla verksamheter i vårt samhälle. Med begreppet ”snabb tid” försöker Hylland Eriksen fånga in det generella förhållandet att hastighet kräver plats. Om t ex bilar ska kunna köra fortare krävs ökat utrymmer i form av fler filer på vägarna. Ökar antalet bilar i förhållande till antalet filer, sänks hastigheten. När det gäller information kräver ökad hastighet ökat utrymme i form av tid. Eftersom tiden för människan är begränsad uppstår frågan om människors uppmärksamhet och möjlighet att ta emot information. ”När ständigt mer information pressas in i den relativt konstanta tid som var och en har till förfogande, minskar följaktligen uppmärksamhetsspannet”, skriver Hylland Eriksen.⁸⁷ En konsekvens av att fler och olika sorters informationer trängs på allt kortare tidsenheter blir att tidsenheterna blir momentana. Förmågan att sortera information blir därför mycket viktig i informationssamhället.

⁸³ Eriksson använder sig av Alain De Bottons definition av statustress som en ängslan som uppkommer när människan underlåter eller riskerar att underlåta ”att anpassa oss till de framgångsideal som stipuleras av vårt samhälle och för att vi som ett resultat av detta kommer att berövas värdighet och respekt”. Eriksson, 2006, s 79.

⁸⁴ Eriksson, 2006, s 48.

⁸⁵ Eriksson, 2006, s 134.

⁸⁶ Hylland Eriksen, 2001, s 8, 144.

⁸⁷ Hylland Eriksen, 2001, s 84.

”Långsam tid” betecknar Hylland Eriksen som linjär och kumulativ.⁸⁸ Särskilt relationer och familjeliv behöver långsam tid för att fungera. En parrelation är ”långsamt, linjärt och kumulativt. Det går igenom olika faser som var och en bygger på den föregående.”⁸⁹ Även lärande och att hantera komplexa processer och förstå omfattande tankar, kräver långsam tid.⁹⁰ En viktig del i problematiken är att snabb tid tenderar att tränga undan långsam tid när de möts vid samma tillfälle. Det behövs därför en medvetenhet om denna problematik för att snabbheten inte ska ta överhanden, vilket t ex får som konsekvens att man gör det som brådskar först. Människan, liksom företag och organisationer, påpekar Hylland Eriksen, behöver även långsam tid som ger utrymme för långsiktigt tänkande och verkar för sammanhang och varaktighet.

4. Lindströms förståelse av pilgrimsvandring

I detta kapitel analyserar jag hur Lindström uppfattar den form av pilgrimsfärd som pilgrimsvandring utgör. Analysen av det innehållsliga förslaget för pilgrimsvandring som formulerats i sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp, görs i nästa kapitel.

Om begreppet pilgrim, människosyn och eskatologi

Begreppet pilgrim är centralt i Lindströms förståelse av pilgrimsvandring. Jag börjar med att diskutera tillämpningen av begreppet pilgrim. Jag går därefter vidare och undersöka hur begreppet tolkas, vilket inbegriper frågor om människosyn och eskatologi.

Olika sätt att använda begreppet pilgrim

I kap 2 ”Pilgrimsmotivet i historisk belysning” framkom olika uppfattningar om det är legitimt att använda begreppet pilgrim eller inte. Av de teologer som förespråkade användningen av begreppet fanns det också skilda uppfattningar i vilken betydelse begreppet kan eller bör användas. Diskussionen kan sammanfattas enligt följande:

Huvudsakligt skäl för att använda begreppet pilgrim.

Pilgrimsfärden växte fram i den tidiga kyrkan och har genom den kristna historien visat sig vara betydelsefull för kristna. Även om det inte finns något påbud om att kristna ska

⁸⁸ Hylland Eriksen, 2001, s 119.

⁸⁹ Hylland Eriksen, 2001, s 147.

⁹⁰ Hylland Eriksen, 2001, s 129, 133.

genomföra pilgrimsfärder – ordet pilgrim finns över huvud taget inte i Nya testamentet – är pilgrimsfärden till nytta för människor som söker ett fördjupat kristet liv.

Tre olika inriktningar kan skönjas hos dem som förespråkar praxis av pilgrimsbegreppet.

1. Pilgrimsfärder kan genomföras i den form och med den innebörd som den enskilde individen själv finner bäst för honom eller henne. Människor har ibland behov av att uppsöka platser som för människan blivit betydelsefulla och som hjälper människan att söka Guds närvaro och utveckla det kristna livet. Begreppet pilgrim är också en metafor för livet i överförd bemärkelse, så att det tolkar innebörden i att leva som kristen i världen.
2. Pilgrimsfärder bör genomföras med betoning på de riktlinjer för det kristna livet som i första hand framkommer i studiet av Nya testamentet, med vilka menas a) att Kristus är den ”plats” som kristna reser till och att pilgrimskapet genomförs i inre bemärkelse och inte som yttre, fysisk resa, och/eller b) det är människor som är heliga och det är därför medmänniskan som avgör vart pilgrimen reser, vilket kan vara i pilgrimens omedelbara närhet. Liksom i alternativ 1 används begreppet pilgrim för att tolka det kristna livet i överförd bemärkelse.
3. Pilgrimsfärd reserveras för att användas i överförd bemärkelse, om den kristna människans livsvandring.

Huvudsakligt skäl till att inte använda begreppet pilgrim.

Det finns ingen uppmaning i Nya testamentet om att genomföra pilgrimsfärd och den kristna historien är kantad av missbruk av pilgrimsfärder. Det är därför bäst att helt avstå från begreppet pilgrim. Om behov finns att söka sig till platser som uppfattas som viktiga för enskilda kristna eller församlingar, eller av andra orsaker genomföra vandringar eller resor, kan detta genomföras som studieresa, utbytesresa, missionsresa eller liknande.

Lindströms användning av begreppet pilgrim

Lindström har valt att använda begreppet pilgrim både för den inre och yttre vandringen, samt för att beteckna den kristnes liv i världen (se nedan, ”Pilgrimsvandring och betoningen på vandring”). En annan möjlighet skulle kunna vara att tona ned eller helt släppa pilgrimsbegreppet till förmån för en annan benämning. Boken *Gå med Gud* anger ett annat begrepp som förklaras på följande sätt: ”Det gammalsvenska uttrycket ’Gå med Gud’ – som

blivit bokens titel – understryker kärnan i pilgrimstanken: den inre och yttre vandringen.”⁹¹ Det finns emellertid flera argument som talar för att behålla begreppet pilgrim. Det finns en historisk tradition att falla tillbaka på som inte bara rymmer religiöst missbruk utan också genuin fromhet. Det är rimligt att anta att det med begreppet pilgrim finns möjlighet att utveckla en teologi som skulle kunna gestalta kristen tro på ett relevant sätt i samtiden.

Lindströms tolkning av begreppet pilgrim

Lindström förklarar ordet pilgrim utifrån latinets *peregrinus* som betyder ”en främling, som levde i ett främmande land, utanför staden Roms territorium.”⁹² Ordets etymologiska ursprung förklaras på följande sätt: ”*peregrinus*, som betyder främling. Det anknyter till *peregre*, utomlands, och *perger*, att leva utomlands. Ordet består av delarna *per*, genom, och *ager*, land eller mark.”⁹³ Denna förklaring av begreppet pilgrim utifrån ordets etymologiska ursprung återkommer i samtliga böcker av Lindström, vilket ger uttydningen en mycket markant ställning. Vidare sägs att begreppet ”pilgrim” fick sin tolkning i den kristna traditionen genom att betrakta den kristne som pilgrim. Livet i den här världen är av tillfällig karaktär och präglat av främlingskap. Den kristne är från födelsen på väg till det himmelska landet dit den kristne når fram när hon eller han dör.⁹⁴

Pilgrim definieras alltså med ”främling” och att pilgrimen lever i ”främlingskap” under sin livsvandring på jorden. Ibland syftar begreppet på den kristne, ibland syftar begreppet på människan i allmänhet.

I *Pilgrimsliv* framställs tre olika aspekter av främlingskap: ”synen på sig själv, synen på samhället, synen på livet ur ett existentiellt perspektiv.”⁹⁵

1. *Främlingskap inför sig själv*. Människans möte med sig själv involverar mötet med sidor av personligheten som kan vara svåra att acceptera. Paulus citeras i Romarbrevet 7:19 där Paulus skriver: ”Det goda som jag vill, det gör jag inte, men det onda som jag inte vill, det gör jag.” Att i sitt eget handlande upptäcka brister och

⁹¹ Lindström, 1999, s 10-11. Se även Lindström, 2005a, s 96.

⁹² Lindström, 1997, s 14. Se även Lindström, 1999, s 15, 125; Lindström, 2004, s 9; Lindström, 2005a, s 8, 21.

⁹³ Citatet finns i denna ordalydelse i Lindström, 1997, s 14; Lindström, 1999, s 15; Lindström, 2005a, s 21; Lindström, 2007, s 25. Ordet pilgrim förklaras med samma betydelse i Nationalencyklopedin: ”Ordet kommer av medeltidslatin *peregrinus*, av lat. *peregrinus* ’resa utomlands’, av *pe’regre* ’utomlands’, eg. ’bortom *ager Romanus* (dvs ’bortom Roms omland’), av *per* och *ager* ’åker’, ’mark’, ’landsbygd’”. Källa: Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=283443 Datum: 2008-02-23.

⁹⁴ Lindström, 1997, s 14-15; Lindström, 2005a, s 21.

⁹⁵ Lindström, 2005a, s 22.

motsägelser vittnar om människans främlingskap. ”Denna dystra insikt tillhör nog en realistisk människosyn”,⁹⁶ skriver Lindström.

2. *Främlingskap inför samhället*. Det finns företeelser och värderingar som pilgrimen kan känna sig främmande inför. Exempel ges med följande: ”Inte minst vår tid då individualiseringen fått så stort utrymme, ljud- och bildbrus översköljer samhället, ’snuttifierade’ budskap och girighetens anda tillhandahålls i stor mängd och snabbhetens kultur hotar möjligheten att hinna ifatt sin själ.”⁹⁷ Samhällslivet skapar främlingskap, enligt Lindström, som inte anser att pilgrimen ska dra sig undan utan ta ansvar och vara aktiv i samhället.
3. *Existentiellt främlingskap*. Inför livets stora frågor om döden, meningen med livet, frihet, ondska, kärlek och Gud, kan människan uppleva främlingskap. Här betonas att människan är ”mer än kött och blod, än fysiologi och psykologi, än producent och konsument, än materia och summan av drifter. Hon är också en andlig varelse.”⁹⁸ Pilgrimen känner sig inte riktigt hemma i den här världen. Pilgrimen lever i världen, men inte av världen. Hennes yttersta mål är himlen.

Punkt 1 och 2 i denna sammanställning går att relatera till vad John Macquarrie skriver om människan som upplever främlingskap både i det att hon själv syndar och är drabbad av andra människors synd (se kap 3 och stycket ”Främlingskap som konsekvens av synd”). Främlingskap är också en del i människans existens, given i hennes livsbetingelser i den här världen. Punkt 3 går därför att relatera till det Macquarrie kallar ”ontologiskt främlingskap” (se kap 3).

Det finns avsnitt som försöker sätta ord på det främlingskap som är att betrakta som invävt i livet självt. Lindström skriver: ”Sitter vid köksbordet och sörjer... Kanske det handlar om själva existensen. Att själva livet andas sorg. Att varat känns tungt och är målat i mörka färgnyanser. Att själva tillvaron gråter. Och jag med.”⁹⁹

Lindström väjer inte undan för de svåra frågorna om ondska och främlingskap. Men det blir problematiskt att det begrepp som talar om människan och som bildar utgångspunkt för pilgrimsteologin uttolkas med främpling, vilket ger en negativ syn på människan. Ordets etymologiska ursprung styr uttydningen av begreppet pilgrim på ett sätt som inte låter

⁹⁶ Lindström, 2005a, s 22.

⁹⁷ Lindström, 2005a, s 22.

⁹⁸ Lindström, 2005a, s 23.

⁹⁹ Lindström, 1997, s 70-72

Lindströms beskrivning av människan, världen eller pilgrimsvandringen påverka vad begreppet pilgrim innehållsligt kan betyda.

Människans liv rymmer både sorg och glädje. I livet finns inte enbart det svåra och problematiska. Livet är också vackert och ljus. ”Kan himmelsk glädje verkligen vara fullkomligare än denna jordiska?”¹⁰⁰ frågar Lindström när han är på vandring och känner solens värmande ljus. ”Allt är vävt i ett enda stycke. En av mina tydligaste erfarenheter under vandringen. Syster lärka, broder sol, syster vatten och moder jord – allt och alla hör ihop. Jag vandrar i en *ändlös hemmaplan*” [min kursivering].¹⁰¹

Jag anser att Lindström både ger uttryck för en nyanserad syn på människan i sin framställning som helhet och att han beskriver att människans liv på jorden är meningsfullt. Men detta kommer inte till uttryck i begreppet pilgrim.

Människan lever i spänningsfältet mellan två poler

Att människan lever med ett ”både och” är kännetecknade för Lindströms beskrivning av människan. Människan är både ”tillhörig” skapelsen och en främling i den,¹⁰² lever både i det yttre och det inre,¹⁰³ är både kropp och själ,¹⁰⁴ behöver både ensamhet och gemenskap,¹⁰⁵ är både ond och god,¹⁰⁶ både ”en dagslända och en evighetsvarelse, ett litet stoftkorn och en gudason med längtan efter ursprunget till mitt liv, allas liv, allt liv.”¹⁰⁷ Människan lever mellan två poler av ytterligheter eller motsatser.¹⁰⁸ Det är viktigt för människan att finna en balans mellan livets motsatser eller poler i tillvaron. I sitt betraktande av en lite sjö, med sitt tillflöde och utflöde, ser Lindström en bild av människan:

Människan behöver både tillflöde och utflöde i sitt liv. Att få ta emot och ge vidare. Att bli älskad och älska. Att bli förlåten och förlåta... Det fullödiga livet är nog en jämvikt mellan att få sina egna behov tillfredsställda för att kunna tillfredsställa andras och konsten att hålla isär dem båda.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Lindström, 1997, s 46.

¹⁰¹ Lindström, 1997, s 121.

¹⁰² Lindström, 1997, s 25, 162; Lindström, 2005a, s 132.

¹⁰³ Lindström, 1997, s 132; Lindström, 2005a, s 76,

¹⁰⁴ Lindström, 1997, s 120; Lindström, 2005a, s 9, 98.

¹⁰⁵ Lindström, 1997, s 7, 74, 148-149; Lindström, 2005a, s 51-52, 101.

¹⁰⁶ Lindström, 1997, s 102, 156, 166; Lindström, 2005a, s 22.

¹⁰⁷ Lindström, 1997, s 69.

¹⁰⁸ Fyra ställen i Lindström, 1997: motsatser som ”två nödvändiga poler i tillvaron” s 36; människan i ”spänningsfältet mellan två poler” s 136; motsatser som ”livets paradox” s 156; ”Spänningen mellan olika poler”, s 175.

¹⁰⁹ Lindström, 1997, s 132-133.

Människan har förmåga till godhet, kärlek, förlåtelse, förmåga att dela med sig, forma gemenskap, mod, frimodighet, glädje, personlig utveckling, ansvar och att söka Guds närvaro i världen. Människan har också förmåga att göra ont. Lindström använder inte ordet synd. Han beskriver ondska som en ”parasitär”, nedbrytande kraft som inte förmår att skapa utan enbart riva ner och trasa sönder.¹¹⁰ Ondskan kan skära av människan från gemenskap och sammanhang, göra så att människan hatar, stressar, lever ytligt, bli feg, egoistisk, följer med strömmen, lider, sörjer.

Människan har att välja mellan ont och gott.¹¹¹ Människan har en utvecklingspotential och hon har ett eget ansvar för vem hon är och vem hon vill bli. ”Ja, det tillhör den mognande människan och fördjupade tron, att integrera sin egen styrka och svaghet, goda och onda sidor, övervinna kluvenhet och bli hel genom att helt leva för de ideal man bär på. Med andra ord: att i den inre kampen mellan ont och gott ändå göra det goda.”¹¹² Människan kan genom sin pilgrimsvandring utveckla sitt eget andliga liv, bli mer kärleksfull och engagerad som medmänniska.

Det går att benämna Lindströms beskrivning av människan som en positiv människosyn utifrån studiet i kap 3 och stycket ”Människan, Guds avbild och fallen i synd”. Nyckelorden, pilgrimens symboler och vandringsbegrepp går att förstå som en modern form av dygdetik. Lindström citerar Göran Lantz när han talar om människans utvecklingspotential och kopplar detta till människans etiska ansvar: ”Ska vi uttrycka etik så ska vi göra det i förebilder och dygder och inte i principer. Det är snarast personlighetsegenskaper vi talar om”.¹¹³ Efter en reflektion kring Franciskus ges en sammanfattning av vad en längre pilgrimsvandring kan innebära för vandraren.¹¹⁴ I denna karakteristik av pilgrimsvandring finns de ord som senare kommer att presenteras som de sju nyckelorden.¹¹⁵

Till övervägande del anser jag att Lindström är konsekvent i sin beskrivning av människan i det att hon lever med ”både och”, samt att människan har förmåga att utvecklas och förändras. Jag menar ändå att det finns avsnitt där läsningen ger upphov till frågor. Jag jämför här med vad Katarina Westerlund och Ola Sigurdson skriver om människan (kap 3 och stycket ”Ande, själ och kropp”). Westerlund skriver om att flera teologer under historiens gång har velat knyta kroppen till det jordiska livet och anden till det himmelska. Sigurdson skriver om

¹¹⁰ Lindström, 1997, s 105.

¹¹¹ Lindström, 1997, s 102.

¹¹² Lindström, 1997, s 166. Jfr ”Men den som accepterar sin egen ondska och inte projicerar den på andra, klarar oftast av att handskas med sina destruktiva krafter”, s 106.

¹¹³ Lindström, 1997, s 167.

¹¹⁴ Lindström, 1997, s 174-176. Beskrivningen finns även återgiven i Lindström, 2005a, s 27-29.

¹¹⁵ Nyckelorden presenteras två år senare, Lindström, 1999, s 8-10.

människans och det skapades samhörighet med Skaparen och poängterar att frälsningen omfattar det kroppsliga livet. Frälsning är inte frälsning *från* det kroppslig utan *av* det kroppsliga.

Det finns textavsnitt som går att läsa som att Lindström gör en åtskillnad mellan det kroppsliga och det andliga. Ett exempel:

Längtan efter helighet och andligt liv är nog pilgrimens starkaste drivkraft att ge sig ut på ständigt nya oprövade vägar, där den yttre vandringen blir ett sätt att gå den inre – neråt, inåt, likt en spiral som borrar sig ner mot grundvattnet.¹¹⁶

Den yttre, fysiska vandringen ”blir ett sätt”, vilket kan uppfattas som att den fysiska vandringen blir ett medel för att nå det andliga livet. Det andliga livet, här bildligt uttryckt som ”grundvatten”, kan ses som åtskilt från det kroppsliga. Lindström skulle kunnat skriva att ”den yttre vandringen *är* ett sätt att gå den inre vandringen.” Det skulle stämma bättre med hans syn på människan som både kropp och ande.

Ett andra exempel:

Munnen inte bara talar och andas. Den smakar också... Det är uppfriskande att vandra och låta några russin eller apelsinklyftor få liva upp hela kroppen... Smaken är ett slags mötesplats mellan människa och materia... Den yttre smaken leder till ett inre möte med levande Gud.¹¹⁷

Det går att läsa texten i detta citat som att Lindström gör en dualistisk åtskillnad mellan inre (andligt) och yttre (kroppsligt). ”Den yttre smaken”, dvs smaken av russin eller apelsinklyftor i munnen, som ”leder till ett inre möte med levande Gud”. Om människan är tillhörig skapelsen kunde Lindström ha skrivit att smaken av russin och apelsinklyftor *är* ett möte med Gud.

Jag skriver att det finns avsnitt som ”kan läsas” som att det finns drag av dualism mellan kroppsligt och andligt. Det går också att läsa ovanstående citat som att det är människans andliga dimension som utgör förmågan till transcendens, att överskrida de nuvarande begränsningarna för att sträcka sig mot Gud (jfr kap 3 och stycket ”Människans förmåga att göra egna val och ’bli någon annan’”).

¹¹⁶ Lindström, 2005a, s 27.

¹¹⁷ Lindström, 1997, s 119-120.

”I världen men inte av världen”

Frågorna kring begreppet pilgrim och människans främlingskap involverar också frågor kring mål och mening med livet som helhet. Om pilgrimen inte hör hemma i den här världen, utan är på väg till sitt egentliga hem i himlen, dit pilgrimen kommer då hon dör, vad har då livet på jorden för mening?

En återkommande formulering är att pilgrimen lever ”i världen men inte av världen”.¹¹⁸ Lindström använder denna formulering för att ange orsaken till pilgrimens främlingskap.

Att vara kristen innebar att vara en pilgrim och leva som en pilgrim. Jesu ord om att leva i världen men inte av världen, inlemdes i pilgrimens gestalt. Han blev en som levde sitt liv i exil, vars hemort var det himmelska landet – Gudsrikets fullbordan. Livet sågs som en vandring från liv till död och till liv igen.¹¹⁹

Formuleringen går tillbaka på Jesu bön för sina lärjungar i Johannes evangelium: ”Jag ber inte att du skall ta dem ut ur världen utan att du skall bevara dem för det onda. De tillhör inte världen, liksom inte heller jag tillhör världen” (Joh 17:15-16, jfr 15:19 och Luk 10:3). Detta bibelsammanhang talar om världen som en fallen värld där det onda är närvarande och verksamt. I Johannesevangeliet, och i andra nytestamentliga texter, finns också en användning av begreppet ”världen” i betydelsen att världen är Guds goda skapelse som Gud älskar och genom Kristus håller på att befria från det onda (Joh 1:3, 3:16, Rom 11:36).

Lindström skriver att pilgrimen inte har sin hemvist i denna världen utan är främmande och på väg till himlen som är pilgrimens egentliga hemort. Men även om ”Hemlängtantans starka locktoner slår an i själen”,¹²⁰ ska det inte förstås som en verklighetsflykt. Att komma ”hem” kan tolkas som en annan plats, i motsats till att vara ”borta”. ”Hem” kan också tolkas som ”Gudsrikets fullbordan” (se citatet ovan) i den här världen. Då kan ”hem” mer betraktas som tillstånd eller en kraft inom pilgrimen i den här världen än som en plats dit pilgrimen kommer då hon dör.

Det finns en otydlighet som öppnar för olika möjligheter att förstå vad Lindström avser. Ett sätt att förstå Lindström är att han kan sägas ansluta sig till en eskatologi inom den kristna teologin som poängterar att Gud rike genom Jesu död, liv och uppståndelse ”redan” finns i världen, men ”ännu inte” har kommit fullt ut (se kap 3 och stycket ”Eskatologi och

¹¹⁸ Lindström, 1997, s 15, 17, 24, 28, 43, 63, 91; Lindström, 1999, s 28, 125; Lindström, 2005a, s 21, 22, 23, 87, 115.

¹¹⁹ Lindström, 1997, s 15. Den citerade texten återfinns nästan ordagrant i Lindström, 2005a, s 21.

¹²⁰ Lindström, 1997, s 98.

människans liv här och nu”). Mycket talar för att detta är Lindströms grundsyn i fråga om eskatologi:

Äkta himmelslängtan är inte en flykt från verkligheten. Den leder snarare ut i världens pulserande liv. Där det himmelska hoppet lever, där lever också det äkta engagemanget för andra människor... Tvärtemot tron på himlen som opium och flykt, är den en kraft och inspiration att leva livet mer autentiskt än annars. Den ger drivkraft...¹²¹

Ett annat sätt att förstå Lindström är mer pessimistiskt och innebär att himlen blir just den flyktväg som Lindström hävdar saknar stöd i pilgrimsteologin. Talet om att människan inte är hemma, utan är främmande i den här världen och på väg till en annan värld, ger en livsinriktning som är vänd bort från världen och människornas liv. Denna tanke stärks när Lindström skriver att pilgrimen går ut ”i den stora, stora rivningskåk som kallas världen.”¹²² Att beskriva världen som en ”rivningskåk” uppfattar jag som en stark betoning av att världen kommer att gå under och att världen är utan framtid. Skildringen av världen som ”rivningskåk” finns med på tre ställen, i *Det sjunger under skosulorna* och i *Gå med Gud*.¹²³ Det finns skäl att undra hur denna skildring går ihop med att Gud sägs vara ”skapelsens byggherre.”¹²⁴ Har Gud byggt en ”rivningskåk”? Lindström ger här uttryck för en eskatologisk grundsyn där framtidshoppet förläggs utanför Guds skapelse. Pilgrimen räddas från världen och kommer istället hem till den himmel som inte har något gemensamt med den värld som pilgrimen lever i.

I Lindströms bidrag till den danska antologin *Pilgrimsspor*, som består av tidigare publicerade texter, finns det avsnitt med från *Det sjunger under skosulorna* där ordet ”rivningskåk” ingår. I *Pilgrimsspor* är ”rivningskåk” utbytt mot ”brusende ferd”.¹²⁵ Jag tolkar denna förändring som att Lindström inte tycker att ”rivningskåk” är en beskrivning som stämmer med hans bild av världen.

¹²¹ Lindström, 1997, s 52-53. Formuleringen ”Där det himmelska hoppet lever, där lever också det äkta engagemanget för andra människor” finns ordagrant med i Lindström, 2005a, s 83.

¹²² Lindström, 1997, s 17.

¹²³ Lindström, 1997, s 17, bokens baksidestext, samt Lindström, 1999, s 126.

¹²⁴ Lindström, 1997, s 120.

¹²⁵ ”De representera den framtida kyrkans vandringsfolk, som har dragit upp tältpinnarna, axlat sin rygsäck, tagit tag i sin stav och givit sig ut i den stora, stora *rivningskåk* som kallas världen.” [Min kursivering.] Lindström, 1997, s 17. Jfr: ”De repræsenterer den framtidige kirkes vandringsfolk, som har rykket teltpaelene op, taget rygsaekken på skuldrene, taget fat i staven og givet sig ud på den store, *brusende faerd*, som kaldes verden.” [Min kursivering.] Lindström, 2007, s 26.

Även om det finns grund för att anta att Lindström kan sägas förespråka en föreställning som säger att Guds rike finns i den här världen och att Guds rike vid tidens slut kommer att nå sin fullkomning, finns det skäl att tydliggöra vad som avses i de olika textsammanhang som talar om ”Guds rike”, ”himlen”, ”evigt liv”, ”tillvaron utan slut”, ”det mål där ingen ondska och inget mörker får plats”, ”hemort”, ”hem”, ”paradiset”, ”ett liv där Gud blir allt i alla”.¹²⁶

Pilgrimsmotivet

I kap 2 ”Pilgrimsmotivet i historisk belysning” gällde studiet det vidare begreppet pilgrimsfärd.¹²⁷ När vi kommer till Lindström finner vi att han gjort en avgränsning och enbart ägnar sig åt pilgrimsvandring. I detta avsnitt vill jag undersöka hur Lindström använder pilgrimsmotivet i sin förståelse av vandringen och hur han förhåller sig till bibliskt och historiskt material.

Pilgrimsvandring och betoningen på vandring

Genom avgränsningen av pilgrimsvandring från det mer omfattande begreppet pilgrimsfärd eller vallfärd, lyfts vandringen fram. Genom denna betoning ges pilgrimsvandring en delvis ny form och betydelse. Nutidsmänniskans behov och förutsättningar blir viktiga, vilket har lett till att den traditionella pilgrimsfärdens betoning på resans mål tonas ned. ”I en modern pilgrimsteologi behöver vägens roll betonas. Utan den förberedande vandringen blir målet lätt förytligt.”¹²⁸ Likväl kan det historiska perspektivet behållas och inspiration hämtas från Bibelns berättelser om vandring (se nedan om Bibeln och ideal från medeltiden). Det finns också referenser till andra religioners vallfärder.¹²⁹

Lindström menar att det ligger något ”ursprungligt” i människans behov att ge sig ut på vandringar och han sätter vandring i förbindelse med människans utvecklingshistoria där ”uppbrott och vandringar varit självklara delar i ett liv präglad av jakt efter föda, vatten och tillfälliga boplatser.”¹³⁰ Det ligger i människans natur att vandra. Att färdas till fots framställs som något genuint mänskligt.

¹²⁶ Lindström, 1997, s 15, 43, 106-107; Lindström, 2005a, s 21, 103.

¹²⁷ I engelska språket finns inte någon motsvarande term till ”pilgrimsvandring”. Vill man säga något om färdstättet behöver man uttryckligen säga ”walk” eller ”wandering”, även om det finns låneord i engelskan av det latinska *peregrinus*: *peregrinate*, vandra; *peregrination*, vandring, färd, resa; *peregrinator*, vandringsman; *peregrine*, utländsk.

¹²⁸ Lindström, 2005a, s 97.

¹²⁹ Lindström, 1997, s 46-47; Lindström, 2005a, s 14-15, 37-38.

¹³⁰ Lindström, 2005a, s 13.

Lindström talar om tre olika former av vandringar.¹³¹ I överförd mening är *hela livet en vandring*. Pilgrimsvandringen blir en metafor som anspelar på människans livsvandring, med dess uppbrott, vägväl, möten med andra människor, rastplatser etc. Alla människor kan känna igen sig i detta sätt att tala om livet som en vandring. Denna dimension, livet sett som en vandring från vaggan till graven, kopplas till den konkreta fysiska pilgrimsvandringen och vice versa.

De fysiska pilgrimsvandringarna kan ha lite olika tyngdpunkter. Å ena sidan de vandringar där målet har en mer framträdande betydelse, å andra sidan de vandringar som inte har några egentliga mål.

Vandring till uttalat mål. Vandringen kan ha ett mål vid slutet av vandringen och/eller flera mål efter vägen. Målen kan vara platser med särskild betydelse och de kan vara mer eller mindre väsentlig för en vandring. Vandringen är dock en betydande del av hur målet upplevs. Vid målet är det vanligt att vandraren vilar, kanske delar en reflektion om man vandrar i grupp eller håller en nattvardsandakt, pilgrimsmässa. Som exempel på vandring till uttalat mål kan nämnas att Pilgrimscentrum har stakat ut en vandringsled som knyter samman kloster i Östergötland och som därför kallas ”Klosterleden”.

Vandring utan särskilt mål. Vandringen kan bli en livsstil där pilgrimen gör längre eller kortare vandringar utan särskilda mål. Vägen, vandrandet i sig, blir målet. Det går att tolka denna typ av vandring som om den gäller en viss sorts hängivna pilgrimer, som ”fredsivrare, medmänniskor, socialarbetare eller ’tiggarmunkar’”.¹³² Det går också att tolka det som att en promenad, vilken som helst egentligen, kan göras till en pilgrimsvandring. Det är inte graden av ansträngning som definierar pilgrimsvandringen:

En pilgrim ger sig inte ut på vandring för att utföra en prestation, utan för att söka livskvalitet och ge sig i kast med sig själv och de existentiella grundfrågorna.¹³³

Det är alltså inte vandringens längd, eller något annat som skulle kunna sägas mäta eller värdera prestationen hos vandraren, som gör en vandring till en pilgrimsvandring. Jag vill ändå uppmärksamma att det finns skildringar, särskilt i *Det sjunger under skosulorna*, som lyfter fram ”den fysiska utmaningen”,¹³⁴ och att ”Man klarar mer än man tror”.¹³⁵ Den fysiska

¹³¹ Lindström, 1997, s 28-29; Lindström, 1999, s 122-125; Lindström, 2005a, s 42-43; Lindström, 2007, s 25.

¹³² Lindström, 2005a, s 43.

¹³³ Lindström, 2005a, s 9.

¹³⁴ Lindström, 1997, s 12.

¹³⁵ Lindström, 1997, s 124.

ansträngningen, kroppsligheten och vandringen är viktig, men det är syftet som avgör om det är en pilgrimsvandring eller något annat.

Syftet med pilgrimsvandring

I kap 2 ”Pilgrimsmotivet i historisk belysning” har jag tagit upp karakteristiska kännetecken för pilgrimsvandring i den kristna historien som kan sammanfattas enligt följande:

1. Resan/vandringen.
2. Målet (eller målen).
3. Regelbundet genomförd bön.
4. Pilgrimsfärden genomförs för att utveckla det andliga livet.
5. Pilgrimsfärd i Kristi efterföljd innebär socialt ansvar.

Lindström införlivar samtliga fem kännetecken i sin pilgrimsteologi. *Vandringen*, har vi redan konstaterat, är central. *Målet* för pilgrimsvandringen finns tydligt med i framställningen, men har en underordnad betydelse i förhållande till vandringen. Som har framgått i kap 2 ”Pilgrimsmotivet i historisk belysning”, har målet för pilgrimsfärder till en helig plats eller ort, varit föremål för en långtgående debatt och olika inställningar i dessa frågor har framkommit. Lindströms position är att betrakta som en mellanposition. Han finner inget konstigt i anser att det finns ”tider och platser där gudsnärvaron kan upplevas starkare än annars”,¹³⁶ och att en del vandringar därför har särskilda mål. Målet kan vara fysiska platser, men det kan också vara att möta andra människor (se nedan, ”Möten på gator och torg eller i det svenska landskapet”). Andra vandringar har inget uttalat mål, utan där är vandringen mer att betrakta som en livsstil.

Bönen är också viktig och sägs vara ett kännetecken för en kristen pilgrimsvandrare. ”Utan börens livsnerv förtorkar det andliga livet.”¹³⁷ *Det andliga livet* behöver vårdas och utvecklas, vilket sker under vandringen, genom möten och samtal, bön, reflektioner, nattvardsandakt/pilgrimsmässa.

Flera kritiker (se t ex lollardernas kritik, kap 2 och stycket ”Medeltiden”) markerade starkt att en pilgrimsfärd även måste se till medmänniskans behov och inte bli en ursäkt för att fly ansvar och förpliktelser i vardagslivet. Även denna femte punkt finns med i framställningen. *Socialt ansvar* är uttalat i syftebeskrivningen för pilgrimsvandring (se nedan, ”det trefaldiga kärleksbudet”), i framställningen av det bibliska materialet, liksom i idealen från medeltiden.

¹³⁶ Lindström, 2005a, s 43.

¹³⁷ Lindström, 2005a, s 99.

Det sociala engagemanget finns också uttryckt i det innehållsliga förslag till pilgrimsvandring som de sju nyckelorden utgör. Även insamlingar till flyktingar, de ”ofrivilliga pilgrimerna” uttrycker socialt engagemang.¹³⁸

Formuleringen ”den inre vandringen i den yttre vandringens form” är en formulering som Lindström ofta återkommer till.¹³⁹ Formuleringen har bäring mot det som jag uppfattar är centralt i förståelse av pilgrimsvandring och som talar om *syftet* med pilgrimsvandring. Pilgrimsvandring enligt Lindström byggs upp av de fem kännetecken som har sin grund i den kristna pilgrimshistorien och syftar till följande:

En pilgrim vandrar i det trefaldiga kärleksbudet – att söka och älska Gud, att söka och älska sig själv och att uppsöka och älska sina medvandrare.¹⁴⁰

Lindströms ”trefaldiga kärleksbud” kan jämföras med det ”dubbla kärleksbudet” i Matteus 22:37-39. Det betonas att kristen tro får konsekvenser för den kristnes olika relationer till Gud, sig själv och medmänniskor. Pilgrimsvandring är ett sätt att utveckla denna förmåga hos den som vandrar.

Bibeln och pilgrimsvandring

Lindströms skildring av vad Bibeln har att säga om pilgrimsvandring återfinns främst i två sammanhängande texter. Texten i *Det sjunger under skosulorna* återfinns även i *Pilgrimsspor* och essän ”Det synger under skosålerne”.¹⁴¹ Texten i *Gå med Gud* och essän ”Bibeln – en pilgrimsbok” återfinns även i *Pilgrimsliv*.¹⁴² Den första texten är kortare än den senare, men innehållsmässigt är dessa två texter likartade.

Det är främst begreppen ”uppbrott” och ”vandring” som bildar stommen i framställningen. Lindströms sätt att hantera det bibliska materialet är att återberätta berättelsen och visa på att uppbrott och vandring ofta finns med när Bibelns portalfigurer skildras.¹⁴³ Jag ger här några exempel och hänvisar till den först utgivna bokens sidnummer för respektive text.

¹³⁸ Lindström, 2005a, s 8, 75.

¹³⁹ Lindström, 1997, s 8, 45, 56-57, 116, 132, 164, 174, 177; Lindström, 1999, s 7, 11, 121, 124, 131, 134; Lindström, 2005a, s 16, 27, 43, 73, 87, 91, 96, 103, 110, 113.

¹⁴⁰ Lindström, 1997, s 28. Trefaldiga kärleksbudet formuleras på samma sätt i Lindström, 2005a, s 27; Lindström, 2007, s 25.

¹⁴¹ Lindström, 1997, s 114-117; Lindström, 2007, s 33-34

¹⁴² Lindström, 1999, s 16-30; Lindström, 2005a, s 105-116.

¹⁴³ Lindström ger få hänvisningar till var i Bibeln läsaren kan finna det textsammanhang som behandlas. Detta försvårar för läsaren att hitta och själv läsa bibeltexten.

Båda texterna framhåller att ”Bibelns berättelser är fulla av uppbrott”,¹⁴⁴ och att Abraham, Mose, profeter i Gamla testamentet, Jesus och Paulus erfar kallelse till uppbrott. Texterna avslutas med ”Gud kallar till uppbrott”.¹⁴⁵

Det finns ett parallellt drag vad gäller vandring. De bibliska gestalterna vandrar eller leder folket ut på vandring. Men endast på några få ställen benämns dessa bibliska gestalter som pilgrimer eller att vandringen kallas pilgrimsvandring. Jag får den uppfattningen att Lindström skriver om ”Bibeln – en pilgrimsbok” med vetskap om att ordet pilgrim inte finns omnämnt och att ingen uppmaning till pilgrimsvandring finns i Nya testamentet. Därav formuleringen att ”Vandringsådran ärvs av det Nya förbundets människor”,¹⁴⁶ och att ”Vandringsmotivet lyser med eldskrift genom Bibelns blad”.¹⁴⁷ Det står inte ”Pilgrimsådran eller pilgrimslivet ärvs av det Nya förbundets människor” eller att ”Pilgrimsmotivet lyser med eldskrift genom Bibelns blad”.

Några bibelcitater som jag hade förväntat mig att finna, återfinns inte. Det hade varit möjligt att citera Hebreerbrevet 11:13 där de kristna sägs vara ”gäster och främlingar”. Här används de grekiska orden *xénos*, ”främmande”, ”gäst” och *parepiêmos* ”främling” (se även 1 Petrus brev 1:1, 2:11). Genom denna bibelanknytning skulle Lindström kunnat stärka sin framställning om pilgrimen som främling i den här världen och på väg till sitt ”hemland” (Hebr 11:14, jfr Fil 3:30). Denna accentuering finner jag inte i framställningen om Bibeln, även om det nämns att livet är ett ”provisorium”,¹⁴⁸ och att människan är på väg till ”det nya livet bortom döden – pilgrimens slutmål.”¹⁴⁹ Istället är det påfallande hur mycket det sociala engagemanget hos de bibliska personerna lyfts fram i den längre texten som återfinns i *Gå med Gud* och *Pilgrimsliv*. Lindström tar fasta på uttåget ur Egypten och befrielsen från slaveriet,¹⁵⁰ profeten Elisa ”ger själavård, är socialarbetare och medvandrare bland utsatta människor”,¹⁵¹ profeten Jesaja ”lever och vandrar i enkelhet, med ett starkt socialt patos för de svaga och utsatta”,¹⁵² profeten Jeremia drivs av patos för rättvisa,¹⁵³ och ”Jesu fötter beskriver

¹⁴⁴ Lindström, 1997, s 114, samma formulering i Lindström, 1999, s 15.

¹⁴⁵ Lindström, 1997, s 117, samma formulering i Lindström, 1999, med tillägget ”ständigt”, ”Gud kallar ständigt till uppbrott”, s 15.

¹⁴⁶ Lindström, 1999, s 25.

¹⁴⁷ Lindström, 1997, s 115.

¹⁴⁸ Lindström, 1999, s 16, jfr ”livets provisoriska karaktär”, s 25.

¹⁴⁹ Lindström, 1997, s 116.

¹⁵⁰ Lindström, 1999, s 20.

¹⁵¹ Lindström, 1999, s 22.

¹⁵² Lindström, 1999, s 23.

¹⁵³ Lindström, 1999, s 23.

den ivriga bredvillighet som kännetecknar allt engagemang. En totalattityd av omsorg. En fältarbetares vittnesbörd. En pilgrims kärleksförklaring.”¹⁵⁴

Ideal från medeltiden

Den historiska skildringen kommer på olika ställen i *Det sjunger under skosulorna*,¹⁵⁵ och mer samlat i *Lilla pilgrimsboken*, *Pilgrimsliv* och *Pilgrimsspor*.¹⁵⁶ Främst är det referenser till medeltiden och kända andliga ledare som Benedictus av Nursia (480-547), Bernhard av Clairvaux (1090-1152), Dominicus (1170-1221), Franciskus (1182-1226) och Birgitta Birgesdotter (1303-1373).¹⁵⁷ Lindström nämner också kelternas missionsmotiv för pilgrimsfärd.¹⁵⁸ Det blir tydligt i den historiska framställningen att det är från medeltiden som idealen hämtas. Ibland får beskrivningen drag av idealisering. Detta märks t ex i skildringen av den medeltida pilgrimsrörelsen som ”blev till sist en folkrörelse av imponerande mått” där ”20-50 procent av Europas vuxna befolkning” deltog i pilgrimsvandringar.¹⁵⁹ Kläder från denna tid, särskilt ”kappa” och ”ränsel”, blir också tidsmarkörer som framställer medeltiden som skönmålad. Det omfattande religiösa missbruket nämns i förbifarten och reduceras till att pilgrimer ”kunde gå av äventyrlust och upptäckariver – en slags dåtida turister.”¹⁶⁰ Att klosterlivet var en skarp kritik mot olika former av missriktad religiositet, däribland pilgrimsverksamheten, nämns inte. Luthers kritik behandlas kortfattat.¹⁶¹

Jag menar att Lindström tydligare hade kunnat redovisa den kritik som växt fram under historiens lopp och gärna påvisat att han själv har tagit intryck av den kritiken i sitt eget tänkande kring pilgrimsvandring. Nu blir det bestående intrycket inte bara att idealen hämtas från medeltiden utan att det även föreligger en idealisering.

Möten på gator och torg eller i det svenska landskapet?

Det finns en klar förändring hos Lindström i hans beskrivning av var pilgrimen vandrar. I *Det sjunger under skosulorna* beskrivs hur pilgrimen vandrar både i naturen och i tätorter. I *Pilgrimsliv* skildras pilgrimens vandringsområde i naturen och på landsbygden.

¹⁵⁴ Lindström, 1999, s 27.

¹⁵⁵ Lindström, 1997, s 24-25, 55-56, 88-91, 44-45, 171-174, 63-65.

¹⁵⁶ Lindström, 2004, s 116-119; Lindström, 2005a, s 16-19, 23-25; Lindström, 2007, s 31-33.

¹⁵⁷ Lindström har inte på något ställe angett referens till varifrån han fått sina historiska uppgifter. Det finns över huvud taget få källhänvisningar. Litteraturförteckning finns, Lindström, 1997; 1999; 2005a.

¹⁵⁸ Lindström, 2005a, s 17; Lindström, 2007, s 26.

¹⁵⁹ Lindström, 2005a, s 18.

¹⁶⁰ Lindström, 2005a, s 25. Jfr Lindström, 1997, s 25, beskrivning av vagabonden.

¹⁶¹ Lindström, 2005a, s 19.

I början av *Det sjunger under skosulorna* står det att pilgrimen ”inte bara går på mysiga skogsstigar eller återupptäckta, äldre vandringsleder, utan som också går ut på de stora allfarlederna och gör sig synliga och tillgängliga.”¹⁶² Det stämmer bra med den beskrivning av syftet med pilgrimsvandring som formulerats i det trefaldiga kärleksbudet där pilgrimen vandrar, uppsöker och älskar sina medvandrare (se ovan, ”Syftet med pilgrimsvandring”). Längre fram i boken lyfts vandringen i Jesu efterföljd fram, vilket innebär att ”uppsöka människor”.¹⁶³ Beskrivningen av framtidens kyrka tar också upp frågan om att göra sig synlig och uppsöka medmänniskan. ”Kyrkan på vandring. Mitt i människovimlet. Bland människor, med människor, för människor. Göra sig synlig och tillgänglig.”¹⁶⁴ När Lindström beskriver sig själv, vill han ”vandra de allmänna stråken för möten med människor, på gator och torg, i byar och städer.”¹⁶⁵

Vandringsberättelsen rymmer också skildringar av upplevelser i naturen: ”Mes och fink rör sig hemtamt i gläntans närhet... Skaparen är här med sitt skaparverk, med ett outtömligt förråd av skönhet.”¹⁶⁶

Det finns alltså ett flertal ställen i *Det sjunger under skosulorna* som lyfter fram tätorten som vandringsområde, likaväl som landsbygd och natur. När jag läser *Pilgrimsliv* har en påtaglig förändring skett. Nu skrivs det inget om tätorten som vandringsområde utan om ”natur och kultur... Det svenska landskapet och den svenska bygdehistorien”.¹⁶⁷ De pilgrimsleder i Sverige som nämns – Romboleden, Klosterleden, Dag Hammarskjöldsleden, Olavslederna – har inte med tätorten att göra. ”Gator och torg” som mötesplats har försvunnit. Istället nämns t ex ”rofyllda skogsdungar”,¹⁶⁸ och ”vattendrag”.¹⁶⁹ När nyckelordet ”delande” beskrivs, är mötet med andra människor viktigt. Men det är förutsatt att pilgrimen ska dela liv med dem som är med på samma vandring.

Det finns åtta fotografier i *Pilgrimsliv*. Sju av dessa bilder är naturbilder. Den åttonde bilden visar ett altare och knäfall i en kyrka. I studiehandledningen, som studieförbunden Bilda och Sensus har tagit fram, föreslås att en studiecirkel med deltagare som planerar att ge sig ut på en vandring, kan ta kontakt med scouter eller Friluftsrådet för råd och tips inför

¹⁶² Lindström, 1997, s 17. Se även s 45.

¹⁶³ Lindström, 1997, s 91. Om efterföljelse av Jesus Kristus, jfr s 172: ”vandrade ut på landsbygden och till städerna”.

¹⁶⁴ Lindström, 1997, s 112. Om framtidens kyrka, jfr s 139: ”I korsets tecken och med stort risktagande, kliver de ut på gator och torg – synliga, tillgängliga, målmedvetna.” Se även Lindström, 2007, s 26.

¹⁶⁵ Lindström, 1997, s 131.

¹⁶⁶ Lindström, 1997, s 137.

¹⁶⁷ Lindström, 2005a, s 9, 51

¹⁶⁸ Lindström, 2005a, s 70.

¹⁶⁹ Lindström, 2005a, s 76.

vandringen.¹⁷⁰ Bildvalet och studiehandledningen förstärker den förändring som finns i *Pilgrimsliv* jämfört med *Det sjunger under skosulorna*, där både naturen och tätorten finns med som vandringsområde. Fotografierna i *Det sjunger under skosulorna* är till övervägande delen naturbilder, men här finns också en bild på ett shoppingcenter.

Det är åtta år mellan böckerna *Det sjunger under skosulorna* och *Pilgrimsliv*. Under denna tidsperiod har det blivit en förändring från att tala om både naturlandskap och tätort som vandringsområde, till att enbart tala om naturen som vandringsområde. *Ord för vandrare*, som kom ut samma år som *Pilgrimsliv*, betonar också det natursköna i pilgrimsvandringen: ”Allt fler axlar en ränsel, tar tag i en stav och ger sig ut på vandring i den natur som ligger och väntar... vandringen i skog och mark.”¹⁷¹

Det finns alltså en kollision mellan syftesbeskrivningen för pilgrimsvandring, formulerad i det trefaldiga kärleksbudet, och den ensidiga skildringen av det svenska landskapet. Merparten av den svenska befolkningen lever i städer och samhällen. Därför behöver pilgrimsvandringar inkludera även tätorten som vandringsområde.

Framtidsbilderna av pilgrimskyrkan utvecklas inte i *Pilgrimsliv*. Kyrkan är här omnämnd som arrangör av pilgrimsvandringar,¹⁷² och som rastplats dit pilgrimen kan gå ”för att fylla på de inre förråden”.¹⁷³

Sammanfattning och slutsatser

Lindström använder begreppet *pilgrim* för att tala om *människan*. Pilgrim syftar ibland enbart på den *kristna* människan.

Begreppet pilgrim definieras som främling utifrån den etymologiska betydelsen av det latinska ordet *peregrinus*. Denna definition färgar av sig på människosynen i negativ betydelse. Denna syn på människan stämmer inte med Lindströms beskrivning av människan eller med hans beskrivning av livet i den här världen som är Guds skapelse.

Kännetecknande för Lindströms människosyn är att människan är både ond och god. Människan misslyckas att genomföra sina goda föresatser, men har förmåga att övervinna sina misslyckanden, utvecklas och ta ansvar för sitt handlande. Människan upplever främlingskap, men upplever också samhörighet med världen och Guds skapelse.

¹⁷⁰ Lindström, 2005a, s 154.

¹⁷¹ Lindström, 2005b, s 7.

¹⁷² Lindström, 2005a, s 32.

¹⁷³ Lindström, 2005a, s 81.

Lindström ger en positiv, nyanserad bild av människan men han integrerar inte denna människosyn i begreppet pilgrim. Betoningen ligger istället på pilgrimen som främling. Här finner sig en oklarhet om vad Lindström avser i sina olika beskrivningar av pilgrimen och världen, om livets mening och mål. Är pilgrimen en främling på genomresa i en värld som håller på att gå under? Eller finner pilgrimen hopp och kraft inför framtiden så att pilgrimen engagerar sig för världens framtid? Hur ser relationen ut mellan det hem som Guds skapelse utgör och det hem som himlen utgör? Det finns ett flertal avsnitt i Lindströms böcker som talar för att han omfattar en eskatologisk grundsyn som innebär att Guds rike finns i världen men att Guds rike först vid tidens slut kommer att förverkligas fullt ut. Traditionellt brukar detta beskrivas som ”redan”, men ”ännu inte”. Detta tänkande är dock oklart gestaltat i Lindströms framställning.

Lindström har gett pilgrimsvandringen en delvis ny form då han gjort en avgränsning mot pilgrimsfärder i vidare bemärkelse och där tyngdpunkten ligger mer på vandringen än på målet. ”Den inre vandringen i den yttre vandringens form”, är kärnord i Lindströms framställning. Syftet med pilgrimsvandring uttrycks i det trefaldiga kärleksbudskapet som tydligt håller samman den andliga och sociala dimensionen i människans liv. Människans kärlek till Gud, till sig själv och medmänniskan utgör en helhet.

I det bibliska materialet lyfts uppbrott och vandring fram, liksom socialt engagemang. Idealerna från medeltiden har drag av idealisering. Här skulle Lindström kunna ge en mer modifierad bild och därmed kunna påvisa hur han har uppfattat den kritik som har riktats mot pilgrimsfärder under den kristna historien, inte bara under medeltiden, och hur han har hanterat kritiken. Lindströms tänkande kring pilgrimsvandring kan anses på ett gediget sätt svara an på denna kritik, vilket tyder på att han är väl förankrad i den kristna pilgrimshistorien.

I jämförelse mellan den tidigare boken *Det sjunger under skosulorna* och den senare *Pilgrimsliv*, föreligger en betydande skillnad vad gäller vandringsområde för pilgrimsvandringar. Den tidigare boken poängterar att pilgrimer inte bara vandrar för att få en fin dag i skogen, men det är just så som pilgrimens vandringar framställs i den senare boken. Det är det natursköna som lyfts fram och tätorten nämns inte alls. Tillämpningen av ”att uppsöka och älska sina medvandrare” (en del i det trefaldiga kärleksbudet) påverkas och får en begränsande innebörd. Intressefokus flyttas från att möta människor i olika sammanhang till dem som är med på samma vandring.

Framtidens kyrka beskrivs i *Det sjunger under skosulorna* som en vandringskyrka ”Mitt i människovimlet”. Denna bild av framtidens kyrka, eller någon annan framtidsbild, finns inte med i *Pilgrimsliv*. Kyrkan och den lokala församlingens roll inskränks i *Pilgrimsliv* till att vara arrangör av pilgrimsvandringar och rastplats för pilgrimer.

5. Lindströms sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp

I *Pilgrimsliv* presenteras sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp. Jag har i uppsatsens inledning och avsnittet ”Metod och disposition” angett att jag gjort en uppdelning i min undersökning, så att Lindströms förståelse av pilgrimsvandring blir en del och hans innehållsliga förslag uttryckt i sju nyckelord, symboler och vandringsbegrepp är en annan del. Samtidigt hör både form och innehåll ihop.

Pedagogisk modell för pilgrimsvandring

Nyckelord, symboler och vandringsbegrepp utgör tillsammans ett innehållsligt förslag som kan betraktas som en pedagogisk modell för pilgrimsvandring. Modellen består av tre uppsättningar ord och begrepp som vardera är sju till antalet och tillsammans bildar ett tankeschema. Eftersom modellen är tänkt att användas praktiskt kan den också kallas pedagogisk, dvs medvetet genomarbetad för praktisk tillämpning.¹⁷⁴

Nyckelorden, symboler och vandringsbegrepp har vuxit fram undan för undan. I *Det sjunger under skosulorna* (1997) beskrivs pilgrimens symboler,¹⁷⁵ och är fem till antalet. Nyckelorden finns nämnda i en beskrivning av pilgrimsvandring utan att kallas för nyckelord.¹⁷⁶ I boken *Gå med Gud* (1999) finns de sju nyckelorden formulerade. Att nyckelorden är sju till antalet kan ha att göra med att talet sju är välkänt i judisk-kristen tradition.¹⁷⁷ Symbolerna är fortfarande fem till antalet. På omslaget till *Lilla pilgrimsboken* (uppl 1, 1997) finns fem symboler illustrerade. Tält och kappa finns ännu inte med. Dessa kommer med i modellen 2004. Jämför illustrationerna på omslaget till *Lilla pilgrimsboken* uppl 1 (1997) och uppl 3 (2004) under ”Bilagor”. I *Pilgrimsliv* (2005) tillkommer sju vandringsbegrepp.

¹⁷⁴ Att se nyckelord, symboler och vandringsbegrepp som en helhet är uttalat hos Lindström. När han presenterar nyckelorden i boken *Pilgrimsliv*, presenteras även symbolerna och vandringsbegreppen. Lindström, 2005a, s 41-90. Att Lindström har en pedagogisk tanke med sina ord och begrepp är också uttalat. Se Lindström, 2005a, s 10, 95.

¹⁷⁵ Lindström, 1997, s 91-94, 106.

¹⁷⁶ Lindström, 1997, s 174-176.

¹⁷⁷ Sjudagarsveckan, sjuarmade ljusstaken menora, Jesu sju ord på korset, sju är dödssynderna och dygderna.

I *Pilgrimsliv* presenteras nyckelord, symboler och vandringsbegrepp tillsammans och som en helhet,¹⁷⁸ enligt följande sammanställning:

<i>Nyckelord</i>	<i>Symboler</i>	<i>Vandringsbegrepp</i>
Långsamhet	Skorna	Uppbrottet
Frihet	Staven	Vandringen
Enkelhet	Tältet	Måltiden
Tystnad	Kappan	Bönen
Bekymmerslöshet	Hatten	Rastplatsen
Delande	Ränseln	Mötet
Andlighet	Korset	Målet

Även om nyckelord, symboler och vandringsbegrepp presenteras som en modell, fungerar det bra att läsa nyckelord, symboler och vandringsbegrepp var för sig. Eftersom de i boken *Pilgrimsliv* presenteras tillsammans och som en helhet, väljer jag att läsa dem tillsammans.

Nyckelorden – en samhällskritik

Nyckelorden är att betrakta som ett svar utifrån aktuella frågor och problem som lever i det omgivande samhället. Lindströms val av nyckelord ligger i en förståelse av problem som nutidsmänniskan möter i sitt vardagliga liv. Lindström beskriver bakgrunden till nyckelorden på följande sätt:

De [nyckelorden] försöker på olika sätt uttrycka den nutida människans längtan efter att bli hel i en pluralistisk och söndrad värld. De sju nycklarna... berättar om en bristsituation i vårt samhälle och kan därför ses som en slags protest mot ett i vissa delar ”omänskligt” samhälle.¹⁷⁹

Pilgrimen kan ses som en ”rebell” eller ”anhängare av en alternativkultur”, eller för andra uppfattas som en person som ägnar sig åt flykt från verkligheten.¹⁸⁰ Men Lindström markerar

¹⁷⁸ I vilken ordning orden kommer följer sammanfattningen, Lindström 2005a, s 89-90. I presentationen av nyckelorden kommer Bekymmerslöshet – Hatten – Rastplatsen före Tystnad – Kappan – Bönen.

¹⁷⁹ Lindström, 2005a, s 41. Att nyckelorden utgör en samhällskritik, se även inledningen, s 7, 10.

¹⁸⁰ Lindström, 2005a, s 41.

att pilgrimens ärende, vilket han försöker uttrycka i sina nyckelord, är ”ett gott liv”,¹⁸¹ vilket rymmer såväl samhälleliga som individuella aspekter.

Nyckelorden kan läsas som en kontextuell teologi där samtidens frågor och utmaningar blir föremål för teologisk reflektion och handling.¹⁸² Nyckelorden är en nyskapande del i Lindströms pilgrimsteologi. Nyckelorden benämns dock inte som teologiska av Lindström.

I *Pilgrimsliv* presenteras symboler och vandringsbegrepp tillsammans med nyckelorden. Därefter ges en sammanställning (lik den som finns ovan), en presentation av ”pilgrimskompassen”,¹⁸³ samt en separat presentation av vandringsbegreppen. Lindström skriver i inledningen till vandringsbegreppen, att ”De är en del av de sju nyckelorden”.¹⁸⁴ Detta upplägg i boken blir förvirrande eftersom läsaren inte klart kan se var och på vilket sätt de olika delarna hör hemma. Det är främst rubriken och förklaringen i inledningen som blir missvisande i sammanhanget.

Pilgrimens utrustning – symboler

Att lyfta fram symboler (i betydelsen ”illustration”, ”kännetecken” eller ”sinnebild”), motiveras ur ett pedagogiskt perspektiv. Pilgrimsvandraren kan knyta tankar och föreställningar till konkreta föremål. Dessutom kan dessa föremål skapa en igenkänning och vi-känsla hos dem som pilgrimsvandrar. Vi kan t ex jämföra med fotbollssupportrar, som tar på sig olika kännetecken för det egna laget, t ex halsduk och matchtröja. Det är svårt att missta sig på vilken hejklack de tillhör och bland de egna fansen förstärks grupp känslan. Så uppfattar jag även syftet med att lyfta fram pilgrimsvandrarens utrustning som symboler.

Det är iögonfallande att pilgrimsvandrarens symboler präglas av gammalmodiga saker och benämningar. Symbolerna kallas också för ”insignier”,¹⁸⁵ vilket stärker den gammalmodiga framtoningen. I illustrationerna återfinns ränsel, kappa, bredbrättad hatt och skor av äldre modell. ”Ränsel” är dessutom ett gammaldags ord. Och hur många nutidssvenskar använder det medeltida plagget ”kappa”? Jag anser därför att val av symboler, dess avbildning och benämning tillsammans ger en arkaisk känsla och en upplevelse av pilgrimen och pilgrimsvandring som jag ställer mig frågande inför om det är önskvärt. Utrustningen kan

¹⁸¹ Lindström skriver ”drägligt och gott liv”, Lindström, 2005a, s 57, och ”anständigt liv”, Lindström, 2005a, s 41.

¹⁸² Ann Davidsson Bremborg uppfattar också Lindströms nyckelord som en kontextuell teologi: ”Det är intressant att Lindström så tydligt har en kontextuell teologi”. Davidsson Bremborg, 2007, s 50.

¹⁸³ Pilgrimskompassen är en rund träskiva, med de sju symbolerna, och är tänkt att ta med på vandrigen. I mitten på träskivan finns plats för ett värmeljus.

¹⁸⁴ Lindström, 2005a, s 95.

¹⁸⁵ Lindström, 1997, s 94, Lindström, 2004, s 113.

istället avbildas utifrån vad som är funktionellt för dagens pilgrimsvandrare för att komma ifrån medeltidskänslan.

Jag har tidigare tagit upp att Lindström hämtar ideal från medeltiden och med en beskrivning av denna period som har drag av idealisering. Att Lindström även har benämningar på pilgrimens utrustning som hör hemma i den här tidsperioden, förstärker det idealiserande draget.

Vandringsbegreppen – ”En enkel pilgrimsteologi”

Vandringsbegreppen har också blivit sju till antalet och knyts av Lindström ihop med de sju nyckelorden och de sju symbolerna. Vandringsbegreppen är mer tidlösa till sin karaktär.

Lindström rubricerar kapitlet om vandringsbegreppen med ”En enkel pilgrimsteologi – en ansats till en idémässig grund för pilgrimstanken.”¹⁸⁶ Menar Lindström att nyckelorden och symboler inte alls, eller i mindre grad, har med pilgrimsteologin att göra? Om nu nyckelord, symboler och vandringsbegrepp sammanförs till en modell i *Pilgrimsliv*, blir det märkligt att benämna just vandringsbegreppen som teologiska.

Det innehåll som Lindström ger åt vandringsbegreppen ger uttryck för vad som kan betraktas som huvudlinjer vad gäller pilgrimsmotivet i den kristna pilgrimshistorien. Innehållet i vandringsbegreppen överensstämmer därför till stor del med vad Lindström i övrigt sagt om pilgrimsvandring.

Överarbetad modell?

Frågan infinner sig om det ur pedagogiska och innehållsliga perspektiv är bra att utöka antalet symboler för att komma upp till talet sju, att lägga till sju vandringsbegrepp och sammanföra dem i en modell.

För att få modellens tre gånger sju att gå ihop, tvingas kopplingar fram som inte känns logiska. Det är möjligt att det hade varit bättre med färre vandringsbegrepp och presentera dem skilt från nyckelord och symboler, på samma sätt som symbolerna inte hade behövts utökas och kopplas samman med de övriga orden. En konsekvens av den nuvarande modellens upplägg är att modellen nu lider av vad jag skulle vilja kalla överarbetning. Intentionen är god och innehållet är väl genomtänkt, men modellens tre gånger sju styr tanken till att ett nyckelord, en symbol och ett vandringsbegrepp ska hänga ihop sju gånger. Min upplevelse är att det låser tanken mer än det öppnar för nya tankar och perspektiv. Det går

¹⁸⁶ Lindström, 2005a, s 95.

också att hålla för troligt att sammanlänkningen medverkar till att göra modellen mer permanent än Lindström själv säger att han önskar. Lindström skriver i inledningen till vandringsbegreppen: ”pilgrimsrörelsen är till sin karaktär mångfacetterad och fri från alltför bundna tankesystem”.¹⁸⁷ Nyckelord, symboler och vandringsbegrepp kan ses som ett bland flera förslag till innehåll för pilgrimsvandring.¹⁸⁸ Om Lindström istället valt att presentera, låt säga, sju nyckelord, fem symboler och fyra vandringsbegrepp, hade de lättare kunnat finnas parallellt utan att föras ihop till en modell. Det skulle också underlätta för andra förslag, alternativa uttolkningar och kombinationer att göra sig gällande tillsammans med nyckelord, symboler och vandringsbegrepp.

Analys av nyckelord, symboler och vandringsbegrepp

I min fortsatta analys kommer jag att analysera modellen med hjälp av tre analysfrågor om människosyn. Frågorna är hämtade från Hans Hofs bok *Gudsuppfattningar och människosyn. En problemhistorisk översikt. Del 1*, och presenterades tidigare i det inledande kapitlet under avsnittet ”Metod och disposition”. Där redogjorde jag också för skälet till att låta människosyn vara fokus för analysen.

Analysfrågorna har ställts i tur och ordning till varje kombination av nyckelord, symbol och vandringsbegrepp. Analysen genomförs, förutom dessa frågor, även med hjälp av en samhällsanalys (kap 3) och med hjälp av vad Lindström i övrigt skriver i sina texter om berörda frågor.

Lindströms text i *Pilgrimsliv* om nyckelord, symboler och vandringsbegrepp är tänkta att kunna användas under vandring och fungera som utgångspunkt för reflektion och samtal. Till varje textavsnitt för nyckelord, symbol och vandringsbegrepp finns även foto, dikt, bön, bibeltext och psalmvers. Dessa finns angivna som bilaga 3.

Långsamhet – Skor – Uppbrott

Långsamhet – Skor – Uppbrott går inte att läsa tillsammans på ett naturligt sätt. Det fungerar bra att läsa långsamhet och skor, skor och uppbrott, tillsammans. Men uppbrott och långsamhet har ingen självklar koppling till varandra.

Lindström menar att nutidsmänniskan blir stressad av att tempot i samhället är högt och att det händer för mycket. För mycket och för fort leder till förytligande. Genom att ge tid för

¹⁸⁷ Lindström, 2005a, s 95. Jfr ”pilgrimstanken inte är en utan många”, s 9.

¹⁸⁸ Se Lindström, 2005b, där inte mindre än tio olika förslag på innehåll på pilgrimsvandring presenteras. En av dessa är en annan, lite enklare version av de sju nyckelorden. Även i Lindström, 2004, finns ett förslag att använda under vandringen, där ”Frälsarkransen” finns presenterad.

eftertanke och reflektion kan människan finna sig själv, andra människor och Gud. Pilgrimsvandringen och dess lunkande rytm kan överföras till vardagen. Den yttre långsamma vandringen blir en hjälp till att nå den inre långsamheten. Skorna blir en symbol för att leva i Kristi efterföljd och bryta upp från ytans liv – som det höga livstempot leder till – och genom ett långsamt livstempo söka fördjupning i sitt liv. Uppbrott är att lämna ett ytligt liv. Utan uppbrott från en ytlig livsstil stagnerar människan. Här förutsätts att personlig växt kommer ur långsamhet och att snabbhet leder till stagnation eftersom snabbheten inte ger någon tid för reflektion.

I *Det sjunger under skosulorna* knyter Lindström an till Tove Janssons berättelser om Mumindalen och snusmumriken som är på vandring. När snusmumriken gör uppbrott från sitt nattläger blir det en berättelse om hur uppbrott går till, nämligen med ”språng”, släcker glöden ”snabbt” och ”springer medan han kränger på sig ryggsäcken och är äntligen på väg”.¹⁸⁹ Berättelsen beskriver ett förlopp vad beträffar uppbrott som är raka motsatsen till ett långsamt uppbrott. Man kan tänka sig att detta också kan gälla i överförd bemärkelse, så att uppbrott från ”ytans livsstil” inte bara sker långsamt utan också språngvis.

Stress beskrivs av Lindström främst som att det går för fort i samhället och att det är för många åtaganden som den enskilda människan är involverad i.

Ingalill Eriksson poängterar att långsamhet är bra ibland och att det vid andra tillfällen är bra med snabbhet (se kap 3 och stycket ”Den motstridiga i världen”). Svårigheten blir att kunna avgöra när det ena är att föredra framför det andra, särskilt i ett samhälle där acceleration är ett kännetecknande drag i samhällsutvecklingen och där olika trender stöts mot varandra och skapar orolighet i tillvaron.

Thomas Hylland Eriksen talar också om långsamhet och snabbhet (se kap 3 och stycket ”’Snabb’ och ’långsam’ tid”). Hylland Eriksen menar att ”snabb tid” har en tendens att vinna över ”långsam tid” om de möts vid samma tillfälle, vilket särskilt blir problematiskt för människan och hennes relationer som behöver långsamhet och sammanhängande tid, liksom människans mer komplexa och omfattande tankar. Tillsammans med snabbhetsproblematiken följer också en mängdproblematik, t ex förhållandet mellan hur snabbt och hur mycket information som ska hanteras under en begränsad tid.

Lindströms beskrivning av nyckelordet betonar långsamhet som motvikt till snabbhet. Resonemanget stämmer i en mening med vad Eriksson och Hylland Eriksen skriver. Pilgrimsvandringens lunkande rytm ger tid och utrymme åt eftertänksamhet under själva

¹⁸⁹ Lindström, 1997, s 128. Citat ur Tove Janssons bok *Sent i november*. Jfr Lindströms citat av Karin Boyes dikt där ”brödet bryts i hast”, s 113.

vandringen. Vandringen kan bli en övning i att upptäcka långsamhet och att reflektera kring sitt tempo i vardagen. Men att göra långsamhet till ett ideal i vardagslivet blir missvisande. Utläggningen av nyckelordet långsamhet behöver kompletteras med en beskrivning av växling mellan olika tempon. Denna viktiga synpunkt förbigås i Lindströms framställning där långsamhet i sig blir ett ideal.¹⁹⁰

Frihet – Staven – Vandringen

Frihet – Staven – Vandringen hänger ihop på ett naturligt sätt. Staven kan enkelt kopplas till både frihet och vandring. Vandring och frihet kan också utan svårighet relateras till varandra.

Lindström menar att den frihet som nutidsmänniskan tror sig leva i är skenbar eller illusorisk. Valfrihet har blivit definitionen på frihet i det individualistiska och pluralistiska samhället. Samhället, som är människans livsmiljö, präglas också av tidskomprimerad kultur, rationalisering och effektivisering. Människan har blivit alltings mått och därmed slav under sig själv.

Pilgrimsvandringen hjälper människan att känna frihet från stress. Friheten har också att göra med människans förmåga till beroende av andra människor. Staven kan ses som en symbol för vandringens frihet, finns framför vandraren (som en vägvisare) och talar om beroende (vandraren stödjer sig på staven).

Grundorsaken till människans ofrihet ligger i vad Lindström betraktar som ett skevt frihetsbegrepp som lägger för stor vikt vid individens valfrihet, vilket bl a används till att skaffa sig fler saker. Den statusstress som Eriksson uppmärksammar (se kap 3 och stycket ”Det motstridiga i tillvaron”) och som innebär att människan jämför sig med andra och vill hålla sin position, eller helst ta några kliv uppåt på statusstegen, utgår från att det finns framgångsideal som används för att avgöra vem som är lyckad eller mindre lyckad. Kan dessa ideal innehålla krav på ökad konsumtion? I så fall skulle vi kunna säga att konkurrensen om att bli framgångsrik genererar ökade konsumtionsbehov, till vilket nutidsmänniskan behöver pengar, vilket man får genom att jobba mer eller få ett mer välbetalt jobb och som vanligtvis är mer krävande. Här går det att tänka sig att det uppstår en orsak till tidsbrist som har sin grund i tävlan och framgångsideal som inte tjänar människans välbefinnande.

Det finns en mängd fler skäl till ökad konsumtion av varor och tjänster. Ovanstående resonemang är ett sätt att förstå hur Lindström tänker sig att frihet blir en motvikt till den bundenhet som ligger i individualism och konsumtion.

¹⁹⁰ Anna Davidsson Bremborg gör en liknande slutsats i sin analys av Lindströms nyckelord: ”Snarare än ett generellt långsamt tempo, är idealet ett varierat tempo”. Davidsson Bremborg, 2007, s 52.

Enkelhet – Tältet – Måltiden

Enkelhet och tält hör ihop på ett naturligt sätt. Den som bor i tält kan tänkas leva enkelt i jämförelse med att bo i hus. Enkelhet och måltid kan på liknande sätt paras ihop om måltiden inte är överdådig. Men det blir svårare att se hur tält och måltid hör ihop.

Lindström skriver att människan drabbas av girighet och frosseri, två dödssynder. Människan har i nutidssamhället till största delen blivit konsument. Människan är inriktad på att skaffa mer saker.

Människan lär sig enkelhet och att dela med sig till andra när hon pilgrimsvandrar. Pilgrimens utrustning berättar om hur hon övar sig i enkelhet. Tältet talar om enkelhet, liksom den enkla måltiden.

Lindström gör en koppling mellan tältet och tabernaklet i Gamla testamentet (4 Mos 1:50-2:31), där Israels folk tillbad Gud under sin vandring från Egypten till det utlovade landet.¹⁹¹ Det görs också en koppling mellan måltid och nattvarden.¹⁹² Nattvarden är en enkel måltid med bröd och vin.¹⁹³ Under pilgrimsvandringar bärs ibland nattvardskärl, liksom tält, med i utrustningen. Måltid och tält kan ses som ”symbol för det heliga”,¹⁹⁴ och båda har med enkelhet att göra. Att måltid och tält paras ihop av dessa anledningar måste betraktas som långsökt, men det är de kopplingar som jag kan se i texten.

Lindström nämner två dödssynder. Som bekant är de sju till antalet. Traditionellt har man i kristen tradition också talat om sju dygder.¹⁹⁵ Mot dödssynden frosseri ställs dygden eller personens egenskaper måttlighet,¹⁹⁶ vilket här kommer nära nyckelordet enkelhet. I Lindströms utläggning sägs pilgrimen leva enkelt också i syfte att kunna dela med sig till andra människor.¹⁹⁷ Den dygd som svarar mot dödssynden girighet är givmildhet, vilket ligger nära den uttydning som Lindström ger åt nyckelordet delande.

Tystnad – Kappan – Bönen

Kappa är ett medeltida plagg och kan upplevas som ovant för den som läser texten. Frånsett det otidsenliga klädesplagget hör nyckelord, symbol och vandringsbegrepp ihop på ett begripligt sätt.

¹⁹¹ Lindström, 2005a, s 58.

¹⁹² Lindström, 2005a, s 101.

¹⁹³ Se t e x nattvardspsalmen ”Här är rymlig plats”, v 4.

¹⁹⁴ Lindström, 2005a, s 58.

¹⁹⁵ Jfr Lindström, 1997, s 167, där Lindström hänvisar till Göran Lantz och hans sätt att tala om dygder.

¹⁹⁶ *De 7 dödssynderna*, Inga-Märta Ericsson, Göteborg: Cordia 2000.

¹⁹⁷ Lindström, 2005a, s 58.

Lindström skriver att nutidsmänniskan lever under ett ständigt pågående ljudbrus, vilket uppfattas som en distraktion och uttryck för ytans kultur.

Människan som pilgrimsvandrar finner läkedom i skogen. ”prassel i löv och fågelsång”, eller ”bäckens porlande” uppfattas som ”välgörande”.¹⁹⁸ Det störande ljudbruset klingar bort och människan vilar i tystnad och stillhet. Människan utvecklar sin förmåga till bön. Människan kan ta med sig förmågan till tystnad och bön in i sitt vardagsliv.

Under pilgrimsvandringar är det vanligt att vissa delar av vandringen sker i tystnad. Vandraren får vara ifred med sina egna tankar, ett moment som Lindström beskriver som välgörande. Tystnaden blir en motvikt till ljudbrus. För den jäktade människan, med ett många gånger för starkt påslag av störande ljud, yttre stimuli och informationer att ta emot, sortera och bearbeta, är det skönt att få vila i tystnaden. Anna Davidsson Bremborg skriver att i de enkätundersökningar som hon genomfört, svarar pilgrimsvandrare att tystnaden är det moment i pilgrimsvandringar som de uppskattar mest.¹⁹⁹

Bekymmerslöshet – Hatten – Rastplatsen

Hattens koppling till rastplatsen känns ologisk. Å ena sidan tar man av sig hatten när man tar paus från vandringen, å andra sidan ska man lägga den över ansiktet om man lägger sig ned och vilar. Men tänk om man vill behålla hatten (eller annan huvudbonad) på eftersom solen lyser eller regnet faller även när man tar paus? Bekymmerslöshet och rastplats kan till en början förefalla passa bra ihop, men vid närmare eftertanke blir kopplingen problematisk. I den mån människan känner bekymmerslöshet, finns den troligen i lika hög grad när människan är aktiv som när människan vilar.

Lindström hävdar att nutidsmänniskan möter ”stress och omöjliga krav.”²⁰⁰ Människan oroar sig så mycket för morgondagen att hon inte kan leva i nuet. Hon lever i ett samhälle där ”infrastrukturen – medlen – alltmer blir själva målet”.²⁰¹ Människan ägnar sig mer åt utanpåverk än livet.

Människan behöver släppa onödiga bekymmer och söka vila med jämna mellanrum. ”I evighetens perspektiv” får bekymmer en annan betydelse.²⁰² Koppling görs även till luffaren

¹⁹⁸ Lindström, 2005a, s 69.

¹⁹⁹ Davidsson Bremborg, 2007, s 56.

²⁰⁰ Lindström, 2005a, s 98.

²⁰¹ Lindström, 2005a, s 63.

²⁰² Lindström, 2005a, s 63.

som tar dagen som den kommer och till att ”ligga raklång i slänten med hatten över huvudet.”²⁰³

Lindström skriver att bekymmerslöshet är ett ”ljuvligt ord”.²⁰⁴ Min egen känsla inför ordet är också spontant positiv. Men vad betyder ordet? I ordboken är det skillnad på ”bekymmersfri” och ”bekymmerslös”. Bekymmersfri har med frånvaro av bekymmer att göra. Bekymmerslöshet har mer med personligheten att göra. En bekymmerslös person behöver inte vara fri från bekymmer. Problem eller oro för sådant som är viktigt har alla människor i lägre eller högre grad under livets gång. Det är hur människan hanterar sina bekymmer som avses med bekymmerslöshet.

Lindströms uttydning av ordet bekymmerslöshet tolkar jag dels som ett förändligande då problem ska sättas in ”i evighetens perspektiv”. Det är till ringa hjälp när nutidsmänniskan oroar sig för sin ekonomi, för sina barn eller har konflikter på arbetsplatsen. Dels knyts bekymmerslösheten allt för starkt till vila. Paus från krävande tankar och arbete kan vara välbehövligt, men människan behöver också resurser att förstå och hantera det som vållar henne bekymmer.

Aaron Antonovsky tar i KASAM-modellen upp tre aspekter som är viktiga för att människan ska kunna bemöta det som oroar eller skapar problem (se kap 3 och stycket ”Känsla av sammanhang”). Två av dessa, ”begriplighet” och ”hanterbarhet”, är nödvändiga för att människan ska kunna förhålla sig till krav och svårigheter i livet.

Alexander Perski skriver om sömnens viktiga funktion för människans återhämtning (se kap 3 och stycket ”Att skapa balans i livet”). Sönnen kan dock inte ensam ge lösningen mot bekymmer. Perski betonar, utöver andra resurser som gemenskap och goda vanor, att människan behöver skaffa sig kontroll över sin livssituation, förstå vad som händer och bli delaktig i förhållanden som påverkar hennes liv.

Ingalill Eriksson understryker att råden om att vila och ta det lugnt kan ses som flykt från problem snarare än bekymmerslöshet (se kap 3 och stycket ”Det motstridiga i världen”). Människan behöver utveckla flera förmågor, som att se vad som händer i tillvaron, lära sig att hitta framkomliga vägar och hantera tillvarons motstridigheter.

Rastplatsen i sig är naturligtvis inte problematisk. Men som botemedel mot bekymmer kan vila bli förrädisk. Lindströms framställning kan anses i allt för hög grad präglas av ensidig betoning på vila. Kombinationen av bekymmerslöshet, (luffar)hatt och rastplats kan leda pilgrimen in i en återvändsgränd.

²⁰³ Lindström, 2005a, s 64.

²⁰⁴ Lindström, 2005a, s 63.

Om ordet bekymmerslöshet ska vara ett nyckelord för pilgrimsvandrare, behöver det ges en mer underbyggd betydelse. Om det ska kombineras med några andra ord, behövs större vakenhet över ordens konsekvenser.

Delande – Ränseln – Mötet

Hur kan en ränsel (ryggsäck eller väska) vara symbol för mötet? Ränsel och delande, eller mötet och delande, kan ha med varandra att göra om man tänker sig att en människa delar med sig av det hon har. Men att koppla ihop ränsel och mötet uppfattar jag som ologiskt. Det känns som om Lindström använder ord som var för sig säger något om pilgrimsvandring och pilgrimsvandraren, men när de sätts samman uppstår en onaturlig känsla och leder till att orden inte riktigt relaterar till varandra.

Lindström hävdar att det råder brist på solidaritet. Individen har blivit det stora livsprojektet i det samtida samhället. Som motvikt kan människan öva sig i att dela med sig under pilgrimsvandringen. Lindström säger också att det kan hänga en insamlingsbössa på pilgrimens ryggsäck. De insamlade medlen kan gå till ”ofrivilliga pilgrimer”, dvs flyktingar.²⁰⁵ Nattvarden ger mönster för livstolkning och berättar om delande (liksom om enkelhet).

Delande har en nära koppling till enkelhet. Delandet kopplas också till samtalet och delandet av tankar och erfarenheter. Delande kan därför sägas beröra både människans yttre, materiella behov som mat, kläder och husrum, och människans inre, immateriella behov som gemenskap, tankar och känslor.

Lindström hävdar att individualiseringen i samhället lett till minskande solidaritet mellan människor. Denna föreställning om individualism och att ”Vi tycks leva i självcentreringens och självförverkligandets kultur”,²⁰⁶ kommer till uttryck på fler ställen hos Lindström. Enkelhet tog spjörn mot konsumtionssamhället och förordade enkel livsstil, en slags dygd som påminner om måttlighet. Delande kan ses som en dygd som liknar givmildhet. Lindströms användning av det bibliska och historiska materialet uppmärksammar det sociala engagemanget. Det finns ingen tvekan om att det diakonala perspektivet är väl förankrat hos Lindström.²⁰⁷ Det finns också ställen i Lindströms böcker som uttrycker, traditionellt sett,

²⁰⁵ Lindström, 2005a, s 8, 75.

²⁰⁶ Lindström, 2005a, s 75.

²⁰⁷ Lindström gör reflektioner om sina tidigare år som präst i Stockholms innerstad som handlar om ”nattvandringar” och möten med stadens hemlösa. Lindström, 1997, s 77-78.

politiska vänstersympatier. ”det heliga året 1968” blir till ett tecken om ”patos för rätt och rättfärdighet”.²⁰⁸ Lindström efterlyser en ”solidaritetsrenässans”.²⁰⁹

Den post-moderna flanören, som Lindström menar inte har något engagemang för medmänniskan, utan ”Allt går ut på att väcka intresse, behaga och roa”,²¹⁰ kan sägas symbolisera den livsattityd som Lindström vänder sig emot. Delande blir en motkraft, tydligast uttryckt i nattvarden. ”När Jesus delar bröd och vin med sina lärjungar, utger han samtidigt sig själv för dem.”²¹¹

Andlighet – Korset – Målet

Andlighet – Korset – Målet är traditionella och väl invanda kristna begrepp som kan föras samman utan svårighet.

”En sekulariserad världsbild... har fråntagit människan en del av hennes värde”, skriver Lindström.²¹² Materialismen kan inte på ett tillfredsställande sätt bistå människan i att tolka och förstå livet.

När människan får ”andlig näring”,²¹³ växer hon och blir mer och mer hel som människa.

Lindström säger att ”Andligheten har kommit tillbaka”.²¹⁴ Påståendet stämmer med undersökningar på senare tid. Men det är inte den institutionaliserade kyrkligheten eller den kristna tron som har fått ett uppsving. En majoritet av Sveriges befolkning har en gudstro, men endast en liten minoritet ser sig själv som kristen och deltar regelbundet i kyrkans gudstjänster.²¹⁵ Kyrkans sammanhängande trossystem har fått lämna plats för nya former av livstolkning.²¹⁶ Det blir därför osäkert om beskrivningen stämmer när Lindström också påstår att ”Kyrkan är i folks medvetande förknippad med andlighetens väsen.”²¹⁷ Kanske det är mer troligt att kyrkan förknippas med förstelnad kristendomslära och brist på andlighet?

Korssymbolen är inte bara en pilgrimssymbol utan också kristendomens främsta symbol. Korset ger pilgrimsteologin en tydligt kristen identitet. Lindströms berättelser om Gud som

²⁰⁸ Lindström, 1997, s 51-52.

²⁰⁹ Lindström, 1997, s 52.

²¹⁰ Lindström, 1997, s 19. Samma textavsnitt i Lindström, 2007, s 27.

²¹¹ Lindström, 2005a, s 75.

²¹² Lindström, 2005a, s 81.

²¹³ Lindström, 2005a, s 81.

²¹⁴ Lindström, 2005a, s 81.

²¹⁵ Hamberg, 2001, s 39.

²¹⁶ Westerlund, 2001, s 205.

²¹⁷ Lindström, 2005a, s 81.

Skapare och hans berättelser om Gud som människan Jesus Kristus, är de berättelser som präglar Lindströms gudsbild.²¹⁸

En pilgrimsvandring kan ha ett eller flera mål längs med vägen. Men målet i bestämd mening är ”livet bortom döden” som ger ”kraft och hopp att leva mer öppet och sant”.²¹⁹ Målet har tidigare behandlats (se kap 4 och stycket ”I världen men inte av världen”) tillsammans med de eskatologiska frågorna. Jag konstaterade då att det finns en otydlighet hos Lindström vad gäller framtidsbilder. Den otydligheten kommer också till uttryck i förhållandet mellan begreppen vandringen och målet. Begreppen används med syftning på den fysiska vandringen och i överförd mening, och ibland är det svårt att förstå vad som avses. Vandringens betydelse för hur målet upplevs och målets betydelse för vandringen kan också utvecklas. Lindström skriver: ”Utan den förberedande vandringen blir målet lätt förytligt”,²²⁰ samt ”Det yttersta målet för varje pilgrim är livet bortom döden.”²²¹ Detta förhållande kan också formuleras enligt följande: Hur ser relationen ut mellan ”tro på livet före döden” och ”tro på livet efter döden”?

Sammanfattning och slutsatser

De sju nyckelorden, symbolerna och vandringsbegreppen har vuxit fram under åren 1997-2005 och presenteras som en pedagogisk modell i *Pilgrimsliv*. Att nyckelord, symboler och vandringsbegrepp förs samman i en modell ger kopplingar mellan dessa ord som inte alltid känns logiska. Modellen kan upplevas som allför styrande för tanken. Modellen blir också omfattande, vilket troligtvis medverkar till att göra detta innehållsliga förslag mer permanent än vad som är avsikten. Pilgrimsvandringar kan naturligtvis genomföras med olika innehåll och med olika pedagogiska redskap, vilket kommer i skymundan.

Nyckelorden utgör en samhällskritik i det att de talar om brister som Lindström ser i det svenska samhället. Nyckelorden är försök till att uttrycka ”ett gott liv” för nutidsmänniskan. Analysen visar att Lindström valt nyckelord och uttrycker dessa som motvikter till de problem eller missförhållanden som han ser hos människan och i samhället. Långsamhet blir motvikt till snabbhet, frihet till bundenhet i individualism, enkelhet till överdriven konsumtion (frosseri), bekymmerslöshet till oro och pressad tillvaro, tystnad till ljudbrus, delande till

²¹⁸ Se Lindström, 1997, s 63, 91, 116, 119, 137; Lindström, 2005a, s 17, 46, 69, 75, 81-82, 97, 100, 106, 113-114. Tredje personen i treenigheten nämns inte i Lindströms beskrivningar av Gud, förutom en gång då treenigheten nämns: ”Skaparen, Försonaren och Livgivaren”, Lindström, 1997, s 73.

²¹⁹ Lindström, 2005a, s 82.

²²⁰ Lindström, 2005a, s 97.

²²¹ Lindström, 2005a, s 103.

egosim (girighet), andlighet till materialism. I flera avseenden kan Lindström sägas argumentera på ett sätt som stämmer överens med samtida forskare inom psykologi, sociologi och antropologi. Men det blir också tydligt att Lindströms sätt att uttolka nyckelorden som motviker begränsar räckvidden av hans kritik. Ensidig betoning på långsamhet kan till och med få effekt som flykt snarare än som lösning på problem. Långsamhet är i vissa avseenden eftersträvansvärd, i andra fall är snabbhet att föredra. Förmågan att kunna växla mellan olika tempo är en viktig förmåga.

En annan fråga som infinner sig är de skillnader mellan kvinnor och män vad gäller stressproblematiken som forskare för fram. Lindström saknar i sin framställning de olika förutsättningar vad gäller problem och resurser som gäller för kvinnor och män. Det finns också skäl till att fråga om nyckelorden är skrivna utifrån ett medelålders- och medelklassperspektiv med stabil ekonomisk kapacitet för konsumtion.

Analysen visar inte att nyckelorden är irrelevanta, men uttolkningen av nyckelorden behöver ses över och utvecklas för att bättre ge uttryck för ”ett gott liv”.

Talet sju är välkänt i judisk-kristen tradition. Det finns bl a sju dödssynder och sju dygder. Nyckelorden enkelhet och delande kan ses som moderna variationer av dygderna måttlighet och givmildhet.

Symbolerna kan i flera avseenden upplevas som ålderdomliga. Känslan av att pilgrimen är medeltida stärks av utrustningens utformning och sätt att tala om den. Detta påverkar tolkningen och hur läsaren uppfattar pilgrimen och pilgrimsvandring. Vad skulle hända om symbolerna fick annan utformning? Hur skulle det påverka Lindströms pilgrimsteologi?

Vandringsbegreppen sägs vara en ansats till ”En enkel pilgrimsteologi”. I beskrivningen av vandringsbegreppen tar Lindström väl upp trampade stigar i det teologiska landskapet. Uppbrott kan ses som omvändelse. Den fysiska vandringen kan också betyda livsvandring. Rastplatsen handlar om vila och vilodag. Bönen är det kristna livets livsnerv. Måltiden påminner om nattvarden. Mötet berättar om att människan behöver relationer och är en social varelse. Målet uttrycker längtan att få komma hem till Gud. Genom sin utläggning ger Lindström en traditionell uttolkning av pilgrimsteologin då han tolkar den kristna trostraditionen på ett grundläggande sätt. Det innehåll som Lindström ger åt vandringsbegreppen tar också hänsyn till den kristna pilgrimshistorien. Innehållet i vandringsbegreppen överensstämmer till stor del med vad han i övrigt sagt om pilgrimsvandring.

Nyckelorden och symbolerna är också teologiska. Nyckelorden har tydlig kontextuell utformning. Lindström inte bara vandrar väl invanda stigar. Lindström söker också nya vägar för teologin i ljuset av samtidens frågeställningar. Färdigkonstruerade teorier och system behöver kompletteras – kanske också utmanas – av ansatser, provokationer och inbjudningar till att tänka, samtala och vandra vidare. Kombinationen av en god förankring i kristen troslära och pilgrimshistoria med en nydanande kontextuell teologi, skapar dynamik i det teologiska tänkandet. Pilgrimsteologin har därför ett viktigt bidrag att ge till den samtida kristna teologin.

Lindström är nog med att påtala att pilgrimsteologin inte är klar eller färdig. Det han själv ger är ”ansatser” och ”försök”. Pilgrimsteologin är inte färdig, den är på väg.

6. Vägens teologi

I detta kapitel vill jag försöka besvara uppsatsens övergripande fråga. *Vilken teologi kommer till uttryck vad gäller form och innehåll i Hans-Erik Lindströms förståelse av pilgrimsvandring?* Svaret på denna fråga ges genom att stegvis svara på de delfrågor som jag ställer i uppsatsen (se kap 1 och ”Syfte och frågeformulering”). Delfrågorna bildar rubriker för kapitlets sex avsnitt. I de olika avsnitten ger jag också synpunkter och förslag till att utveckla samtida pilgrimsteologi.

Hur beskrivs pilgrimen?

Begreppet pilgrim har av Lindström definierats utifrån den etymologiska grundbetydelsen ”främling”. Emellertid beskriver Lindström ett stort mått av kärlek som pilgrimen, inklusive han själv, hyser för andra människor och för Guds skapelse. Pilgrimen känner sig hemma i världen och tar ansvar för sitt liv och sina handlingar.

Jag har i uppsatsen visat att definitionen av begreppet pilgrim som en främling kan uppfattas negativt, att den som är pilgrim ”inte hör hemma” eller ”är med” i det som sker. Vad det innebär att vara hemma i Guds skapade värld och samtidigt uppleva främlingskap behöver integreras i begreppet pilgrim.

Jag skulle vilja föreslå att den etymologiska definitionen av begreppet pilgrim tonas ned. Att ordet pilgrim ursprungligen kommer ur det latinska ordet *peregrinus* och med betydelsen främling kan finnas som en referens, med det bör inte framhävas på det sätt som nu sker då den etymologiska bestämningen av begreppet pilgrim ställs i förgrunden. Jag menar inte att

beskrivningen av människans upplevelse av främlingskap ska tas bort, men det bör inte knytas samman med begreppet pilgrim på det sätt som nu är fallet. Begreppet pilgrim får en alltför negativ uttydning redan i utgångsläget, vilket sedan färgar av sig på allt som benämns med ordet pilgrim (pilgrimen, pilgrimsliv, pilgrimsvandring, pilgrimsteologi, etc). Om människosynen blir dominerad av främlingsperspektivet sker detta på bekostnad av människans förmåga att känna sig hemma i tillvaron. Människans förmåga till förändring och utveckling skulle bättre kunna uttryckas i pilgrimsteologin, om begreppet pilgrim definieras utifrån en nyanserad människosyn. Att pilgrimen sägs engagera sig för världen, när hon samtidigt är en främling i den, behöver klargöras på ett mer genomgripande sätt än vad som nu är fallet.

Jag har också påvisat att Lindström strävar efter att i sin beskrivning av människan hålla samman såväl människans godhet som människans ondska, liksom människans upplevelse av både hemkänsla och främlingskap. Lindström kan sägas stå för en nyanserad människosyn men han lyckas bara antydningvis med att knyta det till begreppet pilgrim. Svårigheten att hantera är att människan samtidigt upplever både hemkänsla och främlingskap. Här är ordet *samtidigt* viktigt. Lindström skriver: ”det slag av pilgrimskap, som i sin vardag lever ut sin tillhörighet till den skapade världen och samtidigt är en främling i den.”²²²

Hur ser eskatologin ut?

Betoningen på främlingskap blir också problematisk för eskatologin. Det uppstår en otydlighet vad gäller det här livets värde och betydelse om pilgrimens främlingskap blir dominerande. Varför ska människan engagera sig i världen när människan ändå inte är, eller kan bli, hemma i världen?

Jag har i uppsatsen beskrivit en oklarhet hos Lindström i vad han säger om världen och om livets mening och mål. Vi finner två olika slags framtidsbilder: I den ena är pilgrimen på genomresa i en värld som håller på att gå under. I den andra framtidsbilden finner pilgrimen hopp och kraft så att pilgrimen engagerar sig för medmänniskan och världens framtid. I den första framtidsbilden knyts tankar om att livet i den här världen är ett ”provisorium”,²²³ och människan är på väg till ”det nya livet bortom döden – pilgrimens slutmål”.²²⁴ Människan har inget varaktigt hem. Enligt denna framtidsbild ligger hoppet vid vandringens mål. Pilgrimen

²²² Lindström, 1997, s 25. Jfr ”Som pilgrim kan hon känna en längtan efter fördjupning och mer mognad i sitt liv i världen, samtidigt som hon vet att människan inte bara lever av denna värld”, Lindström, 2005a, s 21.

²²³ Lindström, 1999, s 16, jfr ”livets provisoriska karaktär”, s 25. Lindström, 2005a, s 21, 113.

²²⁴ Lindström, 1997, s 116.

gör här sällskap med människor som under historiens gång har upplevt problem och förtryck, t ex de svarta slaverna i Nordamerika, och använder denna framtidsbild för att utvärda livets prövningar. Förvisningen om att Gud håller hela världen i sin hand ger kraft att stå ut med det svåra i tillvaron. Den andra framtidsbilden lyfter fram att Guds rike redan nu finns i världen som en förändrande kraft. Människan är inte utlämnad till att ”stå ut” och hoppas att allt skall bli bra till sist, utan kan redan nu delta i det frälsningshandlande som Gud bedriver i världen. Katarina Westerlund (se kap 3 och stycket ”Eskatologi och människans liv här och nu”) betonar att kännetecknet för en trovärdig eskatologi är om den aktivt verkar för befrielse av förtryck som står i strid med Guds vilja för människan och skapelsen. Ola Sigurdson (se kap 3 och stycket ”Eskatologi och människans liv här och nu”) poängterar att Guds frälsningshandlande genom Jesus Kristus involverar hela mänskligheten och världen. Det som sker nu ska sedan omfatta hela världen.

Styrkan med den senare framtidsbilden är att den kan hålla samman det som händer nu med det som ska ske i framtiden. Det ger också möjlighet att beskriva hur pilgrimen kan känna sig hemma och samtidigt uppleva främlingskap i världen. Här kan även livets gåvokaraktär behöva lyftas fram. Livet läggs av skaparen som en gåva i människans hand, med stort förtroende och med en innerlig önskan om att det ska gå människan väl och att hon ska uppleva glädje och samhörighet med allt annat skapat. Människan är tillhörig skapelsen och kallad av Gud att bruka och bevara skapelsen. Människan kan sägas förverkliga sin bestämmelse när hon lever och tar ansvar i sina relationer till Gud, andra människor och till skapelsen. Att kämpa mot det onda, mot främlingskap och förtryck, för mänskliga rättigheter, ett bättre samhälle och god miljö blir därmed inte en sekundär fråga, utan förenat med livets mening och mål.

Vilka konsekvenser får betoningen på vandring?

Lindström har i sin förståelse av pilgrimsvandring lagt betoningen på vandring. Målet kan ha stor betydelse för en pilgrimsvandring, men vägen dit är av överordnad betydelse. Målet behöver inte heller ses som särskilt heliga platser i geografisk bemärkelse. Människan är helig och pilgrimen kan styra sina steg för att möjliggöra möten och samtal med människor. I denna form av pilgrimsvandring blir vandringen målet. Jag har i uppsatsen påvisat att det finns stöd för denna förståelse av pilgrimsvandring i Bibeln och i den kristna pilgrimshistorien.

Lindström visar stort intresse för vandraren och hennes omvärld. Pilgrimen söker sig utanför kyrkans väggar för att ”ute i världen” fördjupa sin kristna tro.

Att vandra har god inverkan på människans andliga och kroppsliga hälsa. I min analys har jag belyst hur Lindström genom sina sju nyckelord genomför en samhällskritik där stress, egoism och konsumtion ses som hot mot människan och ”ett gott liv”. Vandringen ger möjlighet att reflektera, be och samtala med andra människor om det som ligger vandraren varmt om hjärtat. Genom vandringen blir pilgrimsvandraren delaktighet i en pilgrimskultur som ger stoff för reflektion och lyfter fram olika förhållningssätt att möta nutidens krav. Vandringen ger också motion.

Människor med olika bakgrunder, olika tro och social ställning, kan mötas för att dela vandringsgemenskap, allt från en kortare vandring till längre vandringar som tar dagar och veckor att genomföra. Den fysiska, kroppsliga erfarenheten låter människor komma nära varandra. Lindström säger så här i en intervju med Agneta Lagercrantz:

Nej, man kan inte lika gärna åka på retreat, protesterar han, för på en vandring handlar det om både kropp och själ. Det ger en helt annan sensibilitet: ”Alla fem sinnen är mer vakna när man är ute och vandrar. Lukt, smak och känsel; svett och kroppar som stöter till varann. Det uppstår en tolerans för att vara nära. Sensualiteten är legitimerad. Vandringar frilägger mänskliga, fysiska uttryckssätt som inte sker när man sitter stilla på retreat.”²²⁵

Att vandringar handlar om både kropp och själ har uppmärksammats i analysen av Lindströms pilgrimsteologi i denna uppsats. Människan inte bara *har* en kropp utan *är* kropp lika mycket som ande, vilket citatet från intervjun med Lagercrantz också ger uttryck för. Ola Sigurdson (se kap 3 och stycket ”Ande, själ och kropp”) understryker att frälsning i kristen tro inte handlar om ”frälsning från det materiella och det kroppsliga... utan *av* det materiella, kroppsliga.” Pilgrimsvandring innebär en möjlighet att gestalta denna del av kristen tro som har haft svårt att göra sig gällande under den kristna historien.

Var vandrar pilgrimsvandraren?

En annan aspekt av pilgrimsvandringen utgör förhållandet mellan kropp och omvärld. Jag har i min analys uppmärksammat förändringen mellan Lindströms första bok om pilgrimsvandring *Det sjunger under skosulorna* och den senare boken *Pilgrimsliv* vad gäller vandringsområde. Om syftet med pilgrimsvandring formuleras som i det trefaldiga kärleksbudet, är en omistlig

²²⁵ Lagercrantz, 2007, s 145.

del i detta bud ”att uppsöka och älska sina medvandrare”.²²⁶ I min analys har jag jämfört Lindströms trefaldiga kärleksbud med det ”dubbla kärleksbudet” i Matteus 22:37-39, och uppfattar ”medvandrare” med samma betydelse som ”medmänniska”. Kärleken till nästan, medvandrar, är aktivt uttryckt hos Lindström och blir möjlig genom möten och relation. Denna möjlighet försvagas om vandringar genomförs företrädesvis i natursköna omgivningar där det inte finns så många människor att möta. Tätorten behöver därför inkluderas som vandringsområde.

Inger Larsson berör olika typer av vandringar i sin essä ”Till fots: några anhalter i vandringens historia”.²²⁷ Var man vandrar och i vilket syfte vandringen genomförs förmedlar ett budskap genom att ”kroppsspråket kontextualiseras”.²²⁸

Lindström talar i citatet ovan om ”fysiska uttryckssätt”. Jag vill här understryka att detta fysiska, kroppsliga uttryckssätt inte enbart berör den enskilda pilgrimsvandrar, eller den grupp man vandrar tillsammans med. Kroppsspråket har också något att berätta för omgivningen, kontexten. Det synliga, kroppsliga uttrycket som pilgrimsvandrar utgör, är en gestaltning av kristen tro i vår tid.

Nyckelorden utgör en samhällskritik och längtan efter ”ett gott liv”. Formen för vandringen behöver korrespondera bättre med detta innehållsliga förslag till pilgrimsvandring. Det blir därför viktigt att pilgrimsvandringar genomförs såväl i det svenska landskapet som i svenska städer och samhällen. Möten med människor kan ske i olika sammanhang. Det kan vara på stigar och vägar, vid bäckar och sjöar, i skog och mark. Det kan också vara på skolgårdar och industriområden, vid busstationer och parkeringsplatser, i shoppingcentra och bostadskvarter. Att t ex genomföra en reflektion utifrån något av nyckelorden vid olika sorters platser i natur eller stad, påverkar tolkningen, liksom pilgrimsvandrarens fysiska närvaro berättar något för människor som vistas på denna plats. Kontexten har en betydelse för pilgrimsvandrar, och pilgrimsvandrar har en betydelse för kontexten.

Tillsammans med pilgrimens närvaro i kontexten behövs också en prövning ske av pilgrimens utrustning, symboler. Om pilgrimsvandring ska svara mot nutidsmänniskans behov och förutsättningar, kan det bli till hinder om pilgrimens utrustning avbildas och beskrivs på ett ålderdomligt sätt. Dels kan pilgrimsvandrar konkret söka efterlikna den bild av pilgrimen som framställs i Lindströms böcker och ge ett medeltida intryck hos människor

²²⁶ Lindström, 1997, s 28; Lindström, 2005a, 27; Lindström, 2007, s 25.

²²⁷ Larsson, 2006, s 55-65.

²²⁸ Larsson, 2006, s 58.

som vandraren möter under vandringen. Dels kan utrustningen påverka hur pilgrimen uppfattar sig själv och den gruppkänsla som skapas i vandringsgemenskapen.

Vad sägs om kyrkan och den lokala församlingen?

Lindström ger i *Det sjunger under skosulorna* en bild av framtidens kyrka som en pilgrimskyrka. I denna skiss eller förhoppning framhålls villigheten att ”gå ut i världen” och ”Göra sig synlig”.²²⁹ Den institutionaliserade kyrkan får träda tillbaka för det folk som är på vandring. Denna bild av kristna som ett vandringsfolk på väg finns i Nya testamentet. De kristna kallades helt enkelt för de som ”hörde till Vägen” (Apg 9:2). Lindström utvecklar inte någon framtidsbild av kyrkan i *Pilgrimsliv*. Det sätt som pilgrimsrörelsen beskrivs i *Pilgrimsliv* kan ge intrycket att pilgrimsrörelsen är en rörelse med få och svagt utvecklade relationer till lokala församlingar. Församlingsperspektivet är närmast obefintligt. Sagt av en luthersk präst kan det synas märkligt, särskilt som pilgrimsverksamhetens lösa koppling till det lokala församlingslivet var en del av Luthers kritik mot pilgrimsfärder (se kap 3 och stycket ”Reformationstiden”). I utvecklandet av samtida pilgrimsteologi behöver de ecklesiologiska frågorna (grek *ekklesia*, ”församling”; *logos*, ”ord”, ”lära”) på ett tydligt sätt föras in i samtalet.

Ian Bradley, vars bok *Colonies of heaven* skildrar keltisk kristendomstolkning under äldre medeltid (se kap 3 och ”Medeltiden”), menar att pilgrimsmotivet ger ett flertal utgångspunkter för att tänka kring framtidens kyrka. Bradley vill gärna se större intresse för kyrkan som Guds folk på vandring än kyrkan som organisation, arkitektur och ekonomi: ”Perhaps one of the most important messages that the Celtic Christian emphasis on pilgrimage gives us today is to return to the ancient notion of Christians as the people of (and on) the Way... A pilgrim church lives lightly to buildings, financial support and hierarchies.”²³⁰

Jag vill ge ännu ett exempel på den tanke som Lindström för fram i *Det sjunger under skosulorna* om Guds folk som vandringsfolk.

Torsten Källemarks bok *Låset av ull. Utsikter över andliga landskap*. ”Låset av ull” är en strof ur en dikt av Gunnar Ekelöf och syftar på ett kapell vars ”dörr är stängd / blott med en spik och en tåt av ull”,²³¹ vilket för Källemark blir till en bild av en enkel kyrka som kan stänga till dörren och värna mysteriet, men som samtidigt inte stänger någon utanför. Källemark berättar om den ryskortodoxa teologen Alexander Schemann som ger uttryck för

²²⁹ Lindström, 2005a, s 112.

²³⁰ Bradley, 2000, s 234-235.

²³¹ Källemark, 2001, s 7.

en kritik mot den väletablerade kyrkan, som han menar ”i högre eller lägre grad har fallit för den ’religiösa’ frestelsen”.²³² Den ”religiösa frestelsen” består i att bygga tempel av sten när det tempel som behövs är kyrk/församling i den grundläggande betydelsen, Kristi kropp. Religion behöver tempel, och kulturföremål, men kristendomen är ingen religion, menar Schemann. Kyrkan är kallad att tillbe ”i ande och sanning” (Joh 4:21-23) till vilka inga ståtliga tempel behövs.

I uppsatsen har kroppens betydelse diskuterats vad gäller människosyn och pilgrimens närvaro i världen. Till detta tänkande kan även föras en syn på församlingen som Kristi kropp. När Paulus talar om församlingen som Kristi kropp (1 Kor 6:15, 12:27, Ef 1:23, 4:15-16, Kol 1:18), är det ingen metafor eller bild. Församlingen *är* Kristi kropp och är kroppsligen närvarande i världen. Att se församlingen som en fysisk vandringsgemenskap skulle därför kunna vara ett viktigt bidrag till att utveckla pilgrimsteologins betydelse för ecklesiologin.

Är pilgrimsteologin relevant för nutidsmänniskan?

Lindström har gett pilgrimsvandring en form som är förankrad i Bibeln och pilgrimshistorien, och som vill möta nutidsmänniskan med hennes behov och förutsättningar. Syftet med pilgrimsvandring ger tydlighet i vad pilgrimsvandring handlar om. Lindströms nyckelord, symboler och vandringsbegrepp är förslag på innehåll för vandringen som är tänkt att överensstämma med syftet för pilgrimsvandring, vilket de gör i flera avseenden. Människans kärlek till Gud, sig själv och andra människor formuleras med tydlig adress till nutidsmänniskans strävan efter ”ett gott liv”.

Ett tema som jag är förvånad över att inte finna i Lindströms innehållsliga förslag till pilgrimsvandring, är de allt mer överskuggande miljöfrågorna. Klimatförändringar kan komma att påverka framtiden med mycket hotfulla konsekvenser. Miljöfrågorna borde därför ingå i den kontextuella teologi som pilgrimsteologin utgör. I detta avseende är pilgrimsteologin inte relevant.

Uppsatsen har visat att Lindströms pilgrimsteologi brister i fler avseenden. Hit hör den negativa människosynen i begreppet pilgrim, en otydlig eskatologi, ensidig betoning av naturen som vandringsområde i *Pilgrimsliv*, ett svagt församlingsperspektiv, en pedagogisk modell som kan upplevas alltför styrande av tanken, och uttydning av nyckelord vars relevans i några fall kan ifrågasättas. Även pilgrimens utrustning, symboler kan ifrågasättas.

²³² Kälvevärd, 2001, s 46.

Form och innehåll för pilgrimsvandring kan också i flera fall sägas vara relevant för nutidsmänniskan. Betoningen på vandring, att hitta en form där både människans inre och yttre på ett påtagligt sätt får finnas med, anser jag som mycket relevant för nutidsmänniskan. Vandringsgemenskap, att dela liv med andra vandrare och i möten med människor i olika kontexter, ger möjligheter till relevant livstolkning. Pilgrimsteologin relaterar på ett tydligt sätt till nutidsmänniskans vardagsliv. Lindströms innehållsliga förslag i nyckelord, symboler och vandringsbegrepp är utgångspunkter för reflektion, inte bara under vandringen utan kan också med fördel tas med i vardagen. Lindströms förslag kan också vara utgångspunkter för nya tolkningar och idéer till innehåll för pilgrimsvandringar. Även pilgrimsvandring som metafor för livet är relevant. Att tolka livet som en livsvandring är ett tolkningsmönster som är tillgängligt och användbart för människor med olika bakgrunder.

7. Sammanfattning

Lindström strävar efter att hålla samman inre och yttre, andligt och kroppsligt, i sin människosyn. Människan är både ond och god. Människan skadar andra människor och misslyckas i sina föresatser att göra det goda. Men människan kan också övervinna motstånd och välja det goda. Vidare känner sig människan hemma i världen men upplever också främlingskap. Lindström menar att människan lever i ett spänningsfält mellan två poler av ytterligheter eller motsatser och att hon strävar efter att finna jämvikt.

Denna strävan efter jämvikt kommer inte till uttryck på ett tillfredsställande sätt i begreppet pilgrim. Begreppet pilgrim definieras som främling utifrån den etymologiska betydelsen av det latinska ordet *peregrinus*. Denna syn på människan stämmer inte med Lindströms beskrivning av människan. I arbetet med att utveckla samtida pilgrimsteologi är det angeläget att begreppet pilgrim ger uttryck för en mer nyanserad människosyn.

Betoningen på pilgrimen som främling får också ett genomslag i eskatologin. Lindström blir otydlig i sina beskrivningar av pilgrimen, världen, livets mening och mål. Lindström ger uttryck för två olika framtidsbilder i sina texter. I den ena är pilgrimen vänd mot himlen och livet i den här världen blir en transportsträcka för att komma hem till Gud. I den andra framtidsbilden är pilgrimen vänd mot världen, finner hopp och kraft att engagera sig för medmänniskan och världens framtid. Liksom begreppet pilgrim behöver nyanseras för att ge uttryck för en mer genomarbetad människosyn, behöver även eskatologin bearbetas för att ge

uttryck åt det himmelska hoppet, i Nya testamentet gestaltat i Jesu undervisning om Guds rike, som redan finns i världen och som vid tidens slut förväntas nå sin fullkomning.

Lindström har gett begreppet pilgrimsfärd en delvis ny form. Betoningen på vandring är central för Lindströms förståelse av pilgrimsvandring. Den fysiska vandringen blir viktig genom att den gör pilgrimen kroppsligen närvarande i olika miljöer. Här skapas förutsättningar för en ömsesidighet. Den fysiska vandringen har betydelse för de som vandrar och den kroppsliga närvaron har betydelse för andra människor som finns i de kontexter där vandringen äger rum.

Målet för vandringen kan ha stor betydelse, men vandringen till målet är överordnad i Lindströms förståelse av pilgrimsvandring. Målet behöver inte vara geografiska platser utan kan även vara att möta människor.

Lindström har lagt vikt vid Bibeln och den kristna pilgrimshistorien i sitt tänkande kring pilgrimsvandring och pilgrimsteologi. Den kritik som under historiens lopp har riktats mot pilgrimsfärder har Lindström i flera avseenden besvarat. Ett tydligt drag hos Lindström är att han förenar andligt och socialt engagemang. Sökande efter välbefinnande gäller hela människan och i människans alla relationer. Formen för pilgrimsvandring kan sägas på ett konstruktivt och relevant sätt ger uttryck för denna helhetssyn. ”Den inre vandringen i den yttre vandringens form” är en ofta använd formulering när Lindström skriver om pilgrimsvandring.

Församlingsperspektivet finns med i *Det sjunger under skosulorna* där Lindström ger uttryck för sina tankar kring framtidens kyrka ”mitt i människovimlet”. Bilden som Lindström ger handlar om församlingen som ett folk på vandring som gör sig synliga och som söker upp medmänniskor. Denna bild, eller någon annan framtidsbild, finns inte med i *Pilgrimsliv*. I denna bok är församlingsperspektivet i det närmaste obefintligt. I detta avseende kan Lindström inte sägas svara upp mot den kritik som framfördes mot pilgrimsfärder, särskilt under reformationen.

Det innehållsliga förslag för pilgrimsvandring som Lindström presenterar som en pedagogisk modell i *Pilgrimsliv* möter i uppsatsen kritik. Strävan efter att få ihop sju nyckelord, sju symboler och sju vandringsbegrepp, samt att sammanföra dem i en modell, blir inte ett lyckat företag. Modellen kan upplevas alltför styrande för tanken genom att nyckelord, symboler och vandringsbegrepp ska passas ihop sju gånger. Modellen blir också omfångsrik, vilket kan hindra andra tolkningar och förslag på innehåll att göra sig gällande.

Vandringsbegreppen rymmer till stora delar vad Lindström skriver om pilgrimsvandring. Vandringsbegreppen sägs vara teologiska. Uppsatsen har visat att även nyckelorden och symbolerna är teologiska.

Nyckelorden är en samhällskritik och utgör en kontextuell teologi. Samtidens frågor och utmaningar blir föremål för teologisk reflektion och handling. Lindström ser nyckelorden som motvikter till brister i samhället. Lindström kan anses svara an på viktiga samhällsfrågor och problem, men hans sätt att tolka nyckelorden begränsar räckvidden av kritiken. En annan begränsning i Lindströms samhällskritik är att han saknar ett köns- och klassperspektiv. Texten är stressproblematiken framträdande i framställningen, men det nämns inte att förutsättningar vad gäller problem och resurser delvis är olika för kvinnor och män, och för dem som har en anställning och dem som är utan jobb.

Symbolerna kan i flera avseenden upplevas som ålderdomliga. Känslan av att pilgrimen är medeltida uttrycks i symbolernas utformning och sätt att tala om dem. Om pilgrimsvandring ska svara mot nutidsmänniskans behov och förutsättningar, kan det bli till ett hinder om pilgrimens utrustning avbildas och beskrivs på ett ålderdomligt sätt.

Uppsatsen har visat på en förändring hos Lindström vad gäller vandringsområde. Från att i den tidiga boken *Det sjunger under skosulorna* ha poängterat att pilgrimen inte bara vandrar för att få en skön dag i skogen, utan också vandrar på stadens gator och torg, har Lindström i den senare boken *Pilgrimsliv* begränsat pilgrimsvandrandet till naturen och landsbygden. Förändringen är allvarlig eftersom den skapar en kollision med syftesbeskrivningen för pilgrimsvandring, uttryckt i det trefaldiga kärleksbudet. Den tredje delen formuleras av Lindström på följande sätt: ”att uppsöka och älska sina medvandrare.” Eftersom de flesta människor i Sverige bor i tätorter, bör även samhällen och städer tydligt ingå som vandringsområde för samtida pilgrimsvandringar.

Bilagor

Bilaga 1.

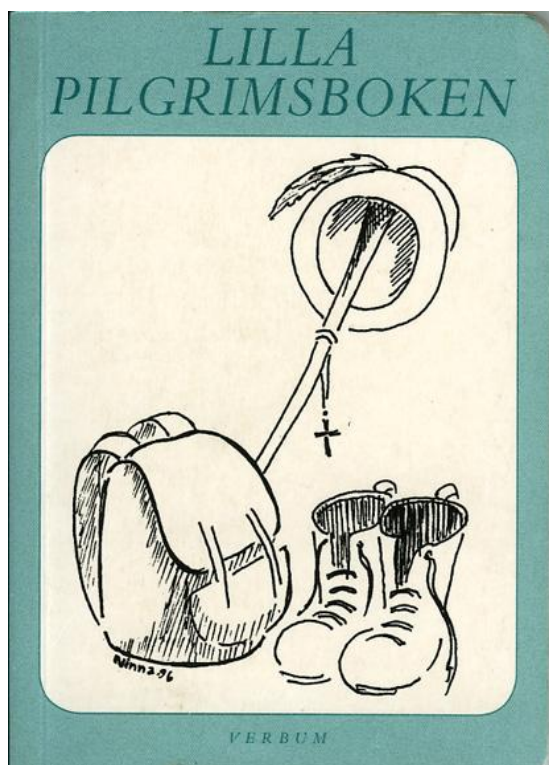
Pilgrimssymbolen, även kallad Birgittasymbolen, är framtagen av Pilgrimscentrum och består av Kristi fem röda sårmärken, vitt pilgrimskors och blått Sankt Hanskors eller sevårdhetskringla.²³³

Bilaga 2.

Illustration av pilgrimens symboler på framsidan av *Lilla pilgrimsboken*:

1997 (uppl 1):

2004 (uppl 3):

²³³ Sankt Hanskorsset används som symbol för Riksantikvarieämbetet och som trafikmärke för sevårdhet. Symbolen har fått internationell spridning och används i olika sammanhang, t ex på Mac-datorernas tangentbord. ”Sankt Hanskorsset är en variant av knutsymbol och förekommer i många skilda kulturer sedan antik tid. Knuten kan stå för oändlighet och evighet.” Källa: Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/show_section.jsp?i_art_id=AE9196&i_word=Hanskorset&i_h_text=1&i_rphr=Hanskorset Datum: 2008-03-03.

Bilaga 3.

Tillsammans med presentationen av nyckelord, symbol och vandringsbegrepp i *Pilgrimsliv* finns foto, dikt, bön, bibeltext och psalmvers. Nedan anges dessa i den ordning de återfinns i Lindströms text.

Långsamhet – Skorna – Uppbrottet

Foto: Snigel.

Dikt: ”Som en snigel”.

Bön: Uppbrott och att gå med långsamma steg.

Bibeltext: Lukas 24:13-15 om två lärjungars vandring mot Emmaus.

Psalm: 255:1 ”Alla har brått”.

Frihet – Staven – Vandrigen

Foto: Fiskmå. s.

Dikt: ”Ytterst”.

Bön: Staven, kraft och stadga på vandring, och få andas frihetens luft.

Bibeltext: Psaltaren 23:1-4, den sk ”herdepsalmen”.

Psalm: 90:1 ”Blott i det öppna”.

Enkelhet – Tältet – Måltiden

Foto: Sädesax.

Dikt: ”Middagsgäst”.

Bön: Gud som tält, leva enkelt och bli ödmjuk.

Bibeltext: Matteus 6:28-30 ur Bergspredikan, om ängens liljor.

Psalm: 23:5 ”Tack, gode Gud”, Franciskus lovsång.

Bekymmerslöshet – Hatten – Rastplatsen

Foto: En man liggande i gräset.

Dikt: ”Bara vara”.

Bön: Leva i bekymmerslöshet, finna viloställen och leva i nuet.

Bibeltext: Matteus 6:31-34, ur Bergspredikan, om att inte göra sig några bekymmer.

Psalm: 249:2 ”Själva han är mig alla dagar nära”.

Tystnad – Kappan – Bönen

Foto: Träd vid vatten.

Dikt: ”Inre vandring”.

Bön: Gud som omsluter med tystnadens kappan.

Bibeltext: Markus 6:31, gå bort till en öde trakt.

Psalm: 522:1 ”I Guds tystnad”.

Delande – Ränslan – Mötet

Foto: En grupp vandrare stående i cirkel vid en skogsdunge.

Dikt: ”Flimmer”.

Bön: Ömsesidigt delande och lätt ryggsäck.

Bibeltext: Apg 2:44-47, om att ha allting gemensamt.

Psalm: 399:1 ”Vi bär så många med oss”.²³⁴

Andlighet – Korset – Målet

Foto: Altarrundel i en kyrka.

Dikt: ”Helighet”.

Bön: Att alltid ha målet för ögonen.

Bibeltext: Upp 21:3-5, om Guds närvaro liknat vid ett tält.

Psalm: 297:1 ”Härlig är jorden”.

²³⁴ Psalmens nummer 399 är hämtad från Svenska kyrkans psalmbok *Den svenska psalmboken*. Psalmerna ”Vi bär så många med oss” finns inte med i den för 15 kyrkor och samfunds gemensamma psalmboksdelen.

Litteraturförteckning

- Amoto, Joseph A,
On Foot. A History of Walking, New York/ London: New York University Press 2004.
- Antonovsky, Aaron,
Hälsans mysterium, Stockholm: Natur och Kultur (1987) 2005.
- Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Bradley, Ian,
Colonies of Heaven. Celtic Models for Today's Church, London: Darton, Longman and Todd 2000.
- Bibel 2000*, Göteborg: Cordia 1999.
- Bitton-Ashkelony, Brouria,
Encountering the Sacred. The Debate on Christian Pilgrimage in Late Antiquity, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 2005.
- Bunyan, John,
Kristens resa, Skellefteå: Artos och Norma (1678) 2006.
- Bråkenheim, Carl Reinhold (red),
Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådningar i dagens Sverige, Nya Doxa 2001.
- Coelho, Paulo,
Pilgrimsresan, Stockholm: Bazar (1987) 2006.
- Coleman, Simon, och Eade, John (red),
Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion, London: Routledge 2004.
- Davidsson Bremborg, Anna,
”Hur ser pilgrimens värld ut? En sociologisk analys av Hans-Erik Lindströms pilgrimsteologi”, artikel i *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, 2/2007.
”Pilgrimsvandringar – en inkörspport för sökare eller ännu en aktivitet för kyrktrogna?”
Artikel i kommande bok *På spaning II. Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*.
- Den svenska psalmboken*, Örebro: Libris 1986.
- Dyas, Dee,
”Medieval Patterns of Pilgrimage: a Mirror for Today” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red), *Explorations in Christian Theology of Pilgrimage*, Aldershot: Ashgate 2004.
- En rysk pilgrims berättelser*, anonym författare, Stockholm: Natur och Kultur (1881) 2003.

Enander, Rolf

Vägen till Santiago de Compostela. En moderns pilgrim på jakt efter det medeltida Europa; eller hur idén att gå 5000 kilometer i den heliga Birgittas fotspår blev till något mer, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2002.

Eriksson, Ingalill,

Arbetsmiljö, kaoskompetens och mening, Lund: Studentlitteratur 2006.

Ericsson, Inga-Märta,

De 7 dödssynderna, Göteborg: Cordia 2000.

Grenholm, Carl Henric,

Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning, Lund: Studentlitteratur 2006.

Halldorf, Peter,

Jungfrumark: En modern pilgrims färd mot sina rötter, Örebro: Cordia 1996.

Hamberg, M Eva,

”Kristen tro och praxis i dagens Sverige” i Bråkenheim, Carl Reinhold (red), *Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådningar i dagens Sverige*, Nya Doxa 2001.

Heberlein, Ann,

”Synd och frälsning” i Martinson, Sigurdson, Svenungsson (red), *Systematisk teologi: en introduktion*, Stockholm: Verbum 2007.

Hof, Hans,

Gudsuppfattningar och människosyner. En problemhistorisk översikt. Del 1. Uppsala universitet, Reprocentralen HSC 1985.

Hylland Eriksen, Thomas,

Ögonblickets tyranni. Snabb och långsam tid i informationssamhället, Nora: Nya Doxa 2001.

Irvine, Christopher,

The Pilgrims´ Manual. A publication from The Iona Community and The Pilgrims Way, Glasgow: Wild Goose Publications 1997.

Kieffer, René,

Nytestamentlig teologi, Stockholm: Verbum 1977.

Knox-Seith, Elizabeth,

Pilgrimsspor, Hobjerg: Univers 2007.

Kälvemarm, Torsten,

Låset av ull. Utsikter över andliga landskap, Skellefteå: Norma 2001.

Kärnborg, Ulrika,

Stjärnfältet, en essä om helgon och skoskav, Bonniers 2003.

- Lagercrantz, Agneta,
Att gå till sig själv. Tolv samtal om pilgrimsvandring, Stockholm: Cordia, Verbum 2007.
- Lincoln, T Andrew,
 ”Pilgrimage and the New Testament” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Lindström, Hans-Erik,
Livsvandring: om den franciskanska pilgrimsrörelsen. Häfte, Linköpings stift 1995.
Det sjunger under skosulorna: om livet som pilgrimsvandring, Stockholm: Verbum 1997.
Lilla pilgrimboken, Lindström (red), Stockholm: Verbum (1997, 2000) 2004.
Gå med Gud. Ett sätt att erövra långsamhetens kultur. En introduktion i pilgrimsvandring. Lindström (red), Göteborg: Cordia/Trots allt 1999.
Pilgrimsliv. Handbok för vandrare, Stockholm: Verbum 2005a.
Ord för vandrare. Pilgrimsmeditationer, Lindström (red), Stockholm: Verbum 2005b.
 ”Det synger under skosålerne” i Knox-Seith, Elizabeth, *Pilgrimsspor*, Højberg: Univers 2007.
- Larsson, Inger,
 ”Till fots: några anhalter i vandringens historia”, en essä i boken *Spår av Gud*, Stockholm: Teologiska högskolan Stockholm 2006.
- Macquarrie, John,
In Search of Humanity. A Theological and Philosophical Approach, London: SCM/Xpress Reprints 1993.
- Martinson, Sigurdson, Svenungsson (red),
Systematisk teologi: en introduktion, Stockholm: Verbum 2007.
- Motyer, Steve,
 ”Paul and Pilgrimage” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Perski, Aleksander,
Ur balans. Om stress, utbrändhet och vägar tillbaka till ett balanserat liv, Stockholm: Bonniers 2006.
- Robinson, Martin,
 ”Pilgrimage and Mission” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Psalmer och Sånger*, Stockholm: Verbum 2003.
- Rolheiser, Ronald,
Törsten. Kristen spiritualitet för vår tids pilgrimer, Örebro: Libris (1998; 2002).

- Segerbank, Catharina (red),
Pilgrimsteologi. Föredrag från ett pilgrimsseminarium, Stockholm: Sveriges Kristna Råds skriftserie Nr 4, 2003.
- Sigurdson, Ola,
”Kristologi” i Martinson, Sigurdson, Svenungsson (red), *Systematisk teologi: en introduktion*, Stockholm: Verbum 2007.
- Sjödin, Agneta,
En kvinnas resa, Stockholm: Bazar 2007.
- Solnit, Rebecka,
Wanderlust: A History of Walking, London: Verso 2001.
- Swatos, William H och Tomasi, Luigi (red),
From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism: The Social and Cultural Economics of Piety, Westport: Praeger Publishers 2002.
- Swatos, William H (red),
On the Road to Being There: Studies in Pilgrimage and Tourism in Late Modernity, Leiden/Boston: Brill Academic Publisher 2006.
- Tomlin, Graham,
”Protestants and Pilgrimage” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Walker, Peter,
”Pilgrimage in the Early Church” i Bartholomew, Craig och Hughes, Fred (red),
Explorations in Christian Theology of Pilgrimage, Aldershot: Ashgate 2004.
- Westerlund, Katarina,
”Grundhållningar och världsbilder” i Bråkenheim, Carl Reinhold (red), *Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådningar i dagens Sverige*, Nya Doxa 2001.
”Antropologi och eskatologi” i Martinson, Sigurdson, Svenungsson (red),
Systematisk teologi: en introduktion, Stockholm: Verbum 2007.

Internet

- www.cdfs.org (Franciskanska pilgrimsrörelsen)
- www.gangsport.com (Svenska Gång- och Vandraförbundet)
- www.ne.se (Nationalencyklopedin)
- www.pilgrim.nu (Föreningen pilgrim i Sverige)
- www.pilgrimscentrum.se (Pilgrimscentrum)
- www.vandra.org (Stockholms vandrareförening)